

ISSN 2449-7320

CONSILIUM SPÓŁKA Z OGRANICZONĄ ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ

Nº 7(7) 2015

European Cooperation

**Scientific Approaches and
Applied Technologies**

WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA

**Podejście Naukowe &
Zastosowane Technologie**

Warszawa 2015

WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA
NR 7(7) 2015

Czasopismo jest zarejestrowane w
Sądzie Okręgowym w Warszawie za
numerem 19258

Wydawca:
CONSILIUM SPÓŁKA Z
OGRANICZONĄ
ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ

RADA NAUKOWA

Przewodniczący Rady Naukowej:
Dr.-Econ. **OLEKSANDR**

MELNYCHENKO, Warszawa, Polska

Członkowie Rady Naukowej:

Dr.-Ing. **BESTOUN S. AHMED**, Erbil,
Kurdistan, Irak

Dr.-Ing. **SALAWU ABDULRAHMAN**

ASIPITA, Minna, Niger State, Nigeria

Dr. hab.-Ing., Prof. **ARTUR**

BARTOSIK, Kielce, Polska

Dr. hab.-Econ., Prof. **LINO**

BRIGUGLIO, Msida, Malta

Dr. hab.-Pol.Sci., Prof. **FERNANDO**

FILGUEIRAS, Belo Horizonte, Brazylia

Dr.-Econ., Prof. **TSVETELINA**

ALEXANDROVA GANKOVA-

IVANOVA, Sofia, Bułgaria

Dr.-Econ., Prof. **SHALVA**

GOGIASHVILI, Tbilisi, Gruzja

Dr. hab.-Econ., Prof. **TETYANA**

KALNA-DUBINYUK, Kijów, Ukraina

Dr.-Ing. **ROMAN KUBRIN**, Dübendorf,
Szwajcaria

Prof. Dr. habil. Dr. h.c. mult. **FRANZ**

PETER LANG, Braunschweig, Niemcy

Prof.dr hab.inż. **KAZIMIERZ LEJDA**,
Rzeszów, Polska

Dr. hab.-Econ., Prof. **IRENA**

MAĆERINSKIENĖ, Wilno, Litwa

Dr.-Econ., prof. **ALEXANDER**

MASHARSKY, Ryga, Łotwa

Dr. hab.-Econ., Prof. **BORYS**
SAMORODOV, Charków, Ukraina

Dr. hab.-Ing, Prof. **VADYM**

SAMORODOV, Charków, Ukraina

Dr.-Law **OLEKSANDR SHAMARA**,
Kijów, Ukraina

Dr. **FRANKLIN SIMTOWE**, Nairobi,
Kenia

Dr. hab.-Econ., Prof. **LAKHWINDER**
SINGH, Patiala, Indie

Dr.-Ing. **ANDREY VOVK**, Magdeburg,
Niemcy

Dr. hab.-Econ., uhonorowany
Economist Ukrainy **NADIYA YURKIV**,
Kijów, Ukraina

Dr. hab.-Ing., Prof. **DMYTRO ZUBOV**,
Ohrid, Republika Macedonii

ISSN (PRINT) 2449-7320

Czasopismo naukowe WSPÓŁPRACA
EUROPEJSKA jest umieszczone i
indeksowane w bazach danych
naukometrycznych:

- Biblioteka Narodowa w Polsce
- Polska Bibliografia Naukowa (PBN)
- Index Copernicus
- Citefactor
- International Institute of Organized Research (I2OR)
- Google Scholar (GS)

Adres strony internetowej:

www.we.clmconsulting.pl

www.clmconsulting.pl

www.facebook.com/clmctg

Adres do korespondencji:

Redakcja Czasopisma naukowego

WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA

Consilium Sp. z o.o.

ul. Marszałkowska 58

00-545 Warszawa, Polska

Redaktor naczelny –

Zbigniew Wąsik

Tel.: +48 504 944 052

redactor@clmconsulting.pl

Reklama w czasopiśmie:

office@clmconsulting.pl

EUROPEAN COOPERATION

Vol. 7(7) (2015)

Collection of scientific proceedings is registered in District Court in Warsaw for the number 19258

Publisher:
CONSILIUUM LIMITED
LIABILITY COMPANY

SCIENTIFIC COUNCIL

Head of Scientific Council:

Dr.-Econ. **OLEKSANDR MELNYCHENKO**, Warsaw, Poland

Members of the Scientific Council:

Dr.-Ing. **BESTOUN S. AHMED**, Erbil, Kurdistan, Iraq

Dr.-Ing. **SALAWU ABDULRAHMAN ASIPITA**, Minna, Niger State, Nigeria

Dr. hab.-Ing., Prof. **ARTUR**

BARTOSIK, Kielce, Poland

Dr. hab.-Econ., Prof. **LINO**

BRIGUGLIO, Msida, Malta

Dr. hab.-Pol.Sci., Prof. **FERNANDO**

FILGUEIRAS, Belo Horizonte, Brazil

Dr.-Econ., Prof. **TSVETELINA**

ALEXANDROVA GANKOVA-

IVANOVA, Sofia, Bulgaria

Dr.-Econ., Prof. **SHALVA**

GOGIASHVILI, Tbilisi, Georgia

Dr. hab.-Econ., Prof. **TETYANA**

KALNA-DUBINYUK, Kyiv, Ukraine

Dr.-Ing. **ROMAN KUBRIN**, Dübendorf, Switzerland

Prof. Dr. habil. Dr. h.c. mult. **FRANZ**

PETER LANG, Braunschweig, Germany

Prof.dr hab.inż. **KAZIMIERZ LEJDA**, Rzeszow, Poland

Dr. hab.-Econ., Prof. **IRENA**

MAČERINSKIENĖ, Vilnius, Lithuania

Dr.-Econ., prof. **ALEXANDER**

MASHARSKY, Riga, Latvia

Dr. hab.-Econ., Prof. **BORYS**

SAMORODOV, Kharkiv, Ukraine

Dr. hab.-Ing, Prof. **VADYM**

SAMORODOV, Kharkiv, Ukraine

Dr.-Law **OLEKSANDR SHAMARA**, Kyiv, Ukraine

Dr. **FRANKLIN SIMTOWE**, Nairobi, Kenya

Dr. hab.-Econ., Prof. **LAKHWINDER SINGH**, Patiala, India

Dr.-Ing. **ANDREY VOVK**, Magdeburg, Germany

Dr. hab.-Econ., Honored Economist of Ukraine **NADIYA YURKIV**, Kyiv, Ukraine

Dr. hab.-Ing., Prof. **DMYTRO ZUBOV**, Ohrid, Republic of Macedonia

ISSN (PRINT) 2449-7320

Collection of scientific proceedings EUROPEAN COOPERATION is included and indexed in the international informational and scientometric data bases:

- National Library of Poland
- Polish Scholarly Bibliography (PBN)
- Index Copernicus
- Citefactor
- International Institute of Organized Research (I2OR)
- Google Scholar (GS)

Web on:

www.we.clmconsulting.pl

www.clmconsulting.pl

www.facebook.com/clmcstg

Address for correspondence:

Editorial team of Collection

EUROPEAN COOPERATION

Consilium LLC

Marszałkowska str. 58

00-545 Warsaw, Poland

Chief editor of the Collection –

Zbigniew Wąsik

Tel.: +48 504 944 052

redactor@clmconsulting.pl

Advertising in the collection:

office@clmconsulting.pl

SPIS TREŚCI

Ekonomia, finanse, księgowość, audyt i analiza

ДИСПРОПОРЦИИ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ В УКРАИНЕ Tatiana Bogolib (RUS)	9
BANKS FINANCIAL PERFORMANCE OPTIMIZATION PROBLEM IN THE CONTEXT OF THEIR FINANCIAL DEVELOPMENT Borys Samorodov (ENG)	27
РОЛЬ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ВАЛЮТНИХ ОПЕРАЦІЙ В БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВАХ Tetiana Ruzhanska (UKR)	34
ПЕРСПЕКТИВИ МОДЕРНІЗАЦІЇ МИТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ БАЛАНСУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ Maria Levko (UKR)	48
РЕГУЛИРОВАНИЕ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНОГО БИЗНЕСА НА УРОВНЕ СТРАНЫ, ОТРАСЛИ И ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ КОРПОРАЦИЙ Muslumet Allakhverdiyeva (RUS)	57
POTENTIAL BENEFITS OF IMPLEMENTING PUBLIC PRIVATE-PARTNERSHIP IN ORDER TO STABILIZE THE SOCIO-ECONOMIC SITUATION IN UKRAINE Tetiana Momot, Olesia Solodovnik (ENG)	69
<i>Zarządzanie i Marketing</i>	
ДО ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ ПРАЦІ Oleksandr Melnychenko (UKR)	84
THE PARTNERSHIP APPROACH FOR EXTENSION Eelke Wielinga (ENG)	92

Spoleczno-humanitarne studia

- ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ
МОВНОГО ПИТАННЯ НА ПІДСТАВІ АНАЛІЗУ ЗАКОНОПРОЕКТНИХ
ІНІЦІАТИВ ПОЛЯРНИХ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ 100
Svitlana Savoyska, Kateryna Zazirna
(UKR)

Jurysprudencja

- ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВА ОСОБИ НА ВИПРАВДАННЯ У
КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ 111
Olga Koval
(UKR)

Nauki rolnicze ta doradztwo

- КОМУНІКАЦІЇ ТА ІНТЕРАКТИВНІ НАВЧАЛЬНІ СИСТЕМИ В
КОНСАЛТИНГУ 121
Tetyana Kalna-Dubinyuk, Sergey Kalnoy
(UKR)
-

TABLE OF CONTENTS

Economics, Finances, Accounting, Analysis and Audit

DISPROPORTIONS OF REGIONAL DEVELOPMENT IN UKRAINE Tatiana Bogolib (RUS)	9
BANKS FINANCIAL PERFORMANCE OPTIMIZATION PROBLEM IN THE CONTEXT OF THEIR FINANCIAL DEVELOPMENT Borys Samorodov (ENG)	27
THE ROLE OF BOOK RECORDS OF EXCHANGE TRANSACTIONS IN BANKS Tetiana Ruzhanska (UKR)	34
PERSPECTIVES OF THE CUSTOMS SYSTEM MODERNIZATION IN UKRAINE Maria Levko (UKR)	48
THE REGULATION OF TRANSNATIONAL BUSINESS AT A COUNTRY, INDUSTRY AND CORPORATIONS LEVEL Muslummat Allakhverdiyeva (RUS)	57
POTENTIAL BENEFITS OF IMPLEMENTING PUBLIC PRIVATE-PARTNERSHIP IN ORDER TO STABILIZE THE SOCIO-ECONOMIC SITUATION IN UKRAINE Tetiana Momot, Olesia Solodovnik (ENG)	69
<i>Management and Marketing</i>	
REGARDING THE PROBLEM OF WORK ESTEEM Oleksandr Melnychenko (UKR)	84
THE PARTNERSHIP APPROACH FOR EXTENSION Eelke Wielinga (ENG)	92

Humanities and Social Studies

- MAIN DIRECTIONS OF POLITICAL AND LEGAL SETTLEMENT OF THE LANGUAGE ISSUE ON THE BASIS OF THE ANALYSIS OF POLAR POLITICAL FORCES LEGISLATIVE INITIATIVES IN MODERN UKRAINE 100
Svitlana Savoyska, Kateryna Zazirna
(UKR)

Jurisprudence

- SOME CHARACTERISTICS OF HUMAN RIGHT OF JUSTIFICATION IN THE CRIMINAL PROCESS OF FOREIGN COUNTRIES 111
Olga Koval
(UKR)

Agricultural sciences and Advisory Service

- COMMUNICATION AND INTERACTIVE EDUCATION SYSTEM IN EXTENSION 121
Tetyana Kalna-Dubinyuk, Sergey Kalnoy
(UKR)
-

Боголиб Т.М.

д.э.н., профессор,
ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»,
декан финансово-экономического факультета
Переяслав-Хмельницкий, Украина
bogolib60@mail.ru

ДИСПРОПОРЦИИ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация. В статье исследованы причины диспропорций развития регионов Украины. Предметом исследования являются теоретические и практические основы возникновения диспропорций развития регионов Украины. Целью исследования является теоретическое обоснование и определение путей преодоления диспропорций развития регионов. Для проведения исследования были использованы специальные методы научного познания, а именно: методы диалектического, логического и системного подходов, концептуального анализа, метод сравнения и группировки при изучении причин диспропорций. Гипотеза исследования состоит в том, что децентрализация власти и региональных финансовых ресурсов будет содействовать преодолению диспропорций, а на Донбассе прекращение военных действий, финансовая поддержка разрушенных территорий, важную роль при этом должна сыграть административно-территориальная реформа, изменения в Конституцию Украины и выполнение Минских соглашений.

Ключевые слова: регион, диспропорции развития регионов, сельский регион, военный конфликт, депрессивная территория, децентрализация местного самоуправления, децентрализация местных бюджетов, социально-экономическое развитие

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, библи.: 23

Tatiana Bogolib

Doctor of Science (Economics), Professor,
SHEE «Pereyaslav-Khmelnytskyi SPU named after Grygiryi Skovoroda»,
Dean of Financial and Humanitarian Faculty
Pereyaslav-Khmelnytskyi, Ukraine
bogolib60@mail.ru

DISPROPORTIONS OF REGIONAL DEVELOPMENT IN UKRAINE

Abstract. The article analyzes the causes of imbalance development of regions of Ukraine. The subject of research are theoretical and practical bases of occurrence of imbalance development of regions of Ukraine. The aim of the research is theoretical justification and identify ways to overcome the imbalances of regional development. To conduct the study were used special methods of scientific knowledge, namely: the methods of dialectic, logic and systematic approaches, conceptual analysis, comparison and grouping in the study of the causes of imbalances. The hypothesis of the study is that decentralization of power and regional financial resources will contribute to overcoming the imbalances, and in the Donbass stop the war, financial support devastated areas, an important role should play the administrative-territorial reform, the

amendments to the Constitution of Ukraine and the implementation of the Minsk agreements.

The results of the study allowed to define four types of regions of Ukraine: rural regions, depressive regions, the Donbas, the developed regions.

Special attention is paid to the causes of imbalance development of regions. Chief among them is the lack of financial resources, military action in Eastern Ukraine, small business agricultural production, the demographic crisis. The proposed new paradigm of regional development, where an important component is the budget strategy of regional development.

Research can be the basis for the reform of regional policy, decentralization of local government and local budgets.

To overcome existing imbalances, it is important to create a new paradigm of regional development, it is necessary to consider the factor that the problems of the region often go beyond the region and are global in nature, for example in the Donbass.

Keywords: region, imbalance of regional development, rural region, military conflict, depressed areas, decentralization of local government, decentralization of local budgets, socio-economic development

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 23

JEL Classification: O18

Вступление. Диспропорции развития регионов Украины обуславливают необходимость усиления административно-территориальных единиц как в политическом так и в экономическом плане. Целью государственной региональной политики является создание условий для динамического, сбалансированного развития Украины и ее регионов, обеспечение их социального и экономического единства, повышение уровня жизни населения, обеспечение гарантированных государством социальных стандартов для каждого гражданина независимо от его места проживания. Главная задача региональной политики в преодолении диспропорций обеспечения равных условий развития регионов; реализация принципов: законности, сотрудничества, паритетности, субсидарности, открытости, координации, унитарности, исторического наследия, этнокультурного развития, устойчивого развития, объективности.

Проблемой является неравномерное развитие регионов Украины, возникновение депрессивных территорий, развитие сельских территорий, территорий Донбасса. Эти территории имеют низкий уровень финансового обеспечения. Финансовое обеспечение регионов обострило кризовую ситуацию на региональном уровне, трансформировалось на макроуровень. Регионы, которые не имеют финансовых ресурсов, живут за счет межбюджетных трансфертов. Начался процесс децентрализации власти и бюджетных средств, но проходит он медленно, изменения в Конституцию Украины так и не внесены.

На современном этапе экономических преобразований важным условием усиления экономики региона являются финансовые ресурсы. Развитие возможностей использования перспективных форм и методов для преодоления диспропорций развития зависит от децентрализации финансов регионов. Децентрализация местных бюджетов обеспечит экономическую эффективность их функционирования и развития финансовой инфраструктуры государства в целом. Поэтому тема исследования актуальна и имеет значительный практический интерес.

Анализ исследований и постановка задачи. Значительный вклад в исследование проблем теории и практики социально-экономического развития сельских регионов сделали известные украинские ученые С. Бандур, Д. Богиня, И. Гнибиденко, Э. Либанова, В. Ефименко, А. Пешко, П. Саблук, М. Тимчук. Исследованию теоретических и практических аспектов регионального развития и проблем депрессивности территорий посвящены труды украинских ученых М. Барановского, З. Варналия, Б. Данилишина, М. Долишнего, М. Карлина, С. Романюка, Н. Чумаченка, С. Юрия. Вопросы диспропорций развития регионов изучают зарубежные ученые Е. Ванкевич, Л. Климович, В. Косседовски, С. Станавичус, Н. Года. Вопросы децентрализации исследуют российские ученые И.В. Альвинская, А.В. Абухов, В.И. Лескин, А.В. Швецов, А.О. Улюкаев, К.Л. Лайком, британские экономисты А. Александр, Дж. Алм, С. Бадлей, Дж. Бенингтон, Г. Бен-Товим, М. Блауг, Дж. Вилсон, М. Грант, Дж. Марч, К. Ньютон, Р. Роудс. Вместе с этим вопросы диспропорций развития регионов изучены недостаточно в плане исследования имеющихся источников финансовых ресурсов, сельских регионов и регионов, которые оказались в эпицентре военных действий.

Задача исследования состоит в определении причин диспропорций развития регионов Украины и разработке новой парадигмы развития регионов.

Результаты исследования. Трансформационные процессы в экономике Украины, ее интеграция в мировое экономическое пространство обуславливают необходимость ликвидации асимметрии социально-экономического развития регионов. Последствием асимметрии социально-экономического развития регионов стало возникновение диспропорций развития территорий. Основными факторами роста региональных диспропорций являются углубление кризисных явлений в отраслях национальной экономики, уменьшение объемов капитальных вложений в развитие экономики, рост безработицы. На современном этапе появились новые факторы роста региональных диспропорций: продолжительный экономический и политический кризис, военные действия на Востоке, девальвация национальной валюты, рост государственного долга.

Согласно официальных статистических данных в 2014 году падение ВВП в Украине составило 7,6%, инфляция – 24,9%. Промышленное производство сократилось на 20,1%, экспорт на 20%, за два месяца 2015 года падение экономики составило 8,4%, инфляция – 48,2%, промышленное производство сократилось на 19,6%, данные приводимые экспертами в двое выше [МВФ обновил макроэкономический прогноз развития экономики Украины 2015].

Такое состояние дел отражается на экономической и финансовой ситуации в регионах. Территории при отсутствии государственного стимулирования их развития и пребывая под влиянием структурного кризиса теряют свое экономическое значение и приобретают признаки депрессивности. Производственно-ресурсная база многих регионов Украины перешла в фазу постоянного упадка.

Государство как главный регулятор развития регионов не может влиять на их социально-экономическое развитие. Государственный долг составил 74,5% ВВП, перешагнул критическую черту, в декабре 2014 года составлял 945 млрд. грн., в 2015 году составил 1 трлн. 146 млрд. грн.. Значительно уменьшились золотовалютные запасы, они составляют всего 5 млрд. дол.

США. В конце 2013 г., в 2014 году произошел отток инвестиционных ресурсов с Украины [Прозорість та оптимальна децентралізація системи державних фінансів як передумови ефективного функціонування місцевих фінансів 2015].

Промышленный регион Донбасс в значительной мере разрушен. Этот регион являлся экспортноориентированным, экспортировал продукцию металлургической, угольной, химической отраслей.

Украинское правительство заключило четырехлетнюю программу стабилизации на 40 млрд. дол. США с Международными финансовыми институтами. Только в 2015 году МВФ предоставит 10,5 млрд. дол. США, США выделяют кредиты на 2 млрд. дол., Европейский Союз на 2,4 млрд. дол., Мировой банк на 2 млрд. дол., еще ряд стран около 2 млрд. дол. [НБУ оценил падение экономики Украины в I квартале 2015]. Кредиты, полученные от финансовых организаций, Правительство планирует использовать для погашения существующих долгов, пополнения золотовалютных запасов и рефинансирования коммерческих банков, то есть кредитные ресурсы не планируют вкладывать в реальный сектор экономики. Это значит, что ситуация в регионах ухудшится, дисбалансы в развитии регионов увеличатся. Сегодня нужна новая модель экономического развития регионов, которая будет основой регионального развития. Наша задача состоит в том, чтобы в ходе исследования предложить новую парадигму развития регионов с учетом нынешнего состояния экономики Украины.

В феврале 2015 года были приняты два важные Закона, которые должны способствовать преодолению диспропорций в развитии регионов – Закон Украины «Об основах государственной региональной политики», который определяет основные правовые, экономические, социальные, экологические, гуманитарные и организационные основы региональной политики на современном этапе [Закон України «Про засади державної регіональної політики» 2015]. Закон Украины «О военно-гражданских администрациях», который определяет организацию и порядок деятельности военно-гражданских администраций для обеспечения и нормализации жизнедеятельности населения в районе проведения антитеррористической операции [Закон України «Про військово-цивільні адміністрації» 2015]. Важными законодательными документами обеспечивающими социально-экономическое развитие регионов являются Бюджетный [Бюджетный кодекс Украины 2015] и Налоговый кодексы [Налоговый кодекс Украины 2015], Законы Украины «О стимулировании развития регионов» [Закон Украины «О стимулировании развития регионов» 2015], «О регулировании градостроительной деятельности» [Закон Украины «О регулировании градостроительной деятельности» 2015], «О государственных целевых программах» [Закон Украины «О государственных целевых программах» 2015], «О государственном прогнозировании и разработке программ экономического и социального развития Украины» [Закон Украины «О государственном прогнозировании и разработке программ экономического и социального развития Украины» 2015]. Законодательная база обеспечивает условия для сбалансированного социально-экономического развития регионов, но отсутствие финансовой стабильности приводит к дисбалансу развития. Одной из причиной финансовой нестабильности является военный конфликт на Востоке.

Экономически развитые территории Донецкой и Луганской областей за последний год превратились в Зоны гуманитарного и экономического

бедствия. По данным Луганской областной государственной администрации ущерб, нанесенный в ходе боевых действий, только по состоянию на сентябрь 2014 года составил больше 3 млрд. грн.. Разрушено 3700 объектов (из них – 123 – коммунальной формы собственности, 57 – государственной, 3516 – частной) [На восстановление Луганской области потребуется более 3 млрд. грн. 2015].

Для проведения восстановительных работ повреждений в Донецкой области необходимо более 5 млрд. грн.. Повреждено или разрушено более 10 тысяч объектов [В Донецкой области повреждено или разрушено более 10 тысяч объектов – ОГА 2015].

Разрушено 70409 объектов жилищного строительства, 1346 объектов электроснабжения, 62 – теплоснабжения, 19 – канализационного хозяйства, 70 учреждений здравоохранения, 176 – общеобразовательных школ, 86 – дошкольных учреждений, 28 – ПТУ, 19 – ВУЗов, 26 объектов физической культуры и спорта, 54 учреждений культуры [В Донецкой области повреждено или разрушено более 10 тысяч объектов – ОГА 2015]. Речь идет о территории подконтрольной Украине. Эти территории можно отнести к депрессивным территориям. Депрессивная территория – это территория с недостаточным объемом собственных финансовых ресурсов для обеспечения ее сбалансированного социально-экономического развития, которая по показателям этого развития остается на низком уровне по сравнению с другими дотационными регионами.

Для Луганской и Донецкой областей характерны и другие проблемы: не выплата заработных плат, пенсий, социальных пособий. Луганская и Донецкая области до 2014 года не были депрессивными. Они успешно развивались до начала военного конфликта. Промышленное производство сократилось на 80%, нет экспорта металлургической, угольной и химической продукции. Угледобывающие предприятия не могут реализовать свою продукцию, государство покупает уголь по более высокой цене за рубежом, а украинский уголь находится на складах. Эти проблемы порождают социальные проблемы.

Разница развития регионов в Украине огромная: инвестиции – в 12 раз; валовый региональный продукт – 7,8 раза; доходы населения – в 5 раз [Прозорість та оптимальна децентралізація системи державних фінансів як передумови ефективного функціонування місцевих фінансів 2015].

Отрицательную роль в увеличении диспропорций развития регионов сыграли дотации выравнивания. Дотации выравнивания послужили формированию пассивного поведения регионов. К примеру до внедрения дотаций выравнивания (2002 г.). Харьковская область имела 140% обеспеченности, а после введения дотаций выравнивания 92-80% обеспеченности [Яницький 2015].

Основные факторы, влияющие на депрессивное состояние регионов:

- исторический фактор (упадок основных сфер, демографический кризис) – 23%;
- отдаленность от больших населенных пунктов и путей сообщения – 15%;
- неэффективность региональной политики центральных органов власти – 19%;
- объемный удельный вес сельского хозяйства в структуре экономики – 20%;
- неэффективность региональных и местных органов власти – 23%.

Основные факторы, влияющие на дифференциацию развития регионов:

- падение валового регионального продукта;
- рост безработицы;
- увеличение миграции;
- падение промышленного производства;
- инфляция;
- девальвация гривны;
- финансовая рецессия.

Анализ диспропорций территориального развития позволил определить три области: Закарпатскую, Тернопольскую и Черновицкую области, где наиболее ярко выражены диспропорции по сравнению с другими областями. В этих областях значительный удельный вес трансфертов в доходах местных бюджетов, это значит, что практически потеряно взаимосвязь между объемом налогов, которые собираются и расходами местных бюджетов. Для этих областей характерным является низкий уровень занятости населения. Трудоспособное население в основном находится на заработках, за границей.

Закарпатская область в 2014 году получила 3516,0 млн. грн. межбюджетных трансфертов, удельный вес которых в местном бюджете составляет 74,5%, Тернопольская область получила 2921,7 млн. грн. межбюджетных трансфертов, удельный вес которых составляет в местном бюджете 73,1%, Черновицкая область получила 2426,2 млн. грн. межбюджетных трансфертов, удельный вес которых составляет 69,7% [Бюджет-2015: нереальні доходи, шалені витрати і колосальні борги 2015]. Это подтверждает мысль о том, что практически утеряна взаимосвязь между объемом налогов, которые собираются на территории депрессивных областей и расходами соответствующих местных бюджетов. Именно поэтому местные органы власти депрессивных регионов не имеют стимулов для расширения собственной налоговой базы, и соответственно, для создания благоприятных условий развития территориальных хозяйственных комплексов.

Низкий уровень самофинансирования показывает на недостаточную финансовую обеспеченность депрессивных областей относительно решения проблем их развития, которые в условиях ограниченности государственных средств приводят к снижению экономической активности и углублению дифференциации территориального развития, усилению диспропорций, обострению социальных проблем, снижению жизненного уровня жизни населения [Кузьмін, Мельник 2004]. Предоставляя финансовую помощь депрессивным территориям, целесообразно исходить с приоритетов стабилизации и ускорения общеэкономического роста и необходимости снижения межрегиональных отличий.

К депрессивным регионам мы относим Волынскую обл., Житомирскую обл., Кировоградскую обл., Луганскую обл. (с 2014 г.), Донецкую обл. (с 2014 г.), Ровенскую обл., Сумскую обл., Тернопольскую обл., Херсонскую обл., Черновицкую обл., Черниговскую обл..

Диспропорции развития регионов Украины ярко проявляются в реальной заработной плате. Реальная заработная плата по данным Государственной службы статистики в декабре 2014 г. уменьшилась на 13,6% по сравнению с декабрем 2013 года. Самый высокий уровень зарплаты в декабре зафиксирован в Киеве – 6,414 грн. (229 долларов США), самый низкий в Тернопольской области – 2992 грн. (100 долларов США), в

Донецкой области – 4498 грн. (160 долларов США), в Луганской обл. – 3638 грн. (130 долларов США). Заработную плату в зоне АТО, в том числе и на подконтрольной Украине территории с июля 2014 года не выплачивают вообще. Цены выросли в 2-3 раза (в зависимости от группы товаров). Прожиточный минимум составляет 1218 грн. (43,5 долларов США) [Яницкий 2015]. Прожиточный минимум должны рассчитывать каждый год на основе минимальной потребительской корзины, его уровень прописывают в Законе «О прожиточном минимуме», но его не меняли с 2000 года. Курс валют вырос в 3 раза. Все цены привязаны к курсу валют. Заработные платы и пенсии снизились после введения ограничений выплат, в результате больше половины населения оказались за чертой бедности особенно это проявляется в депрессивных регионах.

Разрушена банковская система. Неплатеспособными признаны 54 банковские учреждения. Значительная часть населения не смогла получить свои сбережения, которые находились на депозитах. Одновременно отток средств с депозитов составил 135 млрд. грн. (4 млрд. 821 млн. дол.) в 2014 году и 17,2 млрд. грн. с начала 2015 года. Введено ограничение на получение депозитов 200000 грн. (7143 доллары) [Яницкий 2015]. Население в несколько раз стало беднее, что будет иметь последствия на экономическом состоянии регионов и прежде всего депрессивных. Существует еще одна острая проблема, влияющая на развитие регионов Украины – ориентация на импорт, как результат промышленные предприятия вынуждены сокращать выпуск продукции, а то и вовсе останавливаться. Речь идет о гигантах промышленности – Павлоградуголь, Южмаш, КБ «Антонов», угольные шахты Донбасского региона, угольные шахты Львовско-Волынского угольного региона и другие предприятия. Импортная продукция закупается в несколько раз дороже, чем продукция собственного производства. Все это отрицательно влияет на экономическое развитие регионов, их финансовое состояние.

В исследовании выделены сельские регионы, показана их роль в системе региональных экономических отношений. Сельский регион характеризуется предметными внутренними и внешними связями, реализует собственные механизмы воспроизводства. Ему характерны специфические черты: местные условия воспроизводства валового регионального продукта, основного и оборотного капитала, трудового потенциала, источники капиталовложений и расходов на содержание не производственной сферы, особенности занятости, источники формирования доходов населения и возможности их финансового покрытия. Все это является материальной и социальной основой воспроизводства определенного стандарта качества жизни сельского населения. Такой подход к исследованию сельского региона позволяет раскрыть существенные стороны производственных и социально-экономических отношений в их разнообразии и особенностях проявления.

Развитие сельского региона заключается в реализации системы экономических, социальных и финансовых методов формирования материальной основы производства, создании социально-экономических и финансовых методов формирования материальной основы производства [Крайник 2002]. Создание социально-экономических условий эффективного функционирования материального, трудового и финансового потенциалов сельских регионов, а также развития местных структур организации здравоохранения, образования, сферы услуг и быта, коммунального

обслуживания, обеспечения жилищем. В качестве критерия улучшения состояния социально-экономического развития рассматривается повышение качества жизни населения, развитие социальной сферы в сельских регионах. В 2014 году комплекс агропромышленного производства из отсталой отрасли превратился в мощную отрасль национальной экономики Украины. На фоне упадка ВВП – 7,6%, падение промышленного производства – 20,1%, рост агропромышленной отрасли составил 16,4% [Бюджет-2015: нереальні доходи, шалені витрати і колосальні борги 2015]. При этом в сельских регионах не созданы необходимые предусловия социально-экономического развития сельских регионов, мало внимания уделяется созданию современной системы организации деятельности сельскохозяйственных предприятий, учреждений, социальных структур.

Проведя исследование, мы сформулировали концептуальные подходы к социально-экономическому развитию сельских регионов Украины. Миссия, которых состоит в создании целостной комплексной системы управления регионом. Цель, которых состоит в создании экономических условий ускоренного развития реальной экономики региона, расширении количества рабочих мест, закреплении сельского населения в регионах, повышении доходов сельского населения за счет разных источников, внедрении мероприятий повышения уровня здравоохранения, финансирования учреждений образования и культуры.

Формируя концептуальные подходы к социально-экономическому развитию сельских регионов, было определено основные направления социально-экономического развития:

1. Производственная сфера – ресурсное, технологическое, финансово-экономическое, организационно-правовое обеспечение использования потенциала производственного развития фермерских хозяйств, производственных малых и средних сельскохозяйственных предприятий; предприятий строительства, транспорта, формирование общехозяйственной инфраструктуры, разработка региональной программы детенизации экономики.

2. Трудовой потенциал – усиление мотивации к легальной производственной занятости, детенизация занятости, повышение качества рабочей силы, профессиональная подготовка специалистов, создание условий для самостоятельной занятости, сохранение функционирующих и создание новых рабочих мест, обеспечение социальной защиты малообеспеченных слоев населения.

3. Материально-бытовая сфера – развитие жилищного и дорожного строительства, сферы коммунального обслуживания населения, развитие форм и механизмов кредитования производственной деятельности.

4. Социальная сфера – формирование и использование финансовых и кредитных ресурсов на нужды развития социальной сферы сельских регионов, повышение уровня жизни населения.

5. Культурная сфера – разработка учреждений сферы организации досуга и отдыха сельского населения, потенциала художественного творчества, учреждений просветительского направления деятельности, маркетинговых механизмов деятельности.

6. Подготовка кадров – формирование регионального рынка труда квалифицированной рабочей силы, создание условий самостоятельной занятости населения в личных подсобных хозяйствах, реализация целевых региональных программ подготовки и переподготовки кадров.

Определены ресурсы социально-экономического развития сельских регионов – доходы сельских бюджетов, в том числе плата за землю, налоги, трансферты.

Критерии оценки уровня социально-экономического развития сельских регионов – результативность деятельности производственных и непроизводственных структур: объем ВВП, прибыль, уровень оплаты труда, уровень обеспечения услугами, доходы бюджетов сельских регионов, расширение сферы производства и коммунально-бытовой деятельности. Социальные критерии качества жизни населения: продолжительность жизни, уровень рождаемости, состояние обеспечения кадрами. Социально-экономическое развитие сельских регионов нуждается в стабильности функционирования агропромышленных предприятий, размещенных на их территории. К тому же, человек в сельском регионе должен жить в условиях развитой социальной инфраструктуры, а саму социальную сферу необходимо подчинить удовлетворению нужд человека [Варналії 2005].

Развитие социальной сферы, в свою очередь, должно содействовать наращиванию производственного потенциала национальной и региональной экономики, росту их производительности, углублению общественного разделения труда. Природа социальной сферы, закономерности ее функционирования связаны с отношениями как в сфере создания материальных благ, так и в сфере их потребления. На уровень качества жизни населения в первую очередь, влияет состояние развития материально-технической базы социальной инфраструктуры.

Исследование показало, что превращение государственных предприятий торговли, общественного питания и службы быта в форму частных и коллективных имели за цель всесторонне использовать значительные резервы развития. С трансформацией предприятий в сельской местности ожидалось формирование основ конкуренции, которая бы усилила личную заинтересованность собственников в повышении качества обслуживания, до расширения сети предприятий и удовлетворения нужд потребителей на более высоком качественном уровне.

Возможности создания надлежащих экономических условий для формирования социально-экономических отношений в сельском хозяйстве свидетельствует, о том, что в годы независимости на месте ликвидированных колхозов и совхозов появились новые формы хозяйствования, а первую очередь, фермерские хозяйства.

Но они не достигли даже уровня производства девяностых годов прошлого века.

Низкая эффективность фермерских хозяйств является последствием того, что значительная их часть не могла освоить современные передовые методы производства и новейшие технологии [Прозорість та оптимальна децентралізація системи державних фінансів як передумови ефективного функціонування місцевих фінансів 2015]. Сейчас фермерские хозяйства не в полной степени выполняют свою социальную функцию – максимально содействовать занятости трудоспособного сельского населения.

Несмотря на курс руководства страны, относительно проведения структурных реформ, в том числе в аграрном секторе экономики Украины как важного пред условия преодоления экономического кризиса, социально-экономическое состояние сельских регионов остается неудовлетворительным. Если за основу взять 2014 год, когда агропромышленный комплекс дал прирост производства сельскохозяйственной промышленности 16,4%,

ситуация в сельских регионах не улучшилась [Бюджет-2015: нереальні доходи, шалені витрати і колосальні борги 2015]. Причинами этого стали девальвация гривны, рост курса валют, рост потребительских цен, рост цен на газ и электроэнергию, нефтепродукты и как результат падение платежеспособности сельского населения и домохозяйств.

На протяжении 2005-2015 годов уменьшилось количество сельского населения, за счет миграции в город, снижения рождаемости и увеличения уровня смертности. В последние годы значительно уменьшилось количество молодежи. Наиболее мобильным является население возрастной группы 20-24 года, которое активно ведет поиск работы, а также пенсионного возраста, занятое в личном хозяйстве.

Мужчины трудоспособного возраста 21-60 лет мобилизуются в Вооруженные силы Украины, принимают участие в АТО, получают ранения или гибнут. Поэтому в 2015 году миграция мужского населения стала более интенсивной в страны ближнего и дальнего зарубежья.

За годы независимости усилилось расслоение сельских жителей по уровню получаемых ими доходов, что вызвано относительным убожеством определенной части населения. Качество жизни в сельской местности по сравнению с городами, которые находятся рядом, остается низкой, средства от оплаты труда и личные доходы граждан тратятся главным образом на удовлетворение физиологических нужд. В малообеспеченных семьях эти статьи расходов составляют около 92% дохода. При этом калорийность питания постоянно ухудшается, а приобретение промышленных товаров становится крайне тяжелым.

Агропромышленные предприятия не всегда являются основой решения глобальных социально-экономических проблем сельских регионов Украины. Не разработана нормативно-правовая база регулирования уровня доходов разных верств сельского населения. Доходы работников сельскохозяйственных предприятий низкие, они не покрывают расходы на оплату коммунальных услуг, медицинскую помощь, товаров первой необходимости.

Даже при недостаточно высоком удельном весе расходов на оплату труда в себестоимости продукции конечные доходы на сельскохозяйственных предприятиях имеют тенденцию к уменьшению, так как перенесенная стоимость сырья и вспомогательных материалов постоянно кастет. В целом уровень получаемых работниками таких предприятий не покрывает размера необходимых расходов на оплату услуг, тарифов и других расходов.

При таких обстоятельствах создание полноценных экономических условий повышения уровня качества жизни жителей сельских регионов является невозможным. Без расширения сферы получения доходов от предприятий разных форм собственности недостижимым является обеспечение эффективной занятости как первоосновы улучшения материального благополучия работников. В целом мы пришли к выводу, что стоимость рабочей силы в сельском хозяйстве является очень низкой, а фактическая оплата не соответствует действительной цене использованного труда.

Органы государственного и регионального управления могут обеспечить получение социальных гарантий только на минимальном уровне (пенсии, оплата труда на уровне прожиточного минимума, социальная помощь). Ограничены способы непрямого влияния органов самоуправления сельских регионов Украины на повышение уровня самостоятельно

получаемых доходов (заработная плата, смешанный доход) не обеспечивают необходимого качества жизни работающего сельского населения. Эти проблемы на данном этапе связаны, прежде всего, с военными действиями на Востоке страны. Для ведения боевых действий ежедневно необходимо 100 млн. грн. Расходы на военные нужды в государственном бюджете Украины в 2015 году составили 90 млрд. грн. (более 15% расходов бюджета) [Законы Украины «О государственном бюджете Украины на 2015 год» 2015].

Качество жизни сельского населения ухудшается как результат сокращения уровня оплаты труда (в 2014 году на 25%), низкой экономической эффективностью сельскохозяйственного производства, сворачивания уровня экономической активности сельского населения, увеличения уровня безработных и постоянно низкого уровня продуктивности труда занятых. Все это приводит к осуществлению воспроизводственного процесса только на уровне, который постоянно снижается, не позволяет воспроизводить и расширять объемы производства, наращивать трудовой потенциал и увеличивать трудовые доходы работников.

Формирование высокоразвитой социально-экономической инфраструктуры не стало полноценным элементом реформирования агропромышленного сектора национальной экономики. Его относительную отсталость можно преодолеть только общими усилиями государства, работодателей и предпринимателей, наемных работников.

В сельских регионах должны быть внедрены перспективные механизмы социально-экономического развития способные реально содействовать повышению материального и культурного уровня жизни населения. Эффективность влияния новых механизмов обеспечивается за счет включения в их состав широкого перечня способов решения проблем формирования современных социально-экономических отношений; условий эффективного использования материального и трудового потенциала; методов содействия занятости трудоспособного населения; развития материально-технической сферы агропромышленного производства.

В своей совокупности механизмы социально-экономического развития сельских регионов способны обеспечить создание комплексных условий развития производственной, материально-бытовой, социальной и культурной сфер, трудового потенциала. Для увеличения количества занятых и уменьшения интенсивности миграции сельского населения необходимо предусмотреть организацию подготовки и переподготовки новых кадров в аграрном секторе экономики.

Важно определить перечень приоритетов деятельности органов местного самоуправления в сельских регионах. В социально-экономической сфере – это сохранение и развитие социальной инфраструктуры; предоставления социальных гарантий, эффективное использование трудового потенциала. В жилищной сфере – это реформирование и развитие предприятий жилищно-коммунального хозяйства. В отрасли развития социальной сферы – обеспечение качественных изменений в образовательном, лечебном, культурном и бытовом пространстве.

Для реализации указанных приоритетов социально-экономического развития сельских территорий принципиальное значение имеют: открытость и прозрачность управления, придерживание регламентов деятельности органов местного самоуправления, поддержка обратной связи с населением, участие сельских жителей в осуществлении самоуправления.

В Украине на балансе органов местного самоуправления пребывает

значительное количество дошкольных, школьных учреждений, учреждений здравоохранения, культуры, домов престарелых, финансирование которых необеспеченно местными доходами. Согласно изменений в Бюджетный кодекс Украины (2014, 28 декабря) [Бюджетный кодекс Украины 2015], Закона Украины «О Государственном бюджете Украины на 2015 год» предусмотрено образовательную субвенцию на подготовку рабочих кадров и субвенцию на медицинское обслуживание, которые будут как межбюджетные трансферты направляться местным бюджетам с учетом установленного норматива и количества учащихся или больных [Законы Украины «О государственном бюджете Украины на 2015 год» 2015]. Отдельные объекты через неудовлетворительное состояние их содержания и эксплуатации фактически приостанавливают свое функционирование. Для содержания таких объектов недостаточным является закрепление за сельскими, поселковыми и районными бюджетами суммы налоговых и неналоговых поступлений.

Чтобы преодолеть диспропорции развития регионов Украины необходимо прежде всего исходить из формирующейся новой экономической реальности, во многом связаны с наложением двух процессов: нестабильности мировой, экономической системы и попаданием украинской экономики в режим военных действий.

Нельзя сегодня рассматривать вопросы диспропорций развития регионов только в разрезе национальной экономики, вне контекста процессов происходящих в системе мирохозяйственных связей, в глобальной экономике, которые носят сложный и неоднозначный характер. В мире формируются и укрепляются новые экономические центры, а обострение внешнеполитической обстановки ведет к усилению нестабильности.

Потеря промышленного региона Донбасса (частично), требует решения ряда глобальных проблем, включая реформирование всего финансового и промышленного механизма страны. Ведь на Донбассе сосредоточены отрасли промышленности, которые экспортировали продукцию на мировые рынки, обеспечивали торговый баланс и приток валюты. С ведением боевых действий все экономические системы в определенной степени разбалансированы.

Поэтому сегодня главной задачей связанной с преодолением дисбаланса развития регионов должно быть решение вопроса баланса экономических систем национальной экономики.

Экономические трудности, которые переживает экономика – это шанс для будущего развития страны. Занимаясь архитектурой регионов необходимо провести ревизию всех экономических инструментов и понять, какие меры приведут к четкому и понятному росту экономики, какие не дают нужного эффекта.

В основе должна лежать новая парадигма развития региона, она должна учитывать состояние не только национальной, но и мировой экономики, дышать духом неэкономии.

Для этого необходима децентрализация власти в регионах, реформа местного самоуправления. Сегодня мы имеем попытки их проведения. Проводимые реформы должны стать реальными. Без изменений в Конституции Украины провести децентрализацию невозможно. Предлагаются изменения в Конституцию Украины, прежде всего, трехуровневая система – территориально-административного устройства: регионы, уезды, общины; определение общины – административно-территориальная единица, которая

включает один или несколько населенных пунктов (село, поселок, город), а также прилегаемые к ним территории; предлагается закрепить принцип субсидиарности при разграничении полномочий в системе органов местного самоуправления и их исполнительных органов. Определены материальная и финансовая основы местного самоуправления: закрепляется право местного самоуправления на часть общенациональных налогов, фиксация того, что объем финансов для органов местного самоуправления расходов, которые возникли в результате решения органов государственной власти. Изменения предусматривают разграничения собственных и делегированных полномочий. Этапы проведения реформы административно-территориального устройства и изменений в Конституцию затягиваются. Министр финансов Украины утверждает, что децентрализация местных финансов начатая в январе 2015 года принесет регионам 45 млрд. грн. согласно принятию новых редакций Налогового [Налоговый кодекс Украины 2015] и Бюджетного кодексов [Бюджетный кодекс Украины 2015].

Важное значение для преодоления диспропорций развития регионов имеет реформа местного самоуправления. В процессе проведения реформ предусмотрено решить проблему децентрализации власти и максимальной дерегуляции разрешений и услуг; передать большинство полномочий и ресурсов на уровень территориальных общин – сел, поселков и городов; четко разграничить полномочия между разными органами местного самоуправления, органами исполнительной власти и органами местного самоуправления; ответственность органов местного самоуправления перед избирателем и государством. Децентрализация позволит расширить возможности и увеличить ресурсы общины – села, поселка и города; будет способствовать развитию территорий и благосостоянию их жителей.

Будет изменена модель органов публичной власти на местах. На уровне региона будет создан областной совет и исполнительный комитет областного совета; на уровне уезда уездный совет и исполнительный комитет уездного совета, на уровне общины исполнительный комитет общины и совет общины, возглавлять их будет председатель общины.

В компетенции общины будет: местное экономическое развитие, развитие и содержание местной инфраструктуры, планирование развития территории общины, вопросы застройки территории, благоустройство территории, развитие культуры и физической культуры, социальная помощь, скорая медицинская помощь и первичная охрана здоровья, среднее, дошкольное и внешкольное образование, муниципальная политика, пассажирские перевозки, жилищно-коммунальные услуги, содержание объектов коммунальной собственности. В компетенции района будет содержание объектов общей собственности территориальных общин уезда; воспитание и обучение детей в школах-интернатах общего профиля, транспортная инфраструктура районного значения; обеспечение предоставления вторичной медицинской помощи.

В компетенции региона будет содержание объектов общей собственности территориальных общин региона, транспортная инфраструктура регионального значения; развитие культуры, спорта и туризма, планирование регионального развития; специализированное среднее образование; специализированная охрана здоровья (третичный уровень).

Основные сферы ответственности региональных органов самоуправления: контроль за предоставлением административных,

социальных и других услуг гражданами и юридическими лицами; координация деятельности всех органов власти в условиях чрезвычайной ситуации, координация деятельности территориальных органов исполнительной власти, наблюдение за законностью в деятельности органов местного самоуправления.

Будет проведена децентрализация финансов с целью увеличения финансового потенциала местных бюджетов на 30%.

Местным бюджетам будет передано: часть налога на доходы физических лиц (до 25%); часть дохода на прибыль предприятий (до 25%); экологический налог (частично); единый налог (полностью); земельный налог (полностью), другие сборы и налоги [Кабинет Министров Украины готовит бюджет 2016: рост экономики 2%, инфляция 9%, курс гривны 22,5 2015].

В новой парадигме развития регионов децентрализация власти и региональных бюджетов должны быть главными.

Важным в новой парадигме развития регионов должен стать вопрос определения особого статуса Донбасса. Донбасс должен стать новым индустриальным регионом Украины, который будет развиваться с учетом мирохозяйственных связей, в условиях дальнейшей глобализации и кооперации с национальными экономиками других стран. Донбасс, развиваясь как новый индустриальный регион должен иметь всю полноту самостоятельности. Необходимо учитывать тот факт, что для возрождения Донбасса необходимы финансовые и человеческие ресурсы. Поэтому необходимо создать Фонд благосостояния Донбасса и первыми инвесторами этого фонда должны стать украинские олигархи-миллиардеры. Нельзя отбрасывать почти 200 летнюю историю развития Донбасса как центра промышленности и отдавать преимущества инвесторам.

В новой парадигме развития регионов Украины большое внимание должно быть уделено депрессивным регионам. Депрессивные территории имеют диспропорции развития, отсутствует на их территории развитое производство, низкий уровень финансового обеспечения, отсутствие действенных стимулов на уровне государства для активизации их развития. Некоторые депрессивные территории имеют мощную налоговую базу: Черкасская, Житомирская, Кировоградская, Ровенская области, которая не стала действенным источником местных бюджетов. Важную роль в дальнейшем развитии депрессивных территорий играют инвестиционные ресурсы. Возможно не всегда это должны быть внешние инвестиции. Необходимо повышать доверие населения и ориентироваться на внутренние инвестиции. По данным Национального банка Украины на руках у населения находится 100 млрд. долларов США. В 2014 году население Украины с банковских структур забрали 135 млрд. грн. депозитов, с начала 2015 года – 17,2 млрд. грн. (это 6,7 млрд. долларов США). Мы приводили пример по Тернопольской области, эти деньги могли бы стать успешными инвестиционными ресурсами [Кабинет Министров Украины готовит бюджет 2016: рост экономики 2%, инфляция 9%, курс гривны 22,5 2015].

В новой парадигме развития регионов целесообразно разработать финансовую стратегию преодоления депрессивности территорий с целью преодоления региональной дезинтеграции, повышения уровня жизни населения и социализации экономических отношений путем активизации финансово-кредитной поддержки малого предпринимательства, роста доходов населения, увеличения оборотных средств субъектов

хозяйствования, усовершенствования межбюджетных отношений, привлечение инвестиций в приоритетные отрасли экономики, улучшения финансирования развития агропромышленного комплекса, рост кредитного портфеля банковских учреждений. В стратегии должны быть определены инструменты ее реализации. Финансовая стратегия преодоления депрессивности территорий должна способствовать созданию конкурентных преимуществ экономики депрессивного региона и укреплению позиций субъектов хозяйствования на соответствующих рынках товаров и услуг.

Новая парадигма развития регионов должна учитывать преобразования сельских регионов. Все преобразования сельских регионов должны происходить в тесной взаимосвязи с интенсивным возрождением производственной сферы, переориентацией денежно-кредитной и бюджетной политики на решение проблем преимущественно социальной направленности. Разукрупнение сельскохозяйственных товариществ не принесло успехов. Мелкие фермеры не смогли выжить в условиях кризиса, не объединяли усилий в лучшие времена для развития социальной инфраструктуры села. Поэтому новая парадигма развития регионов должна предусматривать создание больших сельскохозяйственных комплексов и агрофирм, в которых был бы весь цикл сельскохозяйственного производства и естественно включающий процессы социально-культурного развития. Для этого есть все условия.

В новой парадигме развития регионов должны занять моногорода и развитые регионы: Днепропетровская, Запорожская, Николаевская, Херсонская, Одесская, Полтавская, Львовская и Киевская области. Во-первых, эти регионы должны стать локомотивами регионального развития, во-вторых, увеличить объемы инвестиций, в-третьих, обеспечить новую индустриализацию путем перехода от четвертого, пятого технологического уклада к шестому, став при этом основой структурных экономических реформ в Украине.

Выводы. В Украине диспропорции развития регионов определяются по четырем направлениям – это депрессивные регионы, территория Донбасса, сельские регионы и развитые регионы. Депрессивные регионы, территория Донбасса, сельские регионы характеризуются нестабильностью экономического развития, низким уровнем жизни населения, низкой платежеспособностью населения, отсутствием или низким уровнем образования, культуры, медицинского обслуживания, низким уровнем финансового потенциала.

Все это определяет диспропорции развития по сравнению с развитыми регионами.

Для преодоления существующих диспропорций важно создать новую парадигму регионального развития, которая будет основываться, прежде всего, на мировых тенденциях экономического развития, мирохозяйственных связях, глобализационных процессах и международной кооперации. Ведь зачастую проблемы региона выходят далеко за рамки национальной экономики Украины, если регион экспортноориентирован, яркий пример Донбасс. Реализация новой парадигмы регионального развития должна обеспечить создание целостной системы управления процессом достижения конечной цели развития по следующим направлениям деятельности: производственной, материально-бытовой, социальной, культурной сферах, сфере формирования трудового потенциала и подготовки квалифицированных кадров. Необходима полная реструктуризация системы

доходов депрессивных регионов и определения собственной базы их формирования, изменения порядка распределения доходов между первичным бюджетом, региональным, государственным звеном управления регионами.

Литература

- Андрей Яницкий. *Каждый пятый – за чертой бедности*. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://economics.lb.ua/state/2014/11/25/287139_kazhdiy_pyatiy_chertyu_bednosti.html.
- Андрей Яницкий. *Новая украинская пятилетка*. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://economics.lb.ua/state/2010/09/11/64675_novaya_ukrainskaya_pyatiletka.html.
- Бюджет-2015: нереальні доходи, шалені витрати і колосальні борги*. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.rbc.ua/ukr/news/economic/byudzhnet-2015>.
- Бюджетный кодекс Украины*. – К.: Аттика, 2015 – 132 с.
- В Донецкой области повреждено или разрушено более 10 тысяч объектов – ОГА*. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://news.mail.ru/inworld/ukraine/incident/21179530/?frommail=1>.
- Варналій, З. С. (2005). *Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: монографія* / За ред. З.С. Варналія. – К.: Знання України, 498 с.
- Закон Украины «О государственном прогнозировании и разработке программ экономического и социального развития Украины»* – К.: Аттика, 2012 – 24 с.
- Закон Украины «О государственных целевых программах»* – К.: Аттика, 2012 р. – 26 с.
- Закон Украины «О регулировании градостроительной деятельности»* – К.: Аттика, 2011. – 23 с.
- Закон Украины «О стимулировании развития регионов»* – К.: Аттика, 2005 – 24 с.
- Закон України «Про військово-цивільні адміністрації»* від 03.02.2015 р. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/snow/141-19>.
- Закон України «Про засади державної регіональної політики»* від 05.02.2015 р. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/snow/156-10>.
- Законы Украины «О государственном бюджете Украины на 2015 год»* – К.: Верховная Рада, 2015 – 178 с.
- Кабинет Министров Украины готовит бюджет 2016: рост экономики 2%, инфляция 9%, курс гривны 22,5* – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://news.mail.ru/inworld/ukraine/economics/21674475/?frommail=1>.
- Крайник, О. П. (2002). *Економічний розвиток регіону: монографія* // Л.: Ліга-прес, 294 с.
- Кузьмін, О., Мельник, О. (2004). *Регіональні бюджети: способи формування та використання в Україні* // *Регіональна економіка*, №2, с. 189–202.
- МВФ обновил макроэкономический прогноз развития экономики Украины* – [Электронный ресурс] – Режим доступа:

<https://news.mail.ru/inworld/ukraine/economics/21349913/?frommail=1>.

На восстановление Луганской области потребуется более 3 млрд. грн. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://telegraf.com.ua/biznes/economika/1465405na-vosstanovlenie>.

Налоговый кодекс Украины – К.: Верховная Рада, 2015 – 312 с.

НБУ оценил падение экономики Украины в I квартале – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://news.mail.ru/inworld/ukraine/economics/21868501/?frommail=1>.

Пешкова, Л. (2004). *Економічне зростання в Україні: регіональний вимір: монографія* / Л. Пешкова // Черкаси: ГДТУ, 272 с.

Прозорість та оптимальна децентралізація системи державних фінансів як передумови ефективного функціонування місцевих фінансів – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://pidruchniki.com/11180526/finansii/prozorist_optimalna_detsent.

References

Budget-2015: unrealistic revenue, expenses and crazy huge debts. Retrieved from: <https://www.rbc.ua/ukr/news/economic/byudzhet-2015.20>.

Budget Code of Ukraine (2015). Kyiv: Attika (in Ukr.).

In the Donetsk region damaged or destroyed more than 10 thousand objects – RSA – Retrieved from: <https://news.mail.ru/inworld/ Ukraine / incident / 21179530 /? Frommail = 1>.

Law of Ukraine (2012) «On the state-owned development programs prediction and the economic and socio development of Ukraine» – Kyiv: Attika (in Ukr).

Law of Ukraine (2012) «On state target programs» – Kyiv: Attika (in Ukr).

Law of Ukraine (2011) «On the regulation the town-planning activity» – Kyiv: Attika (in Ukr).

Law of Ukraine (2005) «On stimulation of development of regions» – Kyiv.: Attika, (in Ukr).

Law of Ukraine (2015) «On civil-military administration» from 03.02.2015 g. – Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/snow/141-19>.

Law of Ukraine (2015) «On principles of the state regional policy» dated 05.02.2015 g. – Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/snow/156-10>.

Laws of Ukraine (2015) «On the state budget of Ukraine for 2015 year» – Kyiv: Verkhovna Rada (in Ukr).

The Cabinet of Ministers of Ukraine is preparing the 2016 budget: economic growth is 2%, inflation is 9%, the hryvnia 22,5 – Retrieved from: <https://news.mail.ru/inworld/ukraine/economics/21674475/?frommail=1>.

Kraynyk, O. P. (2002). *The economic development of the region: monograph* – Lviv: League Press (in Ukr).

Kuzmin, A., & Melnyk, A. (2004). Regional budgets: methods of formation and use in Ukraine. *Rehionalna ekonomika* (Regional Economics), 2, 189-202.

The IMF's updated macroeconomic forecast for the development of economy of Ukraine – Retrieved from: <https://news.mail.ru/inworld/ukraine/Economics/21349913/?Frommail=1>.

- On the restoration of the Lugansk region need more than 3 bln. UAH.* – Retrieved from: <https://telegraf.com.ua/bizne/economika/1465405na- vosstanovlenie>.
- Peshkova, L. (2004). *Economic growth in Ukraine: regional dimension: monograph* – Cherkasy: HDTU (in Ukr.).
- Prozorist ta optimalna detsentralizatsiia systemy derzhavnykh finansiv yak peredumovy efektyvnoho funktsionuvannia mistsevykh finansiv* – Retrieved from: http://pidruchniki.com/11180526/finansii/prozorist_optimalna_detsent.
- Tax Code of Ukraine* (2015). Kyiv: Verkhovna Rada (in Ukr.).
- The National Bank estimated the drop in the economy of Ukraine in the first quarter* – Retrieved from: <https://news.mail.ru/inworld/ukraine/economics/21868501/?frommail=1>.
- The transparency and optimal decentralization of public finance as a prerequisite of effective functioning of local finances* – Retrieved from: http://pidruchniki.com/11180526/finansii/prozorist_optimalna_detsent.
- Varnaliya, Z. S. *Regions of Ukraine: problems and priorities of socio-economic development: monograph* / For redaktu Z.S. Varnaliya. – Kyiv: Knowledge of Ukraine (in Ukr.).
- Yanytski, A. *Each fifth – for chertoy bednasty.* Retrieved from: http://economics.1b.ua/state/2014/11/25/287139_kazhdiy_pyayiy_che.
- Yanytski, A. *The new Ukrainian five-year plan.* Retrieved from: http://economics.1b.ua/state/2010/09/11/64675_novaya_ukrainskaya.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 10.11.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 12.11.2015

Borys Samorodov

Doctor of Science (Economics), Professor,
Banking University, Kharkiv educational-scientific institute,
Director
Kharkiv, Ukraine
samorodov@khibs.edu.ua

**BANKS FINANCIAL PERFORMANCE OPTIMIZATION PROBLEM
IN THE CONTEXT OF THEIR FINANCIAL DEVELOPMENT**

Abstract. In the paper the mathematical model of optimization tasks of the bank activity financial indicators is built with the purpose of increase of their values to «standard» and with the purpose increase of concrete bank rating in general rating at comparison with banks-competitors. The tasks are set as the classic tasks of the nonlinear programming with nonlinear functionals and possible nonlinear constraints.

Keywords: bank, financial indicators, financial development management, rating number, reference bank, modeling, nonlinear programming task, optimization, functional, limitations

Formulas: 11, fig.: 1, tabl.: 0, bibl.: 16

JEL Classification: G 21, G 24

Introduction. In recent years, in period of social and economic changes, the task of sustainable development of the CIS countries, including Ukraine, banking systems ensuring, in general, and the problem of the individual bank financial development in particular, acquire relevance due to the fact that the banking system financial activity was accompanied by a display of all sorts of crisis events.

Today, analyzing a situation in which Ukrainian banks are functioning, we can talk about the imperfection of the bank development financial management system, imperfection of the optimal planning system of banks financial development, the imperfection of the prediction and prevention crisis events system. These and other facts are the reason that the part of the Ukrainian banks face with a problem of bankruptcy.

In modern conditions banks financial resources management optimization and flexible approaches to managing their financial development problem with a view to prompt and adequate response to both internal and external factors that affect the bank financial performance and the bank development in a whole are very important. Actual problems are preventing the situation of the bank financial condition deterioration, finding ways of optimal resources allocation through the bank's financial performance optimization and as a result achieving effective process for the bank financial development.

Based on the above, the relevant problem is the control formation that can ensure efficient financial development of the bank and the bank's adequate response to the destabilizing influences of external and internal environment.

Literature review and the problem statement. A significant contribution to the development of the management in the banks theory and practice have such well-known Ukrainian scientists as V. Mishchenko, A. Kalinichenko, I. Karpova, S. Kozmenko, F. Shpyga, I. Voloshko, S. Lapteva, O. Lyubunya, P. Matvienko, I. Salo, T. Smovzhenko, A. Trided, A. Pushkar and others; and Russian scientists such as O. Lavrushin, V. Platonov, N. Kunitsin,

L. Ushvitsky, M. Bor, V. Pyatenko, Y. Maslanchenkov and others.

However, the focus of many scholars and practitioners has been given to the development and implementation of techniques and recommendations for the strategic bank management as a whole.

At the same time methodological aspects of financial indicators optimization process in the context of its financial development management are considered insufficiently. Require further development problems of the banks financial development optimal planning and the formation of the banks financial performance adequate criteria using regular methods of optimization - Hook-Jeeves method, Nelder-Mead method, Rosenbrock method, Powell method, Cauchy method, Newton method and others [Bandi 1988; Dźwigoł 2015; Dźwigoł 2010; Dźwigoł 2009; Dźwigoł 2004; Dźwigoł 2003a; Himmelblau 1975; Kirgat, Surde 2014; Kvilinskyi 2012; Lavrushin 2009; Long, Wu 2014; Gao, Han 2010]. Search of using of the classical optimization methods (including specified) in banking in the scientific literature, libraries and the Internet does not provide positive results. The conclusion is that in the modern banking use of such effective and powerful mathematical formalism as the optimization techniques is not enough.

The aim of the study is to pose the problem of banking financial performance optimization in order to increase their value to the "standard" and the problem of the banks financial performance optimization in order to improve the position of a particular bank in the overall ranking compared to competitor banks.

Research results. Optimum decisions that are taken, and plans are being developed in the preparation of action, as well as efficient using of resources is impossible without the correct mathematical modeling of financial condition and prognosis of the situation, without comparing and evaluating possible options for using the mathematical apparatus and the latest information technology.

In general, the problem of mathematical programming or optimization problem is formulated in the following way [Bandi 1988; Heygeman, Young 1986; Himmelblau 1975].

Find function extremum

$$f(x) = f(x_1, x_2, \dots, x_N), \quad (1)$$

n -dimensional vector argument $x = (x_1, x_2, \dots, x_N)$ with restrictions

$$h_k(x) = 0, \quad k = \overline{1, K}; \quad (2)$$

$$G_r(x) \geq 0, \quad r = \overline{1, R}; \quad (3)$$

$$x_{\theta_{\min}} \leq x_{\theta} \leq x_{\theta_{\max}}, \quad \theta = \overline{1, N}. \quad (4)$$

In (1)-(4) x_1, x_2, \dots, x_N - varying variables or controlled parameters; equality constraints (2) of the amount K ; inequality constraints (3), the number of which is R ; restrictions on the varying variables (4).

It should be noted that some of the variables $x_{\theta}, (\theta = \overline{1, N})$ in the N -dimensional vector argument x can be equal to zero, that is, not to take part in the mathematical description of equality constraints (2) and inequalities (3). In addition, varying variables themselves in the sense of a particular banking tasks also vary within their respective possible minimax values (4).

The values of financial indicators of banks constitute a certain matrix P (i -th column vector of the matrix elements - a list of values of i -dimensional index

for each of the banks b and s -th row vector elements - a list of diverse values for the s -parameters of the bank ($i = \overline{1, n}$; n - the number of indicators being considered, or are involved in a particular procedure; $s = \overline{1, b}$; b - the number of banks, which are investigated).

The normalized values of the bank's activities are defined as the elements of the matrix [Samorodov 2011; Samorodov 2012]:

$$p'_{s,i} = \frac{P_{s,i}}{\sqrt{\sum_{s=1}^b P_{s,i}^2}}, \quad (5)$$

where $p_{s,i}$ - the numerical value of the i -th index ($i = \overline{1, n}$) in the s -th bank ($s = \overline{1, b}$).

For the formation of a "standard" bank [Samorodov 2011], to the indicators which ideally should approach the performance of all other banks, the optimal values are determined i -th normalized indicators for all banks. Under optimal understood respectively maximum or minimum value depending on the direction of the resulting impact on the sign. Selected normalized optimal values form a matrix row [Samorodov 2011]:

$$Pet_i = \left(\left[\begin{array}{c} \max \{p'_{s,1}\} \\ s \\ \min \{p'_{s,1}\} \\ s \end{array} \right] \cdots \left[\begin{array}{c} \max \{p'_{s,i}\} \\ s \\ \min \{p'_{s,i}\} \\ s \end{array} \right] \cdots \left[\begin{array}{c} \max \{p'_{s,n}\} \\ s \\ \min \{p'_{s,n}\} \\ s \end{array} \right] \right), \quad (6)$$

where $\left[\begin{array}{c} \max \{p'_{s,i}\} \\ s \\ \min \{p'_{s,i}\} \\ s \end{array} \right]$ - determination of the maximum or minimum value of the

normalized i -th index, depending on the direction of the resulting impact on the sign.

For comparing the values of investigated banks i -th parameters with their "standard" values is used the ratio to determine the distance D_s between the s -parameters of the bank and the "standard", according to the expression [Bubenko, Vladimirova 2009; Samorodov 2011]:

$$D_s = \sqrt{\sum_{s=1}^b (p'_{s,i} - p_{eti})^2}, \quad (7)$$

where $p'_{s,i}$ - normalized values of the activity of banks; p_{eti} - values of "standard" of the bank - the elements of row (6) ($s = \overline{1, b}$; $i = \overline{1, n}$).

On the basis of (7) we construct the functional optimization of variable parameters $x_{\theta}, (\theta = \overline{1, N})$, from which in turn depend on a particular bank financial performance $p_{s,i} = p_{s,i}(x)$ and, accordingly, their normalized values $p'_{s,i} = p'_{s,i}(x)$. There should be again focus on the fact that, in general, not all

the variables $x_{\theta}, (\theta = \overline{1, N})$ of N-dimensional vector argument x may be involved in the description of functions $p_{s,i} = p_{s,i}(x)$ and $p'_{s,i} = p'_{s,i}(x)$, and also in the mathematical description of equality constraints (2) and inequalities (3).

Thus, the functional, a minimum of which should be found in order to maximize the specific approach of the j -bank to the "standard" bank, will be:

$$D_j(x) = \sqrt{\sum_{i=1}^n \left(\frac{p'_{j,i}(x)}{\sqrt{p'^2_{j,i}(x) + \sum_{\substack{s=1 \\ s \neq j}}^b p'^2_{s,i}}} - p_{eti} \right)^2}, \quad j = \overline{1, b}. \quad (8)$$

In functional (8) normalized values of the banks financial performance are not functions of varying variables $x_{\theta}, (\theta = \overline{1, N})$ if $s \neq j$. In case, if $s = j$ that is $p'_{s,i}(x) = p'_{j,i}(x)$ for the j -th bank functional $D_j(x)$ depends on varying variables vector $x_{\theta}, (\theta = \overline{1, N})$ and is an analogue of the target function (1).

Thus, the task is the banking financial performance optimizing in order to increase their value to the "standard".

In the next phase of the study it is proposed to set the task of the banks financial performance optimization in the context of the problem of a particular bank position improving in the overall ranking, which is determined by comparing the financial performance of the group of banks.

Let us assume that it had been built rating of b banks. In general, the ratings chart is shown in Figure 1. It is necessary to boost the ranking of a particular j -th bank in the appropriate percentage using the optimization of the bank's financial performance, which is built on the basis of rating, in order to improve its position in the overall ranking of b banks. Graphically, this task is shown in Figure 1.

The idea presented in Figure 1, is that management of the bank $N^{\circ}1$, which has a rating number $R_1 = 0.50061$, seeks to improve its ranking by 10% in order to advance bank $N^{\circ}b$, which rating number $R_b = 0.52866$. This can be achieved using the powerful apparatus of the optimization theory.

Banks ratings are determined on the basis of (7) – the less the distance D_s is, the higher the rating of the bank is. However, for ease of subsequent analysis of banks ratings, and for more adequate data granularity in graphical form it is suggested to use a ratio that characterizes the total rating number R_s for each of the banks:

$$R_s = 1 - \frac{D_s}{\sqrt{\sum_{s=1}^b D_s^2}}. \quad (9)$$

In this case, the higher value of the total rating number R_s is, the higher

the bank rating is.

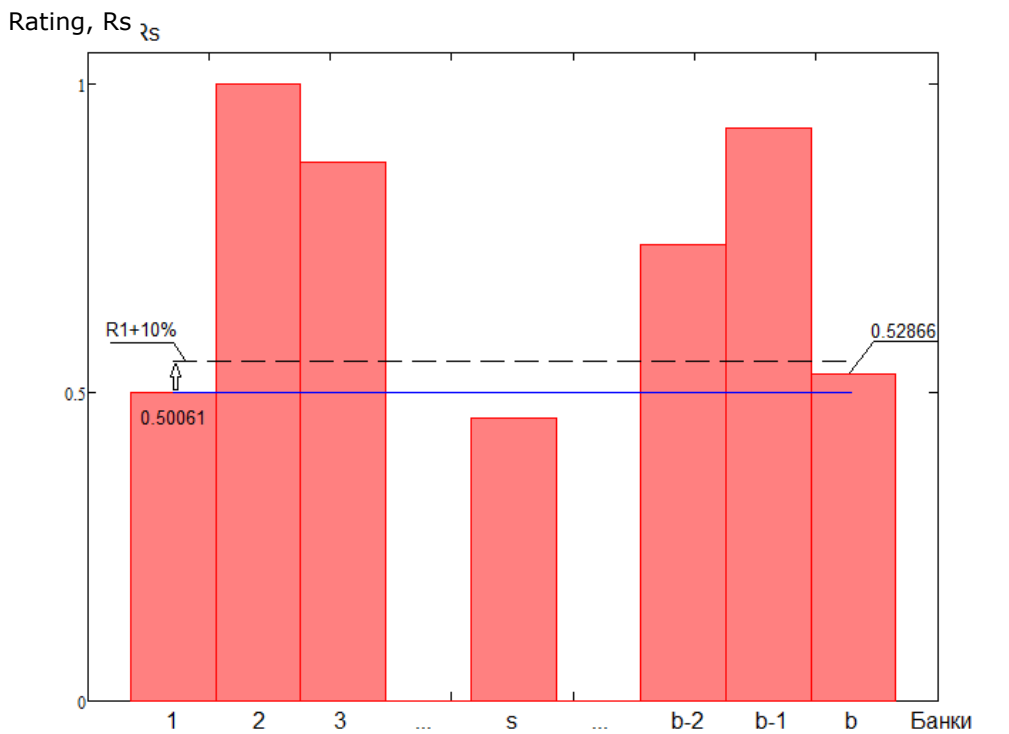

Figure1 – Formulation of the bank's rating increasing problem
Source: own development

If in this case (Figure 1), the task is to increase the rating of the s-bank, for example, by 10%, the corresponding functional which is minimized has the following form:

$$F = \left[1 - \frac{R_s}{R_s^{>10\%}} \right]^2 = \left[1 - \left(1 - \frac{D_s}{\sqrt{\sum_{s=1}^b D_s^2}} \right) / R_s^{>10\%} \right]^2, \quad (10)$$

where $R_s^{>10\%} = \text{const} = R_s + R_s \cdot 0.1$ – s-order bank rating number value, which increased by 10%.

On the basis of the relation (10) let's construct the functional for variable parameters $x_\theta, (\theta = \overline{1, N})$ optimization, from which in turn depend on the financial performance $p_{s,i} = p_{s,i}(x)$ of a particular bank and, accordingly, their normalized values $p'_{s,i} = p'_{s,i}(x)$. As in the previous case, it should be noted that in the general case not all variables $x_\theta, (\theta = \overline{1, N})$ of N-dimensional vector argument x can take part in the description of $p_{s,i} = p_{s,i}(x)$ and $p'_{s,i} = p'_{s,i}(x)$ functions and in the mathematical description of equality constraints (2) and inequalities (3).

Thus, the functional, a minimum of which have to be found in order to improve of a particular j-th bank rating in a certain amount of interest (in this

case 10%, see. Fig. 1), will be:

$$F = \left[1 - \frac{R_j(x)}{R_j^{>10\%}} \right]^2 = \left[1 - \left(1 - \frac{D_j(x)}{\sqrt{\sum_{s=1}^b D_s^2}} \right) / R_j^{>10\%} \right]^2, \quad (11)$$

where $D_j(x)$ is determined according to (8).

In equations (8) and (11) j - is index, introduced for convenience ($j = s = \overline{1, b}$) which is denoted the number of a particular bank, which rating is improved in the optimization process (in this particular example, $j = 1$. See Figure 1); $D_j(x)$, $R_j(x)$ - are defined by the formulas (7) and (9) respectively.

Especially for the j -th particular bank the financial performance of its operations is optimized, which depend on variable parameters $x_\theta, (\theta = \overline{1, N})$. The values of the financial performance of all other banks in the group ($s \neq j$), their rating numbers $R_s (s \neq j)$ and indicators of "standard" of the bank remain unchanged.

In the functional (8) and (11) normalized values $p'_{s,i}$ of the banks financial performance are not functions of varying variables $x_\theta, (\theta = \overline{1, N})$ if $s \neq j$. In case, if $s = j$ that is $p'_{s,i}(x) = p'_{j,i}(x)$, for the j -th bank functional F (11) depends on the varying variables $x_\theta, (\theta = \overline{1, N})$ vector and is analogous to the target function (1).

Zero-order approximation [Bandi 1988; Heygeman, Young 1986; Himmelblau 1975] for the variable parameters $x_\theta, (\theta = \overline{1, N})$ is a vector $x_\theta^{(0)}, (\theta = \overline{1, N})$ of which depend on a particular bank financial performance values $p_{j,i} = p_{j,i}(x^{(0)})$ and, accordingly, their normalized values $p'_{j,i} = p'_{j,i}(x^{(0)})$. While using regular methods of optimization the solution of the problem is a vector $x_\theta^*, (\theta = \overline{1, N})$ that provides the minimum of the functional (11).

With regard to the constraints of the bank financial performance optimization problem (2) - (4), their mathematical description depends on their particular set, which is built on the basis of the banks current rating. It should be noted that the decision maker can either set the constraints (2) - (4) on varying variables, or fix some of them, in order to build an adequate mathematical model of the banks financial performance optimization problem.

For example conditionally, if the size of the bank's №1 capital is 200 million UAH, and for the bank №b this value equals 4 billion UAH., it is obvious that vary this index either pointless, because in this case the optimization will be carried out by other indicators, which can be obtained by varying the bank №1 best rating, or it must be installed the appropriate limits for this value, for example in the form of restrictions (4).

It should be noted that when certain variables $x_\theta, (\theta = \overline{1, N})$ are fixed, the

dimensionality of the optimization problem is reduced, i.e. varying variables number is reduced. And with the increase in the number of indicators and the varying variables which are described them – the optimization problem dimension increases.

Conclusions. The author of the article supplied two tasks: the task of banking financial performance optimization in order to increase correspondent values to the "standard" and the task of the banks financial performance optimization in order to improve the position of a particular bank in the overall ranking compared to competitor banks.

These tasks are the nonlinear programming problems with nonlinear functionality and nonlinear constraints. Determination of the variables optimal values that affect the banks financial performance can be done using the regular classical optimization methods.

References

- Bandi, B. (1988). *Optimization methods. Introductory course*. Moscow: Radio communications, 128 p.
- Bubenko, P. T., & Vladimirova, M. S. (2009). Innovatively regions potential evaluation based on the taxonomical method. *Business-Inform*, 4(2), 86-88.
- Dźwigoł, H. (2015). Założenia do budowy metodyki badawczej. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 78, 99-116.
- Dźwigoł, H. (2010). *Podejście systemowe w procesie restrukturyzacji przedsiębiorstwa*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2009). Model restrukturyzacji organizacyjnej przedsiębiorstwa górniczego. *Organizacja i Zarządzanie: Kwartalnik Naukowy*, 2(6), 25-43. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2004). Zmiana jako warunek restrukturyzacji przedsiębiorstwa. *Wiadomości Górnicze*, 4, 171-172.
- Dźwigoł, H. (2003a). Zarządzanie procesami marketingu i sprzedaży. *Organizacja rynku. Wiadomości Górnicze*, 5, 212-215.
- Gao, F., & Han, L. (2010). Implementing the Nelder-Mead simplex algorithm with adaptive parameters. *Comput Optim Appl*, Retrieved from <http://www.webpages.uidaho.edu/~fuchang/res/anms.pdf>.
- Heygeman, L., & Young, D. (1986). *Applied iterative methods: Translated from English*. - Moscow: Mir, 448 p.
- Himmelblau, D. M. (1975). *Applied nonlinear programming*. - Moscow: Mir.
- Kirgat, G. S., & Surde, A. N. (2014). Review of Hooke and Jeeves Direct Search Solution Method Analysis Applicable To Mechanical Design Engineering. *Novateur publications international journal of innovations in engineering research and technology*, 1(2), 1-14.
- Kvilinskyi, O.S. (2012). Formuvannia dodatkovykh perevah funktsionuvannia ta rozvytku malykh pidpriemstv [Formation of Additional Benefits of Operation and Development of Small Enterprises]. *Economy of Industry*, 3-4(59-60), 140-147.
- Lavrushin, O. I. (2009). *Bankovskoe delo*. Pod red. Lavrushina O. I. - Moskva: Knorus, 768 s.
- Long, Q., & Wu, Ch. (2014). A hybrid method combining genetic algorithm and hooke-jeeves method for constrained global optimization. *Journal of industrial and management optimization*, 10(4), 1279 – 1296.
- Samorodov, B. V. (2011). Consideration of the experts' competencies in banks ranking using the taxonomical method. *Problems and prospects of the banking system of Ukraine [Text]: a collection of abstracts of XIV All-Ukrainian scientific conference (27-28 October 2001): in 2 p*. Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine. - Sumy: "UAB NBU", 1, 73-76.
- Samorodov, B., Trydid, O., & Samorodov, V. (2012). Features of the mathematical data processing using expert approaches to banks ranking. *Bulletin of the NBU*, 1, 18-21.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 10.11.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 12.11.2015

Ружанська Т.В.

ДВНЗ «Університет банківської справи»,
аспірант
Київ, Україна
tetiana.ruzhanska@bank.gov.ua

РОЛЬ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ВАЛЮТНИХ ОПЕРАЦІЙ В БАНКАХ

Анотація. Статтю присвячено суттєвим аспектам бухгалтерського обліку операцій банків з іноземною валютою. У статті розглядається сутність валютних операцій банків, проаналізовано чинну методику їх обліку та досліджено суттєві аспекти здійснення обліку валютних операцій відповідно до актуальних вимог чинного законодавства та Міжнародних стандартів фінансової звітності. У роботі доведено важливість відображення валютних операцій за принципами доречності та правдивого подання з огляду на значимість операцій з валютою в українській економіці.

Ключові слова: бухгалтерський облік, валютні операції, банк, валюта, міжнародні стандарти

Формул: 0, рис.: 5, табл.: 2, бібл.: 29

Tetiana Ruzhanska

University of Banking,
PhD Student
Kyiv, Ukraine
tetiana.ruzhanska@bank.gov.ua

THE ROLE OF BOOK RECORDS OF EXCHANGE TRANSACTIONS IN BANKS

Abstract. The article is dedicated to essential aspects of book records of banks operations with foreign currency. The article reveals the content of exchange transactions of banks, the decorous methods of their accounting have been studied and also the important aspects of exchange transactions accordingly to up-to-date demands of effective legislation and International standards of financial reporting have been investigated as well. The importance of exchange transactions presentation under the principles of relevance and true presentation has been proved considering the importance of exchange operations in ukrainian economy. Moreover, the certain essential statements of international standards have been analyzed and which should be taken into consideration when accounting such operations, the importance of giving attention to book records and present situation of banks exchange operations in Ukraine has also been studied. The article embraces the review of modern literature and the latest investigations of scientists regarding exchange transactions, the main determinations have been figured out for clear understanding the essence of exchange operations of banks and the basic accounting transactions have been presented there also.

Keywords: accounting, foreign exchange transactions, bank, currency, international standards

Formulas: 0, fig.: 5, tabl.: 2, bibl.: 29

JEL Classification: F 31, G 21, M 40

Вступ. В сучасних умовах входження України в зону вільної торгівлі з Європейським Союзом, що, як очікується, перейде в активну фазу з 1 січня 2016 року, та розширенням можливостей українського бізнесу щодо проведення торговельних операцій важливого значення набуває розвиток бухгалтерського обліку операцій з іноземною валютою, зокрема в банках, які є основною складовою руху фінансових потоків у мультивалютному середовищі.

Існуючі підходи ведення обліку валютних операцій є, безперечно, дієвими за існуючої економічної кон'юнктури, однак, як і будь-які інші процеси їх слід удосконалювати та вносити корективи з огляду на розвиток середовища, в якому здійснюють свою діяльність банки.

Аналіз досліджень та постановка завдання. Досліджуючи питання ролі бухгалтерського обліку валютних операцій в банках, у першу чергу, на нашу думку, слід дати пояснення щодо суті банківських операцій з іноземною валютою. Раніше в нашій роботі ми детально зупинялись на дослідженні суті валютних операцій [Ружанская 2014]. Зазначимо також, що цьому питанню присвячені й інші наукові праці різних авторів [Dźwigoł 2005; Dźwigoł 2013; Kvilinskyi 2012; Мельниченко 2014]. Так, Дзюблюк О. В. визначає валютні операції як будь-які операції торговельного, кредитного чи розрахункового характеру, пов'язані з використанням іноземної валюти і платіжно-кредитних інструментів, виражених в іноземній валюті [Дзюблюк 2009, с. 474]. Під валютними операціями також розуміються банківські та фінансові операції, пов'язані з переміщенням або переходом права власності на валютні цінності [Арбузов, Колобов, Міщенко, Науменкова 2011].

Виділяють наступні найпоширеніші валютні банківські операції [Арбузов, Колобов, Міщенко, Науменкова 2011; Валютні операції. Глосарій банківської термінології; Дзюблюк 2009, с. 77]:

1. Поточні:

– «тод» (англ. today – поставка валюти сьогодні («сьогодні – на сьогодні»)) – операція за договором, умови якого передбачають виконання цієї операції в день укладення договору;

– «том» (англ. tomorrow – поставка валюти наступного робочого дня («сьогодні – на завтра»)) – операція за договором, умови якого передбачають виконання цієї операції в перший робочий день після дня укладення договору;

– «спот» поставка валюти на другий робочий день («сьогодні – на післязавтра») – операція за договором, умови якого передбачають виконання цієї операції на другий робочий день після дня укладення договору;

– «своп» – операція за договором, умови якого передбачають купівлю (продаж, обмін) іноземної валюти зі зворотним її продажем (купівлею, обміном) на певну дату в майбутньому з фіксацією умов цих операцій (курсів, обсягів, дат валютування тощо) під час укладення договору;

– «форвард» – операція за форвардним договором, умови якого передбачають виконання цієї операції (з поставкою валюти за форвардним договором) пізніше ніж на другий робочий день після дня укладення договору.

2. Термінові.

Розрізняють також:

Неторговельні операції:

- з купівлі-продажу готівкової іноземної валюти фізичними особами;
- купівлі-продажу безготівкової іноземної валюти фізичними особами;

- приймання готівки на інкасо;
- видача дозволу на вивіз валюти;
- конвертація валюти за дорученням клієнта;
- операції з чеками та платіжними картками;
- операції за переказами в іноземній валюті.

Операції з торгівлі іноземною валютою на Міжбанківському валютному ринку України (МВРУ):

- укладання угод з метою хеджування ризиків;
- укладання угод з метою отримання спекулятивного прибутку;
- укладання угод з метою виконання доручень клієнтів;
- укладання угод для виконання власних зобов'язань банку;
- укладання угод купівлі однієї іноземної валюти за іншу.

Операції в іноземній валюті, що виконуються за дорученням клієнтів банку:

- відкриття та обслуговування поточних і вкладних (депозитних) рахунків суб'єктів підприємницької діяльності в іноземній валюті;
- відкриття та обслуговування поточних і вкладних (депозитних) рахунків фізичних осіб в іноземній валюті;
- надання кредитів в іноземній валюті.

Для правильного відображення у бухгалтерському обліку операцій з іноземною валютою слід усвідомити такі терміни та поняття [Арбузов, Колобов, Міщенко, Науменкова 2011; Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 21 «Вплив змін валютних курсів»; Про систему валютного регулювання і валютного контролю]:

- валютні цінності - валюта України, іноземна валюта, платіжні документи, що виражені в іноземній валюті;
- валюта України (гривня) - грошові знаки у формі банкнот, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу;
- валютний курс – це коефіцієнт обміну двох валют;
- валютна позиція (FX position) – співвідношення вимог та зобов'язань банку в кожній іноземній валюті та в кожному банківському металі. При їх рівності позиція вважається закритою, при нерівності – відкритою. Відкрита позиція є короткою, якщо обсяг зобов'язань за іноземними валютами та банківськими металами перевищує обсяг вимог, і довгою, якщо обсяг вимог за іноземними валютами та банківськими металами перевищує обсяг зобов'язань;
- іноземна валюта - іноземні грошові знаки у формі банкнот, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу. Це валюта, інша, ніж функціональна валюта суб'єкта господарювання;
- платіжні документи, що виражені в іноземній валюті - іменні чеки, виражені в іноземній валюті, дорожні чеки, виражені в іноземній валюті;

- офіційний валютний курс - курс валюти, офіційно встановлений Національним банком України як уповноваженим органом держави;
- ринковий (комерційний) курс - курс, який установлюється банком для проведення операцій купівлі-продажу іноземної валюти;
- курсова різниця - це різниця, яка є наслідком переведення визначеної кількості;
- функціональна валюта - це валюта основного економічного середовища, у якому суб'єкт господарювання здійснює свою діяльність.

Чинний план бухгалтерського обліку комерційних банків дає можливість повною мірою відобразити розрахунки в іноземній валюті й реально оцінити валютні активи та пасиви банку.

Передусім це стосується застосування принципу мультивалютності, який полягає у відображенні операцій в іноземній валюті за тими самими рахунками, що й операції у гривні. Цей принцип реалізується за допомогою додаткової бази валютних параметрів, які на рівні синтетичних рахунків забезпечують інформацією у розрізі видів банківської діяльності (операцій). На рівні аналітичних рахунків формується деталізована інформація, яка є предметом статистичної звітності.

Виходячи із економічної та правової суті валютних операцій і слід підходити до визначення ролі бухгалтерського обліку валютних операцій в банках та його удосконалення.

Про аспекти гармонізації бухгалтерського та податкового обліку в банках України йдеться в роботі Омельченко О.Ю. Автор, зокрема, зазначає, що перехід на Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ) є необхідною умовою при інтеграції України в світовий простір, що набуває особливої актуальності у сучасних умовах глобалізації фінансових процесів та змін податкового законодавства в Україні [Омельченко 2012].

На цьому наголошує також і Ричаківська В.І., колишній заступник Голови Національного банку України та головний бухгалтер регулятора і визначає фактори реформування бухгалтерського обліку і звітності [Ричаківська]:

- необхідність входження банківського сектора України як провідного фінансового інституту у світову економічну спільноту;
- збільшення уваги потенційних інвесторів до фінансового ринку України;
- потреба користувачів в одержанні достовірної, чіткої інформації (насамперед установами, які працюють із залученими коштами);
- необхідність збільшення ефективності управління банком;
- установа нагляд за банками і розробкою регулятивних інструментів;
- створення передумов для організації внутрішнього і зовнішнього аудиту за міжнародними стандартами.

Про це йдеться також у сучасній банківській енциклопедії [Арбузов, Колобов, Міщенко, Науменкова 2011], в якій колектив авторів зазначає, що з плином часу валютні операції модифікуються, з'являються їх нові форми та різновиди, що вимагає від операторів валютного ринку високого рівня організації своєї діяльності. Великі банки для організації та проведення валютних операцій створюють спеціальні підрозділи валютного дилінгу, які здійснюють управління валютними активами шляхом проведення валютних операцій. Основна мета діяльності таких підрозділів полягає в регулюванні

структури валютної частини балансу та одержанні додаткових прибутків.

Основоположними документами, на яких базується бухгалтерський облік в банках в Україні, є Закони України «Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України». Останнім визначено, що Національний банк України встановлює обов'язкові для банківської системи стандарти та правила ведення бухгалтерського обліку і фінансової звітності, що відповідають вимогам законів України та міжнародним стандартам фінансової звітності [Про Національний банк України]. Відповідно до цього Національним банком України було прийнято Інструкція, що регулює питання ведення бухгалтерського обліку операцій в іноземній валюті [Інструкція з бухгалтерського обліку операцій в іноземній валюті та банківських металах у банках України].

У 2011 році шляхом внесення змін до Закону України Про банки і банківську діяльність [Про банки і банківську діяльність] було визначено, що банки організують бухгалтерський облік відповідно до внутрішньої облікової політики, розробленої на підставі правил, встановлених Національним банком України відповідно до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. Ключовим моментом при цьому є перехід бухгалтерського обліку на міжнародні стандарти, чому в науковій літературі серед українських вчених, з урахуванням національних особливостей, не було до того часу приділено достатньо уваги, у тому числі щодо питань обліку валютних операцій.

Саме це й визначає актуальність теми дослідження щодо ролі бухгалтерського обліку валютних операцій в банках і мету статті, що полягає у дослідженні суттєвих аспектів здійснення обліку валютних операцій відповідно до актуальних вимог чинного законодавства, Міжнародних стандартів фінансової звітності та Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку.

Багато дослідників по всьому світу приділяють також увагу обліку в банках, в тому числі, валютним операціям [Badertscher, Burks, Easton 2012; Barth, Landsman, Lang 2008; Beatty 2013; Dźwigoł 2009; Dźwigoł 2010; Dźwigoł 2014; Huizinga, Laeven 2009; Shaffer 2010; Xie 2012], однак нашою кінцевою метою у цій статті є дослідження бухгалтерського обліку зазначених операцій саме в українських банках, тому основну увагу ми приділяємо вивченню визначеного питання з огляду на українські реалії ведення банківського бізнесу. Разом з тим, приділяючи увагу загально прийнятими світовими стандартами ведення бухгалтерського обліку відповідно до міжнародних стандартів.

Результати дослідження. Отже, викладене вище свідчить про необхідність удосконалення усіх аспектів ведення бухгалтерського обліку в банках, зокрема, і валютних операцій, які, крім іншого, є також джерелом доходу банку, а отже, їм слід приділяти особливу увагу особливо, коли такі традиційні банківські операції як кредитування, які у стабільних економічних умовах приносять більшу частку доходів, не достатньо активно розвиваються. Останнє, власне, відноситься до сучасних українських умов ведення банківського бізнесу, про що також свідчить офіційна статистика (таблиця 1, рис. 1 - 5), відповідно до якої в економіці України велика частка операцій здійснюється саме в іноземній валюті. Саме тому таким операціям сьогодні варто приділяти особливу увагу, у тому числі й у питанні бухгалтерського обліку щодо забезпечення виконання останнім своїх функцій: інформаційної, аналітичної, оціночної та контрольної.

Таблиця 1 – Основні показники операцій банків з іноземною валютою у 2015 році, млн.грн.

№ з\п	Показник	Станом на 01.01.2015	Частка, %	Станом на 01.11.2015	Частка, %
1.	Депозити у т.ч.	672 402	100,00	682 912	100,00
	у національній валюті	365 890	54,42	361 343	52,91
	в іноземній валюті	306 512	45,58	321 568	47,09
	в іноземній валюті в доларовому еквіваленті	19 438	X	14 040	X
2.	Кредити у т.ч.	1 015 741	100,00	1 012 146	100,00
	у національній валюті	543 061	53,46	461 811	45,63
	в іноземній валюті	472 680	46,54	550 335	54,37
	в іноземній валюті в доларовому еквіваленті	29 976	X	24 028	X

Джерело: [Основні показники, що характеризують стан грошово-кредитного ринку]

На рис. 1 відображено динаміку обсягів купівлі-продажу іноземної валюти в Україні за останні роки. Відповідно до пояснень Національного банку України, зниження відбулось через дію адміністративних заходів, запроваджених Національним банком на валютному ринку, та скорочення реальних доходів населення, а також зменшення девальваційних очікувань серед населення. Разом з тим, обсяг купівлі й продажу іноземної валюти все ж перебуває на достатньо високому рівні: середньоденний обсяг купівлі готівкової валюти в II кварталі склав до 1,8 млн. дол. США (у еквіваленті), а обсяги продажу валюти – 11,3 млн. дол. Наведені дані свідчать про активність населення у валютообмінних операціях банків.

Рисунок 1 – Середньоденні показники готівкового ринку (млн.дол. США)

Джерело: [Інфляційний звіт]

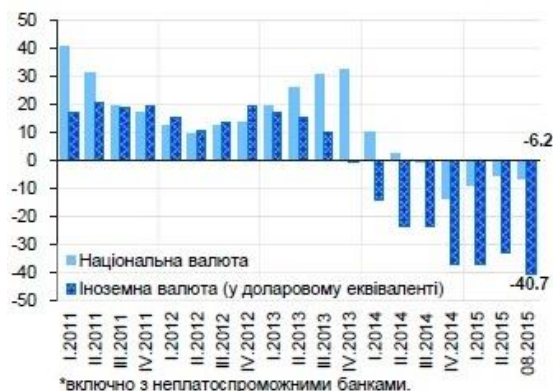
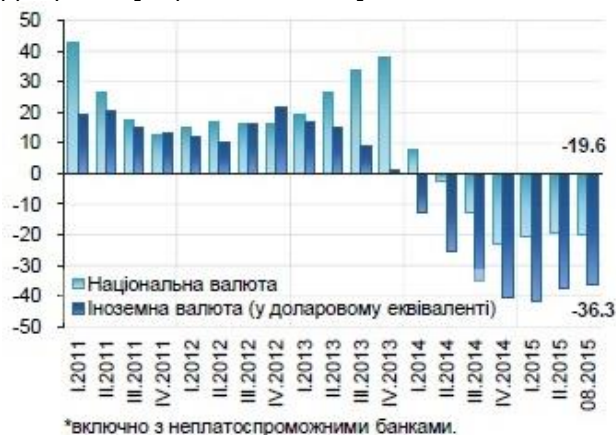

Рисунок 2 – Депозити фізичних осіб (станом на кінець періоду, річна зміна, %)

Джерело: [Інфляційний звіт]

Рисунок 3 – Депозити усього (станом на кінець періоду, річна зміна, %)

Джерело: [Інфляційний звіт]

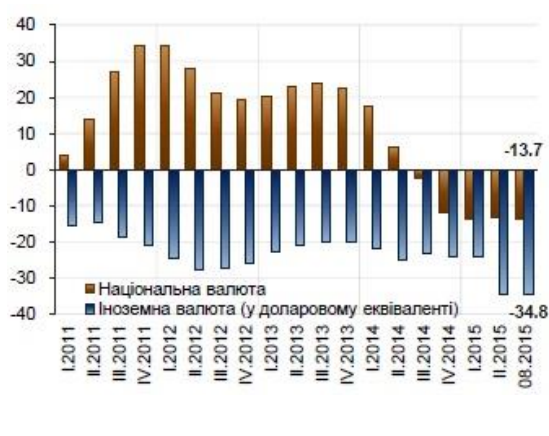

Рисунок 4 – Кредити суб'єктів господарювання (станом на кінець періоду, річна зміна, %)

Джерело: [Інфляційний звіт]

Рисунок 5 – Кредити фізичних осіб (станом на кінець періоду, річна зміна, %)

Джерело: [Інфляційний звіт]

Досліджуючи сучасні наукові напрацювання, слід виділити методи обліку валютних операцій, які виділено Глебовою Н.В. [Глебова 2014]:

- монетарно-немонетарний метод (Monetary/Nonmonetary Method) – розподіл статей балансу на монетарні та немонетарні за грошовою ознакою;
- метод оборотно-необоротної оцінки (Current/ Non-current method), відповідно до якого поточні активи та пасиви переоцінюються за курсом на дату балансу, а довгострокові – відображаються за історичною вартістю;
- метод обліку за курсом на дату закриття (Closing Rate Method), відповідно до якого всі операції з іноземною валютою відображаються в обліку за курсом на дату балансу;
- темпоральний метод (Temporal Method) полягає в оцінці активів та пасивів за поточними (майбут- німи) цінами за курсом на дату звітності, а статті, що виражені за історичною вартістю, – відповідно за курсом на дату відображення в обліку.

Слід однак зазначити, що автор, наводячи перелік методів, не визначає

переваги та недоліки кожного з видів, вказуючи лише, що «вибір методу обліку валютних операцій здійснюється країною самостійно, залежно від історичного розвитку, традицій, рівня розвитку науки й економіки та умов господарювання» [Глебова 2014, с. 371]. Крім того, автор наводить регламентацію нормативно-правовими документами здійснення валютних операцій, однак не деталізує у чому, зокрема, полягає сутність регламентації Міжнародними стандартами фінансової звітності (МСФЗ) та Міжнародними стандартами бухгалтерського обліку (МСБО) валютних операцій банку, наводячи лише загальне призначення МСФЗ 7 «Фінансові інструменти: розкриття інформації», МСБО 1 «Подання фінансових звітів», МСБО 21 «Вплив змін валютних курсів» тощо. Нижче ми приділемо цьому питанню більше уваги та надамо основні вимоги міжнародних стандартів під час обліку валютних операцій банку.

Варто відмітити, що в Україні на сьогодні використовується підхід, що базується на монетарно-немонетарному методі, про що йдеться у інструкції з обліку операцій в іноземній валюті [Інструкція з бухгалтерського обліку операцій в іноземній валюті та банківських металах у банках України]: операції в іноземній валюті відображаються у валюті подання шляхом перерахунку суми в іноземній валюті із застосуванням офіційного курсу гривні до іноземних валют і банківських металів на дату визнання активів, зобов'язань, власного капіталу, доходів і витрат.

З метою відображення в бухгалтерському обліку банків операцій з купівлі та продажу іноземної валюти відповідною інструкцією передбачено використання рахунків та операцій за ними, що узагальнено нами в таблиці 2. Оскільки операції «спот» становлять 60% від загального обсягу операцій, а тому мають найбільш важливе значення, приділемо увагу саме їм. Основна мета їх здійснення – забезпечення потреб клієнтів банків у іноземній валюті, конверсія іноземних валют, а також купівля-продаж валюти з метою отримання прибутку за рахунок різниці в курсах цих валют.

Головною особливістю сучасного обліку валютних операцій банків, як уже згадувалося вище, є принцип мультивалютності. Зв'язок між операціями в іноземній валюті та національній забезпечується використанням технічних активно-пасивних рахунків:

- 800 «Позиція банку щодо іноземної валюти та банківських металів»;
- 3801 «Еквівалент позиції банку щодо іноземної валюти та банківських металів».

Технічні рахунки (3800 та 3801) - рахуноки, що не несуть економічного навантаження і використовується для технічного здійснення операції. Формування фінансової звітності здійснюється без урахування залишків за ними. За дебетом рахунку 3800 відображається вартість іноземної валюти чи банківських металів, що збільшує коротку або зменшує довгу відкриту валютну позицію. За кредитом - вартість іноземної валюти, що збільшує довгу або зменшує коротку відкриту валютну позицію. За дебетом рахунку 3801 проводяться еквіваленти сум іноземної валюти, що збільшують довгу або зменшують коротку відкриту валютну позицію. За кредитом – проводяться еквіваленти сум іноземної валюти, що збільшують коротку або зменшують довгу відкриту валютну позицію.

Наприкінці кожного операційного дня суми в гривневому еквіваленті на технічних рахунках 3800 та 3801 мають бути однаковими.

Курсова різниця від переоцінки грошових коштів та інших монетарних

статей в іноземній валюті зараховується на рахунок 6204 (АП) «Результат від торгівлі іноземною валютою та банківськими металами».

Таблиця 2 – Відображення в бухгалтерському обліку операцій з іноземною валютою

№ з\п	Зміст операції	Дебет	Кредит
1	2	3	4
Операції з купівлі іноземної валюти за національну валюту за умовами спот			
1.	Купівля іноземної валюти за національну валюту:		
	– на суму вимоги щодо іноземної валюти та банківських металів до отримання	9200	Рахунки розділу 99
	– на суму зобов'язання щодо національної валюти до відправлення	Рахунки розділу 99	9210
2.	Відображення різниці між вартістю активу за офіційним курсом гривні до іноземних валют та його вартістю за курсом купівлі згідно з договором:		
	– у разі позитивного результату переоцінки	3540	6204
	– у разі від'ємного результату переоцінки	6204	3640
3.	Відображення операції з купівлі іноземної валюти за національну валюту на дату розрахунку:		
	– зворотні проводки на суму купленої іноземної валюти	Рахунки розділу 99	9200
	– зворотні проводки на суму проданої національної валюти	9210	Рахунки розділу 99
	– визнання придбаної іноземної валюти	1500, 1600, 2600, 2620, 2650	3640
	– припинення визнання проданої національної валюти	3540	1200, 1500, 1600, 2600, 2620, 2650
	– закриття дебіторської, кредиторської заборгованості від купівлі іноземної валюти за національну валюту за умовами спот	3640 3801	3800 3540
Операції з продажу іноземної валюти за національну валюту за умовами спот			
4.	Відображення операції з продажу іноземної валюти за національну валюту:		
	– зворотні проводки на суму купленої національної валюти	Рахунки розділу 99	9200
	– зворотні проводки на суму проданої іноземної валюти	9210	Рахунки розділу 99
	– визнання придбаної національної валюти	1200, 1500, 1600, 2600, 2620, 2650	3640
	– припинення визнання проданої іноземної валюти та банківських металів	3540	1500, 1600, 2600, 2620, 2650
	– закриття дебіторської, кредиторської заборгованості і визнання результату від продажу іноземної валюти за національну валюту	3640 3800	3801 3540
5.	Відображення операцій з продажу іноземної валюти:		
	– на суму вимоги щодо національної валюти до отримання	9200	Рахунки розділу 99

	– на суму зобов'язання щодо іноземної валюти до відправлення	Рахунки розділу 99	9210
--	--	--------------------	------

Закінчення таблиці 2

1	2	3	4
6.	Відображення різниці між вартістю активу за курсом продажу згідно з договором та його вартістю за офіційним курсом гривні до іноземних валют:		
	– у разі позитивного результату переоцінки	3540	6204
	– у разі від'ємного результату переоцінки	6204	3640

Джерело: узагальнено автором за [Інструкція з бухгалтерського обліку операцій в іноземній валюті та банківських металах у банках України]

Важливе місце у цій статті слід відвести опрацюванню Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ), на яких і базується сучасний облік в банках.

МСФЗ визначає корисність фінансової інформації за умови, що вона є доречною та правдиво. Корисність фінансової інформації посилюється, якщо вона є зіставною, її можна перевірити, вчасною та зрозумілою [Концептуальна основа фінансової звітності].

Саме тому інформація з даних бухгалтерського обліку валютних операцій банку має бути доречною фінансова, тобто може спричинити відмінності у рішеннях, які приймають користувачі, а також суттєвою, що передбачає вплив на рішення, які приймають користувачі, за її відсутності або неправильного подання. Звідси, суттєвість – це характерний для кожного суб'єкта господарювання аспект доречності, що ґрунтується на характері або величині статей, яких стосується ця інформація [Концептуальна основа фінансової звітності].

Відображення валютних операцій у бухгалтерському обліку банку має бути повним, нейтральним та вільним від помилок, а також мати можливість перевірки, що допомагає запевнити користувачів у тому, що інформація правдиво подає операції з валютою в усіх суттєвих аспектах.

Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 21 «Вплив змін валютних курсів» визначає, що операцію в іноземній валюті слід відображати після первісного визнання у функціональній валюті, застосовуючи до суми в іноземній валюті курс "spot" між функціональною валютою та іноземною валютою на дату операції [Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 21 «Вплив змін валютних курсів»].

МСБО 18 «Дохід» використовується в обліку доходу, який виникає в результаті операцій і подій, у тому числі й з надання послуг, якими також є операції з купівлі та продажу іноземної валюти для клієнтів банку, що входять до складу його валютних операцій [Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 18 «Дохід»]. Надання послуг, як правило, передбачає виконання суб'єктом господарювання завдання, обумовленого в контракті, протягом узгодженого періоду, що безпосередньо пов'язано із валютними операціями, про що йшлося у цій статті вище.

Отже, якщо результат операції, яка передбачає надання послуг, може бути попередньо оцінений достовірно, дохід, пов'язаний з операцією, має визнаватися шляхом посилання на той етап завершеності операції, який існує на кінець звітного періоду. Результат операції може бути попередньо оцінений достовірно у разі задоволення всіх наведених далі умов:

- можна достовірно оцінити суму доходу;

- є ймовірність надходження до суб'єкта господарювання економічних вигід, пов'язаних з операцією;
- можна достовірно оцінити ступінь завершеності операції на кінець звітного періоду;
- можна достовірно оцінити витрати, понесені у зв'язку з операцією, та витрати, необхідні для її завершення.

Усі умови щодо попередньої оцінки результату за валютними операціями можуть і повинні бути оцінені при своєчасному та правильному веденні обліку таких операції, а отже, дохід, пов'язаний з ними, має визнаватися шляхом посилання на той етап завершеності операції, який існує на кінець звітного періоду.

Висновки. У статті у дослідженню суттєві аспекти здійснення обліку валютних операцій відповідно до актуальних вимог чинного законодавства, Міжнародних стандартів фінансової звітності та Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. Розглянуто сутність валютних операцій банків, проаналізовано чинну методику їх обліку. У роботі доведено важливість відображення валютних операцій за принципами доречності та правдивого подання з огляду на значимість операцій з валютою в українській економіці. Крім того, проаналізовано окремі суттєві положення міжнародних стандартів, якими слід керуватись під час здійснення бухгалтерського обліку таких операцій, проаналізовано важливість приділення уваги обліку та сучасний стан роботи банків з іноземною валютою в Україні. Також проаналізовано сучасну літературу та останні дослідження науковців з питань обліку валютних операцій, наведено основні визначення, які необхідні для розуміння суті валютних операцій банку та відображено основні бухгалтерські проводки.

Узагальнивши викладене вище, слід зазначити, що облік банківських операцій характеризується низкою класифікаційних ознак, які відповідають сучасному економічному середовищу. Здійснення операцій банками, в тому числі валютних, направлене на отримання прибутку, тому має базуватися на конкретних та ґрунтовних економічних дослідженнях для забезпечення обліковою доречною та суттєвою інформацією осіб, котрі приймають управлінські рішення.

Подальші дослідження слід спрямувати на детальне опрацювання міжнародних стандартів, які в цій статті були окреслені лише окремими аспектами та розвитку методологічного забезпечення бухгалтерського обліку валютних операцій в банках, а також досконалому вивченню міжнародного досвіду організації їх обліку.

Література

- Арбузов, С. Г., Колобов, Ю. В., Міщенко, В. І., Науменкова, С. В. (2011). *Банківська енциклопедія*. – К. : Центр наукових досліджень Національного банку України : Знання, 504 с.
- Валютні операції. Глосарій банківської термінології*. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123187.
- Глебова, Н. В. (2014). Формування інформаційного забезпечення валютних операцій банку в системі обліку та аудиту // *Бізнес Інформ №12*, с. 370 – 377.
- Дзюблюк, О. В. (2009). *Банківські операції: Підручник* / За ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 696 с.
- Інструкція з бухгалтерського обліку операцій в іноземній валюті та Kvilinskyi, O.S.*

- (2012). Formuvannia dodatkovykh perevah funktsionuvannia ta rozvytku malykh pidpriemstv [Formation of Additional Benefits of Operation and Development of Small Enterprises]. *Economy of Industry*, 3-4(59-60), 140-147. [in Ukrainian].
- Інструкція з бухгалтерського обліку операцій в іноземній валюті та банківських металах у банках України, затверджена* Постановою Правління Національного банку України 17.11.2004 № 555 (у редакції постанови Правління Національного банку України 05.11.2013 № 437. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1511-04>.
- Інфляційний звіт.* – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=22249640>.
- Концептуальна основа фінансової звітності.* – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/929_009.
- Мельниченко, О. В. (2014). Концепція обліку електронних грошей в банках. *Проблеми економіки*, 2, 296–301.
- Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 21 «Вплив змін валютних курсів».* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/929_022.
- Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 18 «Дохід».* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/929_025.
- Омельченко, О. Ю. (2012). Аспекти гармонізації бухгалтерського та податкового обліку в банках України \\ *Вісник Донецького університету економіки та права*, № 2, с. 95 – 100.
- Основні показники, що характеризують стан грошово-кредитного ринку.* – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=23682906>.
- Про банки і банківську діяльність.* Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
- Про Національний банк України.* Закон України від 20 травня 1999 року № 679-XIV. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.
- Про систему валютного регулювання і валютного контролю.* Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 року № 15-93. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/15-93>.
- Ричаківська, В. *Перехід банківської системи України на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку: практика, проблеми, перспективи.* – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/gkr/064.htm.
- Ружанская, Т. В. (2014). Валютные операции как объект бухгалтерского учета \\ *Потенциал современной науки*, № 1. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/valyutnye-operatsii-kak-objekt-buhgalterskogo-ucheta.pdf>.
- Badertscher, B. A., Burks, J. J., & Easton, P. D. (2012). A convenient scapegoat: fair value accounting by commercial banks during the financial crisis. *Accounting Review*, vol 87, pp 59–90.
- Barth, M. E., Landsman, W. R., & Lang, M. H. (2008). International accounting standards and accounting quality. *Journal of Accounting Research*, vol 46, pp 467–498.
- Beatty, A. (2013). *Financial Accounting in the Banking Industry: A review of the empirical literature.* – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mitsloan.mit.edu/events/jae/pdf/Beatty-Liao.pdf>.
- Dźwigoł, H. (2014). Menedżerowie przyszłości a zarządzanie strategiczne. *Zeszyty*

- Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 70, 93-104. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2009). Model restrukturyzacji organizacyjnej przedsiębiorstwa górniczego. *Organizacja i Zarządzanie: Kwartalnik Naukowy*, 2(6), 25-43. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2010). *Podejście systemowe w procesie restrukturyzacji przedsiębiorstwa*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2005). Projektowanie modelu organizacyjnego przedsiębiorstwa przyszłości. In J. Pyka (Ed.), *Nowoczesność przemysłu i usług. Współczesne koncepcje i metody zarządzania przedsiębiorstwami* (pp. 239-249). Katowice: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2013). *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach XXI wieku*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Huizinga, H., & Laeven, L. (2009). *Accounting Discretion of Banks During a Financial Crisis*. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2009/wp09207.pdf>.
- Shaffer, S. (2010). *Fair value accounting: villain or innocent victim*. Exploring the links between fair value accounting, bank regulatory capital and the recent financial crisis, Federal Reserve Bank of Boston, Working Paper QAU10-01.
- Xie, B. (2012). *Does fair value accounting exacerbate the pro-cyclicality of bank lending?*, Dissertation University of Southern California.

References

- Arbuzov, S. G., Kolobov, Ju. V., Mishhenko, V. I., Naumenkova, S. V. (2011). *Bankivska encyklopedija*. – Kyiv : Centr naukovykh doslidzhen Nacionalnogo banku Ukrainy : Znannja, 504 s.
- Badertscher, B. A., Burks, J. J., & Easton, P. D. (2012). A convenient scapegoat: fair value accounting by commercial banks during the financial crisis. *Accounting Review*, vol 87, pp 59–90.
- Barth, M. E., Landsman, W. R., & Lang, M. H. (2008). International accounting standards and accounting quality. *Journal of Accounting Research*, vol 46, pp 467–498.
- Beatty, A. (2013). *Financial Accounting in the Banking Industry: A review of the empirical literature*. Retrieved from <http://mitsloan.mit.edu/events/jae/pdf/Beatty-Liao.pdf>.
- Dzjubljuk, O. V. (2009). *Bankivski operacii: Pidruchnyk* / Za red. d.e.n., prof. O. V. Dzjubljuka. – Ternopil: Vyd-vo TNEU «Ekonomichna dumka», 696 s.
- Dźwigoł, H. (2005). Projektowanie modelu organizacyjnego przedsiębiorstwa przyszłości. In J. Pyka (Ed.), *Nowoczesność przemysłu i usług. Współczesne koncepcje i metody zarządzania przedsiębiorstwami* (pp. 239-249). Katowice: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2013). *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach XXI wieku*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2014). Menedżerowie przyszłości a zarządzanie strategiczne. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 70, 93-104. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2009). Model restrukturyzacji organizacyjnej przedsiębiorstwa górniczego. *Organizacja i Zarządzanie: Kwartalnik Naukowy*, 2(6), 25-43. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2010). *Podejście systemowe w procesie restrukturyzacji przedsiębiorstwa*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Gljebova, N. V. (2014). Formuvannja informacijnogo zabezpečennja valjutnyh operacij banku v systemi obliku ta audytu \\ *Biznes Inform* №12, s. 370 – 377.
- Huizinga, H., & Laeven, L. (2009). *Accounting Discretion of Banks During a Financial*

- Crisis*. Retrieved from <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2009/wp09207.pdf>.
- IAS 21 *The Effects of Changes in Foreign Exchange Rates*. Retrieved from http://ec.europa.eu/internal_market/accounting/docs/consolidated/ias21_en.pdf.
- Inflacijnyj zvit*. Retrieved from <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=22249640>.
- International Accounting Standard 18 Revenue*. Retrieved from http://ec.europa.eu/internal_market/accounting/docs/consolidated/ias18_en.pdf.
- Instrukcija z buhgalterskogo obliku operacij v inozemnij valjuti ta bankivskyh metalah u bankah Ukrainy*, zatverdzena Postanovoju Pravlinnja Nacionalnogo banku Ukrainy 17.11.2004 № 555 (u redakcii postanovy Pravlinnja Nacionalnogo banku Ukrainy 05.11.2013 № 437). Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1511-04>.
- Kvilinskyi, O.S. (2012). Formuvannia dodatkovykh perevah funktsionuvannia ta rozvytku malykh pidpriemstv [Formation of Additional Benefits of Operation and Development of Small Enterprises]. *Economy of Industry*, 3-4(59-60), 140-147. [in Ukrainian].
- Melnychenko, O. V. (2014). Konceptiia obliku elektronnyh groshej v bankah. *Problemy ekonomiky*, 2, 296–301.
- Omelchenko, O. Ju. (2012). Aspekty garmonizacii buhgalterskogo ta podatkovogo obliku v bankah Ukrainy6 *Visnyk Doneckogo universytetu ekonomiky ta prava*, 2, 95–100.
- Osnovni pokaznyky, shho harakteryzujut stan groshovo-kredytnogo rynku*. Retrieved from <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=23682906>.
- Pro banky i bankivsku dijalnist. Zakon Ukrainy vid 7 grudnja 2000 roku № 2121-III*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
- Pro Nacionalnyj bank Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 20 travnja 1999 roku № 679-XIV*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.
- Pro systemu valjutnogo reguljuvannja i valjutnogo kontrolju. Dekret Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19 ljutogo 1993 roku № 15-93*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/15-93>.
- Rychakivska, V. *Perehid bankivskoi systemy Ukrainy na mizhnarodni standarty buhgalterskogo obliku: praktyka, problemy, perspektyvy*. Retrieved from http://www.ufin.com.ua/analit_mat/gkr/064.htm.
- Ruzhanskaja, T. V. (2014). Valjutnye operacyy kak obekt buhgalterskogo ucheta \\ *Potencyal sovremennoj nauky, № 1*. Retrieved from <http://cyberleninka.ru/article/n/valjutnye-operatsii-kak-objekt-buhgalterskogo-ucheta.pdf>.
- Shaffer, S. (2010). *Fair value accounting: villain or innocent victim. Exploring the links between fair value accounting, bank regulatory capital and the recent financial crisis*. Federal Reserve Bank of Boston, Working Paper QAU10-01.
- The Conceptual Framework for Financial Reporting*. Retrieved from <http://www.ifrs.org/IFRSs/Documents/Technical-summaries-2014/Conceptual%20Framework.pdf>.
- Valjutni operacii. Glosarij bankivskoi terminologii*. Retrieved from http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123187.
- Xie, B. (2012). *Does fair value accounting exacerbate the pro-cyclicality of bank lending?* Dissertation University of Southern California.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 21.09.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 20.11.2015

Левко М.М.

Львівський державний університет внутрішніх справ,
аспірант кафедри економіки та економічної безпеки
Львів, Україна
marya-levko@mail.ru

ПЕРСПЕКТИВИ МОДЕРНІЗАЦІЇ МИТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Анотація. Проведено порівняльний аналіз питомої ваги податків на міжнародну торгівлю у обсягах міжнародної торгівлі в Україні та країнах ОЕСР, який засвідчив певне тяжіння урядів країн до проявів протекціонізму. Виявлено низку недоліків митної системи України на основі оцінки умов ведення міжнародної торгівлі в Україні та світі. Систематизовано коло проблем у митній сфері України та шляхів їх подолання за інституційним, організаційним, функціональним та тарифним напрямками. Доведено необхідність узгодження заходів реформування митної системи та вдосконалення митної політики із потребами забезпечення національних інтересів у митній сфері та їх збалансуванням із євроінтеграційними вимогами.

Ключові слова: податки на міжнародну торгівлю, міжнародна торгівля, реформування, економічна інтеграція, фіскальна політика, національна безпека

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 1, бібл.: 10

Maria Levko

Lviv State University of Internal Affairs,
PhD Student of economics and economic security
Lviv, Ukraine
marya-levko@mail.ru

PERSPECTIVES OF THE CUSTOMS SYSTEM MODERNIZATION IN UKRAINE

Abstract. Comparative analysis of the specific weight of international trade taxes per international trade volume in Ukraine and the OECD was conducted, which indicated governments prone to certain forms of protectionism. The institutional and organizational disadvantages of current customs system in Ukraine based on assessment of international trade conditions in Ukraine and abroad were outlined. Urgent problems in the customs field of Ukraine and ways to solve and overcome them were systematized. Most common of them were divided by groups: institutional – forming a coherent and harmonized system of customs authorities, effective territorial structure; staffing - defining authorities of different levels, training and qualification of customs authorities; functional - performance improvement via processes automation, simplification of customs procedures and ensuring their transparency, logistics improvement, updating technical base & equipment etc; tariff - harmonized customs duties and convergence toward European standards. Summarized the necessity of tariffs harmonization, customs security measures implementation & customs system improving in general and assumed that they should be consistent with the needs of national security interests in the customs field.

Keywords: taxes on international trade, international trade, reform,

economic integration, fiscal policy, national security

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 1, bibl.: 10

JEL Classification: H29, P33, P41, F15, E62, F52

Вступ. Створення сприятливих умов для інтеграції України у світовий економічний простір є одним із пріоритетних напрямів розвитку країни, що передбачає суттєве реформування митної системи та митної політики. Значна кількість порушень митного законодавства під-час військово-політичної нестабільності в країні підкреслила існуючі проблеми в митній сфері, а це, своєю чергою, актуалізувало потребу в проведенні науково обґрунтованих реформ у митній галузі. Реформа митної сфери України з метою інтеграції у митну спільноту Європейського Союзу передбачена Указом Президента України "Про стратегію сталого розвитку Україна-2020" та є однією із ключових поряд із численними реформами в інших сферах [Президент України 2015]. Як стверджується в зазначеному документі, наступні кілька років Україна знаходитиметься на шляху сталого розвитку через глибокі реформи, які будуть спрямовані на підвищення конкурентоспроможності країни. Необхідність реалізації таких реформ постала особливо гостро у вересні 2014 року після затвердження Верховною Радою України Угоди про асоціацію між Україною з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Верховна Рада України 2014]. Цей документ розпочав процес ратифікації та започаткував євроінтеграційні реформи, які вимагають численних змін у митному законодавстві України, зокрема впровадження низки положень митного законодавства ЄС, що дозволить наблизити вітчизняну нормативно-правову базу до європейського законодавства та приведе до відповідних змін у митній політиці та митній системі.

Численні дослідження українських фахівців присвячені національним та міжнародним аспектам митного регулювання [Бережнюк 2009], здійсненню митних процедур та висвітленню основні кроки у напрямі їх спрощення [Десятнюк 2015], основним аспектам євроасоціації та її впливу на економіку України [Геєць, Осташко, Шинкарук 2014] зробили вагомий внесок у наукове обґрунтування подальших реформ у митній сфері, однак питанням збереження національної безпеки у процесі євроінтеграційних змін приділяється неолостатньо уваги.

Таким чином, актуальною є потреба виокремлення шляхів реформування митної сфери з метою наближення до європейських стандартів із одночасним збереженням національних інтересів у митній сфері.

Аналіз досліджень та постановка завдання. Ґрунтовний внесок у висвітлення теоретичних, методологічних та прикладних аспектів забезпечення митної безпеки в Україні, а також узагальнення методів управління ефективністю роботи митних органів з метою зменшення загроз митній безпеці України, систематизацію світового досвіду реалізації митної політики на шляху забезпечення митної безпеки та його особливостей здійснено вітчизняними фахівцями у галузі митної сфери [Бережнюк 2009], [Десятнюк 2015], [Геєць, Осташко, Шинкарук 2014]. Однак поза увагою залишається питання узгодженості запропонованих напрямів реформування митної системи із інтересами національної безпеки у митній сфері. Головним завданням статті є систематизація основних шляхів реформування митної системи за основними напрямками та аналіз їх узгодженості із інтересами євроінтеграції та національної безпеки. У дослідженні використовується

системний підхід для вивчення впливу запровадження конкретних заходів реформування митної системи на різні компоненти національної безпеки, метод порівняння під час дослідження умов зовнішньої торгівлі в Україні та країнах ОЕСР, методи аналізу, синтезу та узагальнення.

Результати дослідження. Запорукою ефективного функціонування митної системи є обрання адекватної митної політики держави та узгодженої стратегії і тактики. Історичний розвиток економічних систем різних країн світу характеризувався застосуванням різних видів митної політики залежно від економічних умов часу, що породило різні теорії міжнародної торгівлі від класичної політики вільної торгівлі до меркантилізму, що прагнув мінімізувати імпорт та максимізувати експорт, та у подальшому протекціонізму як прояву неомеркантилізму. Як слушно зауважено А. Голдсмітом про неминучість протекціонізму, незважаючи на всі переваги та недоліки меркантилізму уряди країн завжди схиляються до певних його варіантів [Goldsmith 1996]. Однак в умовах поглиблення інтераційних та глобалізаційних процесів все більше країн усвідомлюють необхідність міжнародної координації зовнішньої торгівлі та узгодження і гармонізації тарифів. Це насамперед відображається у застосуванні тарифних інструментів, зокрема податків на міжнародну торгівлю і зовнішні операції, які включають податки на імпорт та податки на експорт, що застосовуються до митної вартості товарів обчисленої згідно законодавства. Їхня частка у обсягах торгівлі по суті відображає фактичну середню ставку, адже номінальна середньозважена ставка мита буде залежити не лише від тарифу, а й від способу обчислення митної вартості до якої вона застосовується (табл. 1).

Таблиця 1 - Динаміка частки податків на міжнародну торгівлю у обсягах міжнародної торгівлі в Україні та в середньому в країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у 2005-2014 рр.

Роки (станом на 01.01)	Частка податків на імпорт в обсягах імпорту України, %	Частка податків на експорт в обсягах експорту України, %	Частка податків на імпорт в обсягах імпорту в середньому у країнах ОЕСР, %
2005	2.22	0.23	0.31
2006	2.36	0.33	0.34
2007	2.77	0.23	0.33
2008	2.64	0.11	0.35
2009	2.68	0.09	0.33
2010	2.32	0.04	0.33
2011	1.49	0.09	0.33
2012	1.51	0.05	0.31
2013	1.33	0.19	0.29
2014	1.56	0.03	0.26

Джерело: розраховано автором на основі даних [OECD 2013] та [World Bank 2015]

Загалом частка податків на міжнародну торгівлю і зовнішні операції у обсягах міжнародної торгівлі відображає рівень податкового навантження та показує частку, що вилучається шляхом митного оподаткування. Очевидно, що за період з 2005 р. по 2014 р. відбулось суттєве скорочення тарифів, адже частка податків на імпорту у обсягах імпорту знизилась з 2,22% до 1,56%, що в сумарному дало зниження на 29,73% в Україні за ці десять років. Частка податків на імпорту в обсягах імпорту засвідчує ту його частину, що вилучається завдяки ввізному миту та певною мірою характеризує митну політику держави щодо імпортованих операцій. Таким чином поступове скорочення тарифів ввізного мита створює передумови для вільного переміщення товарів та послуг та поступово наближає Україну до Європейського Союзу. У країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) скорочення відбулось дещо нижчими темпами на 15,36% за цей період, однак варто зауважити, що сама частка податків на імпорту у обсягах імпорту є суттєво нижчою та склала 0,26% на початок 2014 р., що практично у 6 разів нижче за відповідне значення в Україні. Що стосується податків на експорт, то прослідковується загальносвітова тенденція до їх скорочення або й абсолютного скасування. Частка податків на експорт у обсягах експорту відображає частку експорту, що вилучається шляхом застосування вивізного мита до його бази оподаткування та відповідно частково характеризує митну політику щодо експортних операцій. За період з 2005 р. по 2014 р. частка податків на експорт у загальному обсязі експортованих товарів і послуг скоротилась на 88,08% та склала 0,03% на початок 2014 р. У переважній більшості країн ОЕСР ці податки взагалі практично відсутні, а мають місце лише у таких країнах як Австралія та Норвегія і складають 0.0047% та 0.021% експорту відповідно [OECD 2013].

Таким чином можна засвідчити факт поступового усунення та скасування митних бар'єрів між учасниками зовнішньої торгівлі, адже такий ефект був досягнутий протягом десятиліть завдяки створенню різноманітних асоціацій і союзів та відповідному нормативно-правовому забезпеченню їх функціонування шляхом підписання багатосторонніх угод. Яскравим прикладом виступає Європейський союз, адже товари та послуги вільно переміщуються між країнами-учасницями, однак існує Єдиний митний тариф, що застосовується до імпортованих операцій з-за меж Європейського союзу, тарифи якого різняться залежно від типу імпортованої продукції та країни походження, в основу такої диференціації закладено чутливість економіки до імпортованої продукції. Також існує база даних, що об'єднує усі заходи митного тарифу Європейського союзу, а саме: тарифні заходи, сільськогосподарські заходи, інструменти захисту торгівлі, заборони та обмеження на експорт та імпорту, спостереження за рухом товарів при експорті та імпорту [European Commission 2015].

Саме тому для України, яка обрала європейський шлях розвитку актуалізується потреба реформування митної сфери із подальшим її наближенням до європейських вимог. Як зазначалося вище податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції лише частково характеризують митну політику держави, адже у своєму арсеналі держава також використовує нетарифні заходи регулювання. Отже, окрім тарифної системи України потребують вдосконалення й інші складові митної системи. Варто зауважити, що сьогодні Україна посідає 109 місце серед 189 досліджуваних країн за показником легкості міжнародної торгівлі, що враховує час витрачений на логістику експортних і імпортованих операцій, тобто простоту документообігу,

легкість перетину кордону та транспортні розв'язки, не беручи до уваги тарифи [World Bank Group 2015].

Отже, численні адміністративні бар'єри та складність митних процедур також виступають перешкодою на шляху до євроінтеграції, що підтверджує необхідність комплексного реформування митної системи загалом.

Сьогодні для України особливо гостро постають питання безпеки усіх сфер та галузей суспільного життя. Саме тому проблеми подальшої розбудови та розвитку тісно переплітаються із питаннями безпеки, що відображено У Стратегії сталого розвитку "Україна - 2020" та виокремлено вектор безпеки [Президент України 2015].

Загалом, з урахуванням євроінтеграційного вектора розвитку та потреб забезпечення митної, бюджетно-податкової та зовнішньоекономічної безпеки, шляхи реформування митної галузі пропонуємо згрупувати за напрямками інституційним та функціональним.

Варто відмітити, що в Україні відбувалась тривала реструктуризація та реформування митних органів, однак безсистемний та випадковий характер таких змін привів до втрати цілісності та системності функціонування української митниці. Загальна невизначеність подальшої долі митниці обумовила труднощі в роботі працівників митних органів. З метою збереження кадрового потенціалу митних органів та підвищення ефективності їх роботи необхідним є прийняття єдиного рішення щодо подальшого формату роботи української митниці. Нажаль створення Державної фіскальної служби внаслідок ліквідації Міністерства доходів і зборів та виокремлення трьох підструктур у її складі (податкового блоку, митного блоку і блоку податкової міліції) не привело до суттєвого покращення ефективності її роботи.

У розвинених країнах світу процес реструктуризації митних та податкових органів є неперервним та відбувається постійно з метою удосконалення цієї складової державного управління. В Україні ці складові державного управління знаходяться в процесі тривалих змін, проте спостерігається відсутність єдиної ідеології та чітко визначеного напрямку реформування, усе це порушує системність в реалізації митної політики та негативно впливає на процес формування зони вільної торгівлі з ЄС.

Сьогодні у світі структура органів, що виконують завдання митної політики, різниться залежно від країни. Отже універсальної моделі побудови органів митної служби не існує, адже кожна країна обирає оптимальну для себе інституційну модель, яку постійно удосконалює. Проблема України полягає у тому, що постійні реорганізації в цій сфері протягом останніх років характеризуються відсутністю системного підходу до здійснення таких реформ.

Із моменту об'єднання митної та податкової служби та формування Державної фіскальної служби України залишилась невирішеною ціла низка питань, зокрема потребує вдосконалення кадровий склад, професійна підготовка, підвищення кваліфікації, система управління, організація та реалізація митних процедур, стандарти, оснащення, інфраструктура, співпраця з суміжними органами (прикордонною службою, митними органами сусідніх держав тощо). Потребують подальшого вдосконалення також питання забезпечення прозорості діяльності працівників митних органів із відповідним посилення громадського контролю за діяльністю працівників митних органів.

Також, протягом кількох останніх років проводились активні зміни в

територіальній структурі митних органів.

Підвищена увага до питання удосконалення територіальної структури митної системи спостерігалась ще у 2006 р. Зокрема, в цей час зросла потреба в підвищенні контрольованості діяльності митних органів та покращенні їх керованості. Так, серед теоретиків та практиків митної справи розглядалась система управління діяльністю митної служби, яка в перспективі мала стати багаторівневою, оперативно реагувати на регіональні особливості. При цьому передбачалось, що система управління буде характеризуватись такими трьома невід'ємними рисами, як простота, гнучкість і контрольованість на всіх рівнях. З метою наближення до такої системи управління, була сформована вертикальна організаційна структура, організована за територіальним принципом з урахуванням державного устрою країни «Державна служба – регіональні митниці - митниці». Заданий вектор міг стати ефективним, проте як влучно стверджують фахівці Академії митної служби України, «формально регіональні митниці існували і в 2007 р., однак реально вони, як і всі інші митні органи, стали митницями прямого підпорядкування» [Бережнюк 2009].

В напрямку реформування функціональної складової митної політики доцільно зазначити про необхідність спрощення митних процедур. Підвищена увага до питання спрощення митних процедур протягом останніх років характеризувалась деякими позитивними зрушеннями у цьому напрямку, проте зазначені зміни в Україні проходять надзвичайно повільним темпами. В контексті сказаного вище вже багато років поспіль ведуться дискусії на тему впровадження спільного транзиту по єдиному транзитному документу та впровадження принципу "єдиного вікна" з метою уніфікації процедури оформлення та усунення дублювання функцій.

Також на скорочення тривалості митного оформлення та митних процедур може вплинути застосування ефективного алгоритму митного контролю та митних перевірок. Активні дискусії серед теоретиків і практиків митної справи ведуться довкола нової парадигми митного контролю, в основу якої покладений принцип вибірковості. Сьогодні в Україні в основі митного контролю, згідно з Митним кодексом України, покладено контроль поточний і контроль наступний. Новітні ж підходи до реалізації митної політики ґрунтуються на вибіркового контролі, який усуває потребу перевірки і контролю в повному обсязі (перевірка усіх товарів). Натомість «ступінь жорсткості» митного контролю визначається необхідністю конкретних вимог митного законодавства і обставинами кожного окремого випадку його застосування. Даний принцип відповідає базовим принципам демократії та Кіотської конвенції "Про спрощення і гармонізацію митних процедур", а форма митного контролю обирається на підставі результатів автоматизованої системи аналізу та управління ризиками (АСАУР), тобто шляхом перевірки електронної копії митної декларації в автоматизованому режимі [Desyatnyuk, Harkavyj 2015].

В контексті покращення пропускну здатності на кордоні та спрощення митних процедур на порядку денному стоїть питання впровадження електронної митниці. Потреби інформаційного суспільства передбачають і необхідність автоматизація митної справи та митних процедур. Ефективність електронної митниці проявляється у прискоренні документообігу, скороченні тривалості митного оформлення, зниженні витрат на зв'язок, економії робочого часу персоналу, зменшенні кількості помилок під час митного оформлення, прискоренні платежів, що підтверджено практикою інших

країнах, зокрема результатами пілотних експериментів в Російській Федерації. В Україні виконання вимог Кіотської конвенції щодо подачі митної декларації електронним способом вимагає повного переходу на електронний документообіг між органами Державної влади України та Державною фіскальною службою України, а це наразі ускладнено технічними і нормативними можливостями більшості міністерств та відомств України.

Тому ще одним кроком на шляху реформування митної системи та вдосконалення митної політики має стати вдосконалення матеріально-технічної бази митних органів. Сучасне ефективне обладнання дозволить не лише прискорити роботу працівників митниці та продуктивність їхньої праці, що своєю чергою сприятиме підвищенню пропускну здатності, а відтак і збільшенню надходжень до державного бюджету, а також підвищити рівень та якість контролю, що сприятиме зменшенню контрабанди та сприятиме ефективнішій боротьбі із міжнародною злочинністю.

Ще одним невід'ємним елементом реформування митної системи має стати приведення у відповідність нормативно правового забезпечення України із вимогами Європейського союзу із урахуванням потреб національної безпеки у митній сфері.

Висновки. Проведене дослідження висвітлює коло проблем у митній сфері України, що потребують нагального вирішення, та шляхів їх подолання, а саме: інституційного характеру - побудова цілісної і узгодженої системи митних органів, ефективної територіальної структури; кадрового характеру - окреслення кола повноважень, підвищення кваліфікації і професійної підготовки працівників митних органів; функціонального характеру - підвищення ефективності їх діяльності шляхом автоматизації роботи, спрощення митних процедур та забезпечення їх прозорості, удосконалення матеріально-технічної бази, оснащення тощо; тарифного характеру - гармонізація ставок мита та наближення до вимог європейської спільноти. Загалом запровадження вище перелічених заходів є цілком узгодженими із потребами національної безпеки та сприятиме зміцненню митної та зовнішньоекономічної безпеки. Реформування митного тарифу є більш делікатним завданням та потребує оцінки впливу цих реформ на бюджетно-податкову безпеку.

Сукупність цих реформ дозволить забезпечити безпеку національних інтересів у митній сфері та сприятиме процесу євроінтеграції, підвищенню конкурентоспроможності економіки України та її позицій у світовому рейтингу ведення бізнесу завдяки створенню сприятливіших умов для міжнародної торгівлі.

Отже, в подальшому реалізація на практиці вимог ЄС до України та досягнення успіху в реформуванні основних напрямів митної політики є можливим лише за умов вироблення чіткого бачення, якими повинні бути формат та умови діяльності митних органів із подальшим узгодженням процесу їх реструктуризації. Це дозволить підвищити рівень системності та координувати дії митних органів.

Загалом процес реформування митної системи України повинен забезпечувати баланс євроінтеграційних інтересів та інтересів національної безпеки у митній сфері. Розглянуті вище перспективні напрями удосконалення митної системи України в цілому узгоджуються із згаданими потребами, однак зниження ставок мита та їх подальше скасування матиме вплив на бюджетно-податкову безпеку держави. Тому подальші дослідження доцільно зосередити на оптимізації митного тарифу та приведенні його у

відповідність із потребами євроасоціації, а також оцінці впливу таких змін на бюджетно-податкову безпеку держави.

Література

- Economy Rankings [E-resource] / Doing business. World Bank Group. – - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/rankings>
- Goldsmith, Arthur A. *Business, government, society: The Global Political Economy* Arthur A. Goldsmith. – Boston [etc.]: Irwin McGraw-Hill, 1996. – 558 p.
- OECD iLibrary. *Revenue statistics. Comparative tables.* / OECD. – - [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.oecd-ilibrary.org/taxation/data/revenue-statistics/comparative-tables_data-00262-en.
- Online Customs Tariff Database / European Commission. *Taxation and Customs Union.* – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ec.europa.eu/taxation_customs/customs/customs_duties/tariff_aspects/customs_tariff/index_en.htm.
- World Bank Open Data: free and open access to data about development in countries around the globe / The World Bank - - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator>.
- Бережнюк І. Г. Митне регулювання України: національні та міжнародні аспекти: монографія / І. Г. Бережнюк. – Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2009. – 543 с.
- Десятнюк О. М. Новітня парадигма реалізації митного контролю в умовах спрощення митних процедур / О. М. Десятнюк, М.О. Харкавий // *Ефективна економіка.* – 2015. – №3. – - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3857>.
- Оцінка впливу Угоди про асоціацію/ЗВТ між Україною та ЄС на економіку України : наукова доповідь / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, чл.-кор. НААН України, д-ра екон. наук Т.О. Осташко, чл.-кор. НАН України, д-ра екон. наук Л.В. Шинкарук; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». – К., 2014. – 102 с.
- Президент України. Указ. Про стратегію сталого розвитку «Україна-2020» : від 12.01.2015 р. №5/2015 / Верховна Рада України. – - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
- Україна. Закон. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії їхніми державами-членами, з іншої сторони : від 16.09.2014 р. №1678-VII / Верховна Рада України. – - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1678-18>.

References

- World Bank Group. (2015). *Doing business: Economy Rankings*. Retrieved November 17 2015, from <http://www.doingbusiness.org/rankings>.
- Goldsmith, A. A. (1996). *Business, government, society: The Global Political Economy*. Boston [etc.]: Irwin McGraw-Hill.
- OECD. (2013). *Revenue statistics: Comparative tables*. Retrieved November 17, 2015, from <http://www.oecd-ilibrary.org/taxation/data/revenue->

- statistics/comparative-tables_data-00262-en Doi: 10.1787/data-00262-en.
- European Commission. (2015). *Taxation and Customs Union: Online Customs Tariff Database*. Retrieved November 17, 2015, from http://ec.europa.eu/taxation_customs/customs/customs_duties/tariff_aspects/customs_tariff/index_en.htm.
- The World Bank. (2015). *World Bank Open Data: free and open access to data about development in countries around the globe*. Retrieved November 17, 2015, from <http://data.worldbank.org/indicator>.
- Berezhnyuk, I. (2009). *Customs regulation Ukraine: national and international aspects*. Dnipropetrovsk: Academy of Customs Service of Ukraine.
- Desyatnyuk, O. & Harkavyj, M. (2015). *Paradigm of realization of customs control in the context of simplification of customs procedure*. E-Journal Efectyvna Ekonomika (Efficient Economy) № 3, 2015. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3857>.
- Geyets, V. & Ostashko, T. & Shynkaruk, T. (2014). *Assessing the impact of the association agreement / FTA between Ukraine and the EU on the economy of Ukraine*. Kyiv: Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine
- President of Ukraine. (2015, January 12). *Decree on the strategy for sustainable development "Ukraine-2020"*. Retrieved November 17, 2015, from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2014, September 16). *Law of Ukraine on Ratification of the Agreement on Association between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand*. Retrieved November 17, 2015, from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1678-18>.

*Data przesłania artykułu do Redakcji: 20.11.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 25.11.2015*

Аллахвердиева М.А.

к.э.н.,

Государственный экономический университет Азербайджана (Баку),

доцент кафедры "Торговля"

Баку, Азербайджан

Allahverdiyeva_muslummat@mail.ru

РЕГУЛИРОВАНИЕ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНОГО БИЗНЕСА НА УРОВНЕ СТРАНЫ, ОТРАСЛИ И ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ КОРПОРАЦИЙ

Аннотация. Основной целью исследования, является выработка путей совершенствования регулирования транснационального бизнеса в условиях интеграционных процессов на базе обоснования концепции транснациональных корпораций (ТНК) и формирования нового подхода к феномену действующих интеграционных структур в Азербайджанской Республике.

В соответствии с поставленной целью, были решены следующие задачи:

- определены показатели эффективности регулирования транснационального бизнеса на уровне страны;
- рассчитаны показатели эффективности регулирования транснационального бизнеса на уровне отрасли (внешняя торговля);
- установлена степень влияния индекса транснационализации на эффективность регулирования транснациональных корпораций.

Ключевые слова: транснационализация, бизнес, интеграция, регулирование, Азербайджан

Формул: 8, рис.: 0, табл.: 5, библи.: 10

Muslummat Allakhverdiyeva

PhD (Economics),

State economic university of Azerbaijan (Baku),

Associate Professor at "Trade" Department

Baku, Azerbaijan

Allahverdiyeva_muslummat@mail.ru

THE REGULATION OF TRANSNATIONAL BUSINESS AT A COUNTRY, INDUSTRY AND CORPORATIONS LEVEL

Abstract. Main objective of research, development of ways of improvement of regulation of transnational business in the conditions of integration processes on the basis of justification of the concept of multinational corporations (multinational corporation) and a formikrovaniye of new approach to a phenomenon of the operating integration structures in the Azerbaijan Republic is.

According to the put-down purpose, the following tasks were solved:

- to define indicators of efficiency of regulation of transnatsioknalny business at the level of the country;
- to calculate indicators of efficiency of regulation of transnatsioknalny business at the level of branch (foreign trade);

- to establish extent of influence of an index of transnationalization on efficiency of regulation the transnatsioknalnykh of corporations.

Keywords: transnationalization, business, Integration, Regulatory, Azerbaijan

Formulas: 8, fig.: 0, tabl.: 5, bibl.: 10

JEL Classification: F 02, F 15, F 20, F 23

Вступление. Общее регулирование транснационального бизнеса на уровне страны осуществляется через систему национальных счетов. В данной работе в качестве основных показателей регулирования транснационального бизнеса приняты такие обобщенные, основополагающие экономические показатели республики, как валовой внутренний продукт (ВВП), включая негосударственный сектор ВВП, состав и структура ВВП, отчет продукции и услуг, отчет экономических операций с другим миром, состав общенационального дохода, платежный баланс страны и индекс конкурентоспособности. Регулирования транснационального бизнеса на уровне отрасли в основном связаны с внешней торговлей, включая экспортно-импортные операции. Особенную значимость в области регулирования транснационального бизнеса приобретает транснациональная корпорация SOCAR¹, так как значительная доля внешнеторгового оборота республики приходится на энергоресурсы и их компоненты.

В одной из наших работ мы уделяли внимание транснациональному бизнесу на уровне отрасли по внешней торговле [Аллахвердиева 2015]. В указанной статье для выявления параметров регулирования транснационального бизнеса на уровне отрасли, нами предлагалась следующая последовательность проведения исследований:

- системный анализ динамики внешнеторгового оборота, включая экспорт и импорт;
- исследование и анализ внешнеторгового оборота по видам операций;
- исследование и диагностика внешней торговли по классификации международных стандартов торговли;
- определение экспортной квоты республики;
- определение импортной квоты республики;
- определение внешнеторговой квоты республики;
- определение удельного веса экспорта в общей стоимости экспорта республики;
- определение показателя экспортной квоты в производстве отрасли республики;
- определение коэффициента структурной специализации отраслей промышленности;
- определение коэффициента относительной экспортной специализации отрасли.

В этой статье мы расширили сферу исследования, охватив не только уровень отрасли, но и государственный уровень регулирования транснационального бизнеса. В этой связи нами ниже решена следующая задача: установить степень влияния индекса транснационализации на эффективность регулирования транснациональных корпораций (ТНК) Азербайджанской Республики. В статье предложена классификация процесса

¹SOCAR - (ARDNS) State oil company of the Azerbaijan Republic (Государственная нефтяная компания Азербайджанской республики)

регулирования транснациональных корпораций через следующие совокупные параметры: параметры индексных показателей ТНК, индекс транснационализации ТНК, индекс привлеченных входящих инвестиций ТНК, индекс потенциальных инвестиций.

Анализ исследований и постановка задачи. Вопросам глобализации и транснационализации мировой экономики посвящены много научных трудов современных ученых, поскольку актуальность тематики является однозначной в современном устройстве мировой экономики. Крейдич Т.В., уделяя внимание формированию глобальной экономики и транснациональным корпорациям как главным ее составляющим, исследует причины и историю развития ТНК, а также приводит важные показатели транснационализации мировой экономики [Крейдич 2010]. Одним из таких показателей является Индекс транснационализации компании, которому мы уделим внимание ниже в этой статье и который рассчитывается как:

$$Y_t = \frac{S_1/S + P_1/P + \zeta_1/\zeta}{3} \quad (1)$$

где Y_t - индекс транснационализации;

S_1 - стоимость зарубежных активов;

S - стоимость общих активов;

P_1 - объем продаж за рубежом;

P - общий объем продаж;

ζ_1 - численность сотрудников подразделений ТНК за рубежом;

ζ - общий штат корпорации.

Специалисты ООН предлагают рассчитывать индекс привлеченных инвестиций ЮНКТАД, определяемый как отношение доли страны в общем объеме потоков (PII) к ее доле в общемировом (VVP) [The Global Competitiveness Report 2014–2015].

Отраслевые показатели транснационального бизнеса опираются, прежде всего, на внешнюю торговлю.

В экономической литературе данные показатели определяются по уровню международного разделения труда и международной специализации производства (табл. 1).

При расчете показателей важно соблюдать принцип наиболее полного учета всех составляющих затрат и результата. Неполный учет затрат и полученных результатов может исказить выводы об оценке отраслевой эффективности; принцип сравнения с базовым вариантом. Все познается в сравнении, в том числе и эффективность. За базовый вариант может быть принято положение дел до принятия решения, один из вариантов принятия решения или состояние дел на рынке, у конкурента; принцип приведения затрат и результатов в сопоставимый вид. Сравнимые показатели должны быть сопоставимы. принцип приведения одновременных затрат и результатов к одному моменту времени. Соблюдение данного принципа - одно из важнейших положений теории оценки эффективности [Стровский 2001, с. 123-130].

Практический расчет показателей эффективности будет в значительной степени зависеть от вида операции на внешнем рынке, ее целей, условий и других особенностей конкретной сделки.

Таблица 1 – Показатели уровня международного разделения труда и международной специализации производства

Индексы	Формула	Характеристики
Экспортная квота в производстве отрасли (I_1)	$I_1 = \frac{\varepsilon}{pp} \quad (2)$	ε - объем экспорта отрасли, PP - объем промышленной продукции отрасли. Чем выше значение показателя, тем выше степень участия страны в МРТ.
Удельный вес экспорта в общей стоимости экспорта (K_3) (I_ε).	$I_\varepsilon = \frac{\varepsilon_1}{\varepsilon} \quad (3)$	ε_1 - объем экспорта отрасли, ε - общий объем отрасли. Значительно более высокое значение коэффициента соответствует международно-специализированным отраслям
Экспортная (I_ε), импортная I_i и внешнеторговая I_v квота	$I_\varepsilon = \frac{\varepsilon}{vvp} \cdot 100\% \quad (4)$	vo - объем внешнеторгового оборота, $vo = \varepsilon + i$, где ε - объем экспорта, i - объем импорта. Данные коэффициенты позволяют судить о степени открытости экономики страны: если внешнеторговый оборот составляет более 25% VVP, то экономика страны считается открытой.
	$I_i = \frac{i}{vvp} \cdot 100\% \quad (5)$	
	$I_v = \frac{vo}{vvp} = \frac{\varepsilon + i}{vvp} \cdot 100\% \quad (6)$	
Коэффициент структурной специализации отраслей промышленности (I_s)	$I_s = \frac{\varepsilon_0/\varepsilon}{P_0/P} \quad (7)$	ε_0 - объем экспорта отрасли, ε - общий объем экспорта. P_0 - объем производства отрасли, P - общий объем производства $I_s > 1$ - отрасль МСП. Чем выше значение показателя, тем более экспортоориентированной является отрасль
Коэффициент относительной экспортной специализации отрасли (I_o)	$I_o = \frac{Y_1}{Y_2} \quad (8)$	Y_1 - удельный вес товара (совокупности товаров отрасли в экспорте страны) Y_2 - удельный вес товара (товаров-аналогов) в мировом экспорте. Чем выше значение показателя (>1), тем более явной является международная специализация соответствующей отрасли.

Источник: [Батманова, Томилов 2005]

Задачей этой статьи является исследование указанных показателей на основе данных Азербайджанской Республики с целью определения уровня транснационализации ее экономики.

Результаты исследования. Рассмотрим более подробно вышеперечисленные и другие общие показатели регулирования транснационального бизнеса на уровне Азербайджанской Республики.

Показатель Валового Внутреннего продукта республики растет весьма быстрыми темпами за период с 2005 по 2013 гг. ВВП страны увеличился с 12522,5 млн.манат до 57708,2 млн.манат или в 4,6 раза, за период с 2000 г. по 2013 г. соответственно, с 4718,1 млн.манат до 57708,2 млн.манат или в 12,2 раза.[The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan]

Более быстрыми темпами показатель ВВП растет в долларом выражении. За 2005-2013 гг. ВВП увеличился с 13238,7 млн. долл. США до 73560,5 млн. долл. США или в 5,5 раза, за 200-2013 гг. соответственно, с

5272,8 млн. долл. США до 73560,5 млн. долл. США или в 19,9 раза. Естественно, наблюдается увеличение ВВП на душу населения: 2005-2013 гг. - с 1494,3 манат до 6207,3 манат или в 4,1 раза; 2000-2013 гг. - с 593,2 манат до 6207 манат или в 10,5 раза; в долларовом выражении соответственно - с 1579,8 долл. США до 7912 долл. США или в 5,0 раза; 200-2013 гг. - с 662,9 долл. США до 7912,5 долл. США или в 11,9 раза [The Global Competitiveness Report 2014–2015].

Следует отметить, что весь рост ВВП за все эти периоды протекали относительно ровному курсу маната к доллару США.

За исследуемый период наблюдается снижение индекса дефлятора физического объема ВВП (в % к предыдущему году) с 116,1% до 99,6%, а индекса физического объема ВВП - с 126,4% до 105,8% [SOCAR. Годовой отчет 2014].

Удельный вес Валового Внутреннего Продукта за 2005-2013 гг. также изменился: объем производственной продукции снизился с 68,0% до 63,4%; услуг - с 25,0% до 30,2%, налогов на продукцию и импорт - с 7,6% до 6,4% [The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan].

Регулирование транснационального бизнеса на уровне страны может осуществляться через международные индексы конкурентоспособности. В частности, индексы конкурентоспособности отдельных стран дает возможность определить социально-экономическое состояние страны добиться экономического роста на среднесрочный период.

К основным группам факторов, определяющих данный индекс относятся: основные (имеющиеся институты государства, инфраструктура, экономика, здравоохранение и образование); рост эффективности (рыночная результативная эффективность, современные инновационно-коммуникационные технологии и образование); инновационность (предпринимательство, инновации) [The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan].

По данным 2013-2014 гг. Всемирного Экономического Форума, самые рейтинговые показатели имеют: Швейцария (5,67), Сингапур (5,61), Финляндия (5,54), Германия (5,51), США (5,48), Швеция (5,48), Гонконг (5,47), Нидерланды (5,42), Япония (5,40), Великобритания (5,37), Норвегия (5,33), Тайвань (5,29), Катар (5,24), Канада (5,20), Дания (5,18), Австрия (5,15), Бельгия (5,13), Новая Зеландия (5,11), ОАЭ (5,11). Азербайджан занимает 39 позицию (табл. 2)

Таблица 2 – Глобальные индексы растущей конкурентоспособности отдельных стран (2012 – 2014)

Страны	Ранг	Баллы (1 -7)
Швейцария	1	5,67
Сингапур	2	5,61
Финляндия	3	5,54
Германия	4	5,51
США	5	5,48
Швеция	6	5,48
Гонконг	7	5,47
Нидерланды	8	5,42
Япония	9	5,40
Великобритания	10	5,37
...		
Азербайджан	39	4,7

Источник: [The Global Competitiveness Report 2014–2015]

Составляющие показатели индекса растущей конкурентоспособности отдельных стран подробно предложены нами.

По данному показателю в десятку стран с более высоким рейтинговым индексом включены: Сингапур (5,9), Гонконг (5,5), Нидерланды (5,3), Новая Зеландия (5,2), Финляндия (5,2), Великобритания (5,2), Швейцария (5,2), Чили (5,1), Швеция (5,1), Германия (5,1).

Азербайджан занимает 77 позицию с рейтинговым индексом 3,9 (табл. 3) [The Global Competitiveness Report 2014–2015].

Таблица 3 – Опережающие рейтинговые индексы торговли в 2014 г. по отдельным странам

Страны	Ранг	Баллы (1-7)
Сингапур	1	5,9
Гонконг	2	5,5
Нидерланды	3	5,3
Новая Зеландия	4	5,2
Финляндия	5	5,2
Великобритания	6	5,2
Швейцария	7	5,2
Чили	8	5,1
Швеция	9	5,1
Германия	10	5,1
Люксембург	11	5,1
Норвегия	12	5,1
Япония	13	5,1
Канада	14	5,0
США	15	5,0
ОАЭ	16	5,0
...		
Азербайджан	77	3,9

Источник: [The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan]

Последующие индексы включают: внешние рыночные субиндексы и субиндексы эффективности и транспортные административные границы.

По первому индексному показателю и по отдельным странам сложилась следующая картина: Камбоджа (5,3), Чили (5,1), Непал (4,7), Лао ПДР (4,7), Мальта (4,5), Майями (4,4), Бангладеш (4,2), Мадагаскар (4,2). 56 позицию занимает Азербайджан (2,9).

По второму показателю индексные рейтинговые показатели соответственно составили: Сингапур (6,3), Финляндия (5,5), Швеция (5,3), Нидерланды (5,2), Япония (5,2), Новая Зеландия (5,2), Великобритания (5,2), Эстония (5,1), а Азербайджан - 94 (3,7) [The Global Competitiveness Report 2014–2015].

Инфраструктурные рейтинговые субиндексы включают субиндексы инфраструктуры и наличие и качество транспортной инфраструктуры.

По первому показателю рейтинговые индексы распределились следующим образом: Сингапур (6,1), Гонконг (6,0), Нидерланды (6,0), Великобритания (6,0), Япония (5,9), Германия (5,9), Корея (5,8), США (5,8).

По второму показателю страны распределились в следующей последовательности: ОАЭ (6,5), Сингапур (6,5), Гонконг (6,5), Франция

(6,3), Германия (6,3), Испания (6,1), Япония (6,0), США (6,0). По данному показателю Азербайджан занял 45 позицию (3,9). (см. табл. № 5) [The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan].

Дальнейшие рейтинговые субиндексы включены: наличие и качество транспортного сервиса.

Индексные рейтинги по первому показателю по отдельным странам распределились следующим образом: Сингапур (5,7), Нидерланды (5,7), Германия (5,7), Япония (5,7), Гонконг (5,7) Бельгия (5,7), Швеция (5,6), Швейцария (5,6). Азербайджан на 101 позиции (3,6).

Индексные рейтинги по второму показателю составили: Швеция (6,5), Великобритания (6,4), Финляндия (6,4), Нидерланды (6,4), Дания (6,4), Корея (6,4), Норвегия (6,4), Сингапур (6,2), а Азербайджан - 61 (4,2) [The Global Competitiveness Report 2014–2015].

И, наконец, к последнему показателю отнесены субиндексы операционной окружающей среды.

По данному показателю индексные рейтинги стран распределились следующим образом: Гонконг (5,8), Сингапур (5,8), Финляндия (5,8), Катар (5,7), Шотландия (5,6), Новая Зеландия (5,6), Швеция (5,5), Норвегия (5,5), Великобритания (5,4), Германия (5,4). Азербайджан занимает 58 позицию (4,3.) [The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan].

Ниже приводится конкретная методика определения отраслевой эффективности на внешнем рынке.

Проведенные исследования показали, что регулирования транснационального бизнеса на уровне отрасли в основном связаны с внешней торговлей, включая экспортно-импортные операции. Особенную значимость в области регулирования транснационального бизнеса приобретает транснациональная корпорация ARDNŞ, так как значительная доля внешнеторгового оборота республики приходится на энергоресурсы и их компоненты.

Для выявления параметров регулирования транснационального бизнеса на уровне отрасли, нами предлагается следующая последовательность проведения исследований:

- системный анализ динамики внешнеторгового оборота, включая экспорт и импорт;
- исследование и анализ внешнеторгового оборота по видам операций;
- исследование и диагностика внешней торговли по классификации международных стандартов торговли;
- определение экспортной квоты республики;
- определение импортной квоты республики;
- определение внешнеторговой квоты республики;
- определение удельного веса экспорта в общей стоимости экспорта республики;
- определение показателя экспортной квоты в производстве отрасли республики;
- определение коэффициента структурной специализации отраслей промышленности;
- определение коэффициента относительной экспортной специализации отрасли.

Более конкретные исследования процессов регулирования транснационального бизнеса на уровне отрасли включает ряд относительных показателей, к числу которых относят квоты внешнеторгового оборота,

экспортные квоты, импортные квоты, а также показатели экономического эффекта и эффективности.

Проведенные нами расчеты по определению экспортной квоты в республике показали, что за 2005-2013 гг. они колебались по-разному (см. табл. № 4). Как видно, наиболее высокий показатель экспортной квоты приходится на 2008 г. (97,7%), а наименьший - на 2007 г. (18,3%). По другим годам за исследуемый период экспортная квота республики колебалась с 30,4% до 40,7%, что вполне соответствует международным нормам.

Таблица 4 – Определение экспортной квоты (см. табл. № 1), млн.дол.США

Годы	Расчетная квота	Экспортная квота, I_{ε} , %	Объем экспорта, ε	Валовый внутренний продукт, VVP
2005	$I_{\varepsilon} = \frac{\varepsilon}{VVP} \cdot 100$	32,8	4347,2	13238,7
2006		30,4	6372,2	20983,0
2007		18,3	6058,2	33050,3
2008		97,7	47756,0	98852,5
2009		33,2	14701,4	44297,0
2010		40,7	21560,2	52909,3
2011		40,3	26570,9	65951,6
2012		34,3	23908,0	69683,9
2013		32,6	23975,4	73560,5
Базовые расеты по определению экспортной квоты				
$I_{\varepsilon 2005} = \frac{4347,2}{13238,7} = 32,8\%$		$I_{\varepsilon 2010} = \frac{21560,2}{52909,3} = 40,7\%$		
$I_{\varepsilon 2006} = \frac{6372,2}{20983,0} = 30,4\%$		$I_{\varepsilon 2011} = \frac{26570,9}{65951,6} = 40,3\%$		
$I_{\varepsilon 2007} = \frac{6058,2}{33050,3} = 18,3\%$		$I_{\varepsilon 2012} = \frac{23908,0}{69683,9} = 34,3\%$		
$I_{\varepsilon 2008} = \frac{47756,0}{48852,5} = 97,7\%$		$I_{\varepsilon 2013} = \frac{23975,4}{73560,5} = 32,6\%$		
$I_{\varepsilon 2009} = \frac{14701,4}{44297,0} = 33,2\%$				

Источник: таблица разработана автором на основе [Внешняя торговля Азербайджана; The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan; The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan; The Global Competitiveness Report 2014–2015; SOCAR. Годовой отчет 2014; Мэнько 1999; Батманова, Томилов 2005].

Следовательно, для успешного регулирования транснационального бизнеса по экспорту следует руководствоваться показателями экспортной квоты в пределах от 30% до 40%.

Результаты расчета импортной квоты республики показали, что за 2005-2013 гг. они складывались по-разному. Наиболее высокие показатели импортной квоты приходятся на 2005 г. (31,8%) и 2006 г. (25,1%). Начиная с 2007 по 2013 гг. импортной квоты колебались в пределах с 12,5% по 17,3%. Мировая практика показывает, что если импортная квота не превышает 20%, то данная страна вполне имеет все возможности обеспечивать себя необходимыми товарами и продукцией.

Следовательно, основная цель регулирования транснационального

бизнеса по импорту должна сводиться к тому, чтобы не допустить превышения импортной квоты более 20%. На сегодняшний день в республике проводится успешная работа по регулированию транснационального бизнеса по импорту.

Полученные результаты по определению внешнеторговой квоты республики представлены. Данные свидетельствуют о том, что наиболее высокие показатели внешнеторговой квоты за исследуемый период приходится на 2008 г. (112,4%), а по остальным годам колебание составило от 35,1% до 65%.

По международным нормам наиболее оптимальные внешнеторговые квоты стран должно достигать до 60-70%. Следовательно, следует повысить эффективность регулирования внешнеторговой квоты республики, чтобы колебание составляло в пределах от 60% до 70%.

Важным относительным показателем регулирования транснационального бизнеса по экспорту является удельный вес отраслевого экспорта в общей стоимости экспорта.

Как видно, по данному показателю за 2009-2013 гг. колебание экспортной квоты в производстве отрасли составило с 63% до 90%, что значительно ниже показателя удельного веса отраслевого экспорта в общей стоимости экспорта (92% - 95%).

Однако, это начальная стадия эффективного регулирования экспортной квоты по энергоресурсам. Думается, в ближайшее время данный показатель будет колебаться от 60% до 70%.

К показателям регулирования транспортного бизнеса на уровне отрасли можно отнести коэффициент структурной специализации отраслей промышленности.

Как видно, за период с 2009 г. по 2013 г. коэффициент структурной специализации отраслей промышленности практически не изменился (0,999 - 1,070), что свидетельствует о том, что следует проводить более глубокую политику регулирования транснационального бизнеса во внешней торговле, эффективно развивать все отрасли промышленности, т.е. наряду с добывающей расширить деятельности обрабатывающей промышленности. И, наконец, завершающим показателем регулирования транснационального бизнеса можно считать коэффициент относительной экспортной специализации отрасли. По данным 2009-2013 гг. коэффициент относительной экспортной специализации отрасли колебались с 2,330 до 2,796, т.е. наблюдается тенденция их снижения.

По нашему мнению, тенденция снижения данного коэффициента будет способствовать процессу к сближению его к мировым стандартам.

В таблице 5 индекс транснационализации SOCAR рассчитан по формуле (1).

Таблица 5 – Составляющие для расчета индекса транснационализации SOCAR

Год	Расчетная формула	Y _t	S ₁	S	P ₁	P	С ₁	С
2012	$Y_t = \frac{S_1/S + P_1/P + C_1/C}{3}$	0,363	14031	21866	1393	3282	1585	66234
2013		0,395	15099	23046	1651	3270	1571	61088

Источник: авторские расчеты.

На основе данных из таблицы 5 проведем расчет индекса транснационализации SOCAR по годам:

$$Y_{t\ 2012} = \frac{14031/21866 + 1393/3282 + 1585/66234}{3} = 0,363$$

$$Y_{t\ 2013} = \frac{15099/23046 + 1651/3270 + 1571/61088}{3} = 0,395$$

Как видно, за 2012-2013 гг. индекс транснационализации SOCAR увеличился с 0,363 до 0,395.

Важное значение имеет определение индекса привлеченных входящих инвестиций SOCAR. Полученные результаты индекса привлеченных входящих инвестиций SOCAR за 2012-2013 гг. снизился с 0,961 до 0,861.

Выводы. Таким образом, определение показателей регулирования транснационального бизнеса на уровне страны, отрасли и транснациональных корпораций дали следующие результаты:

- основополагающие, макроэкономические показатели страны за 2005-2013 гг. существенно возросли (ВВП - с 12522,5 млн.манат до 57708 млн.манат или с 13238,7 млн.дол. США до 73560,5 млн.дол. США; ВВП на душу населения - с 1494,3 манат до 6207,3 манат или с 1579,8 дол. США до 7912 дол. США; доля негосударственного сектора ВВП - с 77,8% до 82,5%; состав ВВП: продукция - с 8307,2 млн.манат до 36588,2 млн.манат, услуги - с 3141,3 млн.манат до 17429,7 млн.манат;

- система национальных счетов: общий выпуск продукции - с 20252,3 млн.манат до 81061,5 млн.манат; промежуточное потребление - с 8676,3 млн.манат до 27043,6 млн.манат; налоги на продукцию и импорт - с 974,1 млн.манат до 3874,1 млн.манат; конечные потребительские расходы - с 6579,7 млн.манат до 30838,2 млн.манат;

- счета с экономическими операциями с остальным миром (по данным 2012 г.) - практически по всем параметрам данных счетов наблюдаются отрицательные показатели;

- положительные сдвиги по всем параметрам национального дохода;

- платежный баланс- текущие операционные счета - с 163,3 млн.манат до 12317,8 млн.манат; доходы - с -1645,6 млн.манат до -4120,6 млн.манат;

- низкие уровни индекса конкурентоспособности страны: глобальные индексы растущей конкурентоспособности - 39 ранг; опережающие рейтинговые индексы - 77 ранг; рыночные и внерыночные индексы - 66 ранг и 95 ранг и т.д.

Расчет показателей эффективности регулирования транснационального бизнеса на уровне отрасли (внешней торговли) дали следующие результаты:

- за 2005-2013 гг. рост внешнеторгового оборота страны возрос с 8558,6 млн.дол. США до 34687,9 млн.дол. США, в том числе импорт - с 4211,2 млн.дол. США до 10712,5 млн.дол. США; экспорта - с 4347,2 млн.дол. США до 23975,4 млн.дол. США; сальдо - с 136,0 млн.дол.США до 13262,9 млн.дол. США.

- изменение экспортной квоты - с 32,8% до 32,6%; импортной квоты - с 31,8% до 14,6%; внешнеторговой квоты - с 65,0% до 47,1%;

- изменение удельного веса отраслевого экспорта (энергетическое топливо, масла и химическая продукция за 2009-2013 гг. с 93,40% до 93,45%;

- изменение показателя экспортной квоты в производстве отрасли за исследуемый период с 64,40% до 90,65%;

- изменение коэффициента структурной специализации отраслей

промышленности с 0,999 до 1,070;

- колебание коэффициента относительной экспортной специализации отрасли - с 2,330 до 2,796.

-определение индексов транснационализации SOCAR и его влияние на эффективность регулирования транснациональных корпораций дали следующие результаты: расчеты минимизирующие прибыль и убытки объема выпуска продукции SOCARперетягивается в сторону прибыльности;

- за 2012-2013 гг. определение показателя экономического эффекта и экономической эффективности экспорта свидетельствуют об их увеличении, соответственно с 11208,0 млн.манат до 33772,0 млн.манат и с 4,5637 млн.манат до 12,5598 млн.манат;

- за 2012-2013 гг. определение показателя экономического эффекта и экономической эффективности импорта также показали их рост соответственно с 2958,0 млн.дол. США до 2579,0 млн.дол. США и снижения с 16,818 млн.дол. США до 11,074 млн.дол. США;

- за 2012-2013 гг. определение показателя экономического эффекта и экономической эффективности от экспортно-импортных операций свидетельствуют об их увеличении соответственно с 14166,0 млн.дол. США до 36351,0 млн.дол. США и 4,2497 млн.дол. США до 11,7603 млн.дол. США;

- за исследуемый период индекс транснационализации SOCAR увеличился с 0,363 до 0,395; индекс привлеченных входящих инвестиций снизился с 0,961 до 0,861; индекс потенциальных инвестиций возрос с 1,643 до 3,500. Следовательно, вышеизложенные положительные результаты SOCAR дают основания предположить об эффективности регулирования данной транснациональной корпорации.

Литература

Аллахвердиева, М. А. (2015). Регулирование транснационального бизнеса на уровне отрасли (внешняя торговля) \ \ Проблемы економіки № 2, с. 18 – 25.

Батманова, Е. С., Томилов, П. С. (2005). Мировая экономика и МЭО. Екатеринбург: ГОУВПО УГТУ - УПИ., - 111 с.

Внешняя торговля Азербайджана. Баку. Сяда, 2014 The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan.

Мэнько, Н. Г. (1999). Принципы экономикс. СПб.: Питер. Ком, 784 с.

Стровский Л. Е. (2001). Внешнеэкономическая деятельность предприятия. М.:ЮНИТИ, 823 с.

Крейдич, Т. В. (2010). Тенденции транснационализации мировой экономики в условиях глобализации \ \ Вестник МГТУ, том 13, №1, с. 209 – 214.

The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. <http://www.stat.gov.az/menu/13/>.

The Global Competitiveness Report 2014–2015 - weforum. www.weforum.org/docs/

SOCAR. Годовой отчет 2014 [Http://www.socar.az/socar/assets/documents/az/socar-annual-reports/illik-hesabat2013az.pdf](http://www.socar.az/socar/assets/documents/az/socar-annual-reports/illik-hesabat2013az.pdf).

World Investment Report 2008: Transnational Corporations and the Infrastructure Challenge. UNCTAD, UN, New York, Geneva, p.27, 2008.

References

Allahverdieva, M. A. (2015). Regulirovanie transnatsionalnogo biznesa na urovne

- otrasli (vneshnyaya trgovlya). *Problemi ekonomiki* # 2, s. 18 – 25.
- Batmanova, E. S., Tomilov, P. S. (2005). *Mirovaya ekonomika i MEO*. Ekaterinburg: GOUVPO UGTU - UPI, 111 s.
- Menko, N. G. (1999). *Printsiipy ekonomiks*. SPb.: Piter. Kom, 784 s.
- Kreydich, T. V. (2010). Tendentsii transnatsionalizatsii mirovoy ekonomiki v usloviyah globalizatsii. *Vestnik MGTU, tom 13, #1*, s. 209 – 214.
- The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan*. Retrieved from <http://www.stat.gov.az/menu/13/>.
- The Global Competitiveness Report 2014–2015* - weforu. Retrieved from www.weforum.org/docs/.
- SOCAR. *Godovoy otchet 2014*. Retrieved from <http://www.socar.az/socar/assets/documents/az/socar-annual-reports/illik-hesabat2013az.pdf>.
- Strovskiy L. E. (2001). *Vneshneekonomicheskaya deyatel'nost' predpriyatiya*. Moskva: YuNITI, 823 s.
- Vneshnyaya trgovlya Azerbaydzhana*. (2014). The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. Baku. Syada.
- World Investment Report 2008: Transnational Corporations and the Infrastructure Challenge*. UNCTAD, UN, New York, Geneva, p.27, 2008.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 04.11.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 11.12.2015

Tetiana Momot

Doctor of Science (Economics),
O.M. Beketov National University of Urban Economy,
Head of Financial and Economic Security, Accounting and Audit Department
Kharkiv, Ukraine
tvmomot@gmail.com

Olesia Solodovnik

PhD (Economics),
Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture,
Professor of Finance and Credit Department
Kharkiv, Ukraine
solodovnikoa@gmail.com

**POTENTIAL BENEFITS OF IMPLEMENTING PUBLIC PRIVATE-
PARTNERSHIP IN ORDER TO STABILIZE THE SOCIO-
ECONOMIC SITUATION IN UKRAINE**

Abstract. The present article reflects our investigations and studies of prospects of implementation of public private-partnership in order to normalize socio-economic situation in Ukraine. The main vectors of stabilization in case of implementation of potential of PPP mechanisms that have been developed in international practice have been determined. Based on statistic analysis of implementation practice of PPP projects and current situation of Ukrainian economy presented from a sector perspective it has been determined that Ukraine has a significant potential of PPP to be implemented in business practice but this potential is almost never used because of the narrowness of the state institutional frameworks of PPP and vulnerability or imbalance of interests of the parties in PPP. The main business priorities to create conditions for implementing potential of PPP in order to stabilize socio-economic situation in Ukraine have been developed.

Keywords: public private partnership, advantages, potential, economic situation, Ukraine

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 33

JEL Classification: L32, L33

Introduction. The recession caused by the financial crisis of 2008/09 and external political and government finance problems has led to difficult socio-economic situation in Ukraine. The essence of the current problem situation quite clearly shows such trends as: unstable dynamics of GDP - since 2008 GDP growth has significantly reduced in Ukraine for the first time during the last decade (5.6 percentage less compared with the previous year); GDP reduced by 17.1% in 2009 but next 2010-2014 this indicator began growing slowly; in 2015 GDP growth is predicted according to scenario 1 by 0.3% and scenario 2 by 2.0%; slowdown of domestic and investment demand; reduction of governmental funding; acceleration of inflation pressure on an economy; long term balance of payment deficit; negative expectations of economic agents; decline in industrial production and construction; growth reduction of agricultural production rate; slow down in innovations; increasing unemployment rate; reducing real wages etc. To find new ways to overcome this situation the theorists and experts are searching for new ideas. Potential of a big amount of

global conceptual approaches, forms, methods and means of public-private partnership (PPP) can be used as the main source in solving problems in Ukraine as they have not been used in full before.

Literature review and the problem statement. PPP is under investigation of a wide range of scientists from all over the world from different spheres (economics, finance, law, state management). Many famous foreign and local scientists have dedicated their works to study the topic: I. Boghdan [Boghdan 2013], I. Chukajeva [Chukajeva 2012], J. Delmon [Delmon 2011], A. Draxler [Draxler 2008], H. Dźwigoł [Dźwigoł 2004; Dźwigoł 2005; Dźwigoł 2009; Dźwigoł 2010; Dźwigoł 2013], L. Fedulova [Fedulova 2012], O. Gholovinov [Gholovinov 2012], O. Jastrebov [Jastrebov 2011], O. Maslyukivska [Maslyukivska 2007], K. Pavljuk [Pavljuk 2011], V. Polujanov [Polujanov 2012], M. Sohail [Sohail 2007], T. Ter-Minassian [Ter-Minassian 2004], V. Varnavskyy [Varnavskyy 2011], I. Zapatrina [Zapatrina 2010] etc. The methodological and methodical basis of realization of PPP in Ukraine and other countries is also researched by the Ukrainian economists. However this form of relation between the state and business in Ukrainian practice has not been spread yet. Its potential has not been used in full to stabilize the socio-economic situation in the country.

The aim of this article is to determine the main vectors according to which socio-economic stabilization will be carried on under conditions for implementing potential of mechanisms of PPP that have been developed in international practice and also to develop the main conditions of improvement of implementation of PPP in Ukraine to ensure the movement according to these vectors.

Research results. Ukraine has a very high share of public sector in GDP (37%), at the same time it is 15% in Canada, England, Italy and it's 20% in the USA, it's 25% in Poland [Zapatrina 2010]. Under the conditions of slow growth of GDP, reduction of fiscal pressure on the economy caused by tax reforms, increasing social pressure on budget of all levels Ukraine has faced with the problem of resource search for project financing of municipal and state property most of which can't be privatized because of strategic and social importance.

Retrospective analysis shows that during the second half of the 20th century government authorities had to solve similar fiscal problems in many countries [Fedulova 2012]. The rapid development of society and bad demographic situation connected with early ageing had led to growth in demand for public services and it had increased the budget expenditures. The governments of the countries expended the tax base in order to eliminate the structural deficit which was caused by the gradual increase in social spending. Increasing tax pressure had led to the public protests. At the edge of 20th-21st century the situation in the European countries was really complicated. The Maastricht Treaty was signed by the members of the European Community and according to it the new members was to keep annual deficits no greater than 3% of GDP. The traditional instruments of fiscal policy showed their limited abilities in deficit reduction in difficult macro-financial and social conditions. New models of funding for public services and infrastructure based on concept of PPP were used as one of the new ways to solve the problem situation. Nowadays the mechanisms of PPP are carried out in the sphere of housing, energetics, telecommunications and defence, penitentiary system, transport and roads, administrative services, education and healthcare. Their implementation in business practice has let local and governmental authorities to gain such goals:

- Reducing pressure on state management and enhancement of task efficiency to solve state problems in order to gain public objectives. It involves the delegation of most general and administrative functions from state to private sector. These functions are connected with providing public services and freeing supervision from political influence on essential economic sectors. It also involves institutionalization of social-economic connections and relations caused by the process of social needs satisfaction in social benefits.

- Stimulating innovative activity of market participants and development of national science. It involves: the establishment of requirements how to implement innovations and new technologies in production for private partner; the reduction of transaction costs and risks in the process of entering high-tech businesses and markets; the establishment of clear and understandable rules of interaction of the state institutions which work on research and private organizations in the process of scientific research and as a result to bring them to the commercial level involving patenting and implementing intellectual property and sharing received commercial effect between the state and private partners according to the principle of justice.

- Increasing investment opportunities for authorities and activating domestic and foreign investment of strategic projects for the state and local authorities. In particular, it involves private investments in the state and municipal properties and the private investing of the state and local programs of development as a result it helps to cover more investment projects with available public funding. Long term agreements between the partners and their security in the form of contract where the one part is the state/ local state it lets to reduce investment risks and on the one hand, to stimulate domestic investment and foreign investment, from the other hand, to limit outflow of national capital outside the country. The well-structured PPP helps to get financial support of international organizations for economic development funding.

- Improving the efficiency of public finances and expanding fiscal area for the social and economic development of the country caused by reducing state funding for construction, reconstruction and operation of state/municipal property, reducing risk of ineffective and inappropriate spending budget funds, improving financial discipline of partners, establishing economically justified rates and increasing tax and non-tax revenues (e.g. concession payment) to budget at all levels.

- Improving the efficiency of public/municipal property via involving private enterprises in management of PPP. The management of these organizations is more flexible and absence of the inefficient bureaucratic organization aimed at more efficient using the commercial opportunities; establishing requirements to the private partner to provide PPP with modern efficient technologies; updating and replacing fixed assets, maintaining assets in good condition and optimal management; delegating responsibilities for services to the private partner to motivate it to use equipment more efficient and implement modern equipment and quality control systems of the production processes.

- Improving quality and availability of industrial and social infrastructure services. The state has the possibility to create the partnership to gain all goals and objectives by initiating the partnership. As the voice of society, the government proposes to the private partner such requirements in accordance to which provides the necessary conditions to provide services of higher quality than just the state. The use of competitive principles in determining a private

partner allows you to choose among potential partners who are more able to provide consumers with products and services in the best manner and at lower prices. The division of responsibilities between the public and private partners allows the state to keep responsibilities for pricing and tariff policy and effect directly on availability of such services. Availability of carefully prepared contract has increased the level of state (municipal) control over economic processes and makes it possible to respond quickly to problems aroused during its implementation. In particular, the state may at any time to stop cooperation with the private partner in a case of violation of the terms and conditions of the agreement, return the object to state management or turn over it to another private entity.

- Reducing risks or redistributing them to business. The implementation of PPP projects which have public support helps to reduce social tension, improve the image of the state and its government, to stimulate economic activity in all sectors of the economy, to attract foreign investment, to accelerate the development of the regions, to increase demand on the labor market, to protect environment etc. All of these factors would reduce the political, social, environmental, technological, fiscal, monetary and other macro-financial risks. At the same time, PPP is able to distribute extremely high risks that exist in spheres where such partnerships have been created rationally between the state and the private sector. The state ensures rights of the owner, the media public interest, provides an agreement between the parties to the contract on sharing risks and allows delegating the risk from taxpayers to the private sector.

The above information shows that the efficient implementation of PPP projects based on the best international practice in different spheres of economics will provide the stabilization of socio-economical situation according to the following vectors: increasing GDP rate and investment demand; improving the functioning of public finances and expanding fiscal space for social and economic development; reducing balance of payment deficit; growth in industrial production and construction; enhancing the innovative activity; reducing unemployment ; improving the quality of life of the people.

To realize the potential of mechanisms of PPP according to vectors mentioned above the development goals of these mechanisms have to be developed according to conceptual issues of the National Development Strategy of Ukraine and have to be implemented in legal acts. The Strategy for Sustainable Development of Ukraine until 2020 [The Strategy for Sustainable Development of Ukraine 2015] includes 62 reforms and programs of state development, 10 of them are the top priorities among them. The main goals of the top priorities reforms and ways to achieve them have been determined in the Strategy. But only one of them the reform of the national security and defense system includes the implementation of successful PPP model. Taking into account the advantages of PPP mechanism we can state that the implementation of PPP provides the realization of the following top reforms and programs:

- decentralization and public administration reform in order to implement the financial sustainability of local authorities;
- deregulation and development of entrepreneurship in order to stimulate domestic investment mechanisms based on the best practice;
- healthcare reform in order to create a business friendly environment to develop markets for health care;
- energy independence in order to attract foreign investment in Ukraine's energy sector and modernization of energy sector infrastructure.

The experience shows that the implementation of institutional frameworks has a significant influence on the development of PPP in Ukraine. In 2010 the Supreme Council of Ukraine passed the Law of Ukraine On the Principles of Domestic and Foreign Policy [Law of Ukraine On the Principles of Domestic and Foreign Policy 2010], the Law of Ukraine On Public Private Partnership [the Law of Ukraine On Public Private Partnership 2010] and numerous bylaws have defined main regulations and procedures of PPP in Ukraine. The law of Ukraine On the Principles of Domestic and Foreign Policy defines the most important principles and as one of the main principle of economic state policy it considers developing PPP mechanisms due to attract investments in modernization of industrial and social infrastructure. These laws and bylaws have given the impulse to the development of PPP in Ukraine. At the end of 2014 243 projects on the basis of PPP were implemented according to the data of central and local executive bodies of Ukraine (210 concession agreements, 33 cooperation agreements). These projects are implemented in the following areas of economy: solid waste utilization (116 projects, 47.7% of all agreements); collection, purification and distribution of water (79 projects, 32.5% of all); construction and / or operation of highways, roads, railways, runways at airfields, bridges, road overpasses, tunnels and subways, sea and river ports and their infrastructure (17 projects, 7% of all); production, transportation and supply of heat (7 projects, 3% all); production, distribution and supply of electricity (5 projects, 2.1% of all); search of mineral deposits, mineral exploration and mineral extraction (3 projects, 1.2% of all); real estate management (2 projects, 0.8% of all); tourism, recreation, culture and sport (1 project, 0.4% of all); irrigation and drainage systems (1 project, 0.4% of all); others (12 projects, 4.9% of all) [Information about the status of implementation of PPP 2015]. The statistics of the World Bank [Private Participation in Infrastructure Database 2015] is less optimistic. Only 58 PPP projects in infrastructure, including 30 projects in the energy sector, 14 - telecommunication, 1 - transport and 2 - water supply and sanitation were initiated in Ukraine during 1990-2014.

We don't claim to determine all differences in methodology of statistic analysis of PPP projects but the official information of central and local authorities in Ukraine and the World Bank shows that PPP has been developing according to the vector of involving business in modernization of industrial and social infrastructure projects which is determined in the Law of Ukraine On the Principles of Domestic and Foreign Policy. It's a positive trend taking into account providing the stabilization of socio-economical situation in view of the following.

World experience of crisis management shows that the development of infrastructure facilities is one of the tools to overcome the crisis because it allows to support aggregate demand in the short term and lays the foundation for long-term economic growth by advancing the development of market infrastructure, around which business activity will be carried out in the future.

Well-developed infrastructure (especially highways system, railways systems, electricity, gas, heating, water-supply and sanitation, utilization of domestic and industrial waste) is a "litmus" indicator for flow of investments in the production sphere, which, in turn, leads to the revival of economic activity. Most infrastructure objects are objects of state and municipal property because of strategic, economic and social significance of them that's why their development is provided by state and local authorities. The projects related to modernization, maintenance and infrastructure development is quite capital intensive, so their initiation and implementation largely depends on the state

budget (state or local). The experience of many countries shows that at a certain stage of their development, infrastructure projects can lose out the competition for budgetary resources to other projects of social and economic development this factor leads to an escalation of negative processes in such important sectors as housing and utility, transport, energy, healthcare and others. The implementation of infrastructure projects in this case is impossible without the involvement of domestic and international capital on the basis of PPP. International organizations estimate the necessary expenditure on the maintenance and development of the existing infrastructure in countries with the developing economy at 7% of their GDP, or 600 billion dollars annually. However, public spending on infrastructure in these countries is now estimated at 3% of GDP [Boghdan 2013]. According to the World Bank report [Private Participation in Infrastructure Database 2015] for 1990-2014 years investment in infrastructure projects implemented through PPPs in developing countries were recorded at 2.2599 trillion dollars. The largest number of projects was initiated by China (1186 of initiated projects), India (834), Brazil (718), Russia (337) Mexico (234), and at the amount of external investments - Brazil (468.1 billion US dollars), India (330.4 billion US dollars), Russia (146.3 billion US dollars), Mexico (130.9 billion US dollars), China (130.8 billion US dollars). These countries showed higher rates of economic growth in post-crisis period. In Ukraine, the total investment in these projects through PPP forms from 1990 to 2014 reached only 14.3 billion US dollars (0.6% of all), and 81.7% was invested in the telecommunications sector. We should remember that the industrial infrastructure was built during the Soviet era and more than 20 years of market reconstruction had come to a state of decline, it became an obstacle to economic development, threat to life support of society and caused many manmade disasters in recent years.

Ukraine has the infrastructure of power supply which hasn't been changed since its establishment as a part of electric power system of the former USSR. The power system operation in was estimated according to norms of obsolete system. High level of worn-out state, obsolescence of equipment and linear structures as main lines, and regional energy systems leads to large losses of energy resources, increases the threat of accidents, reduces energy security. So the problem of modernization of energy infrastructure is very important for Ukraine. [Chukajeva 2012] Because of the limited capacity of fiscal policy and the crisis of public finance the only public financing of infrastructure modernization of the fuel and energy complex is not acceptable. Last year the Ukrainian government and politicians found many legislative initiatives aimed to activate the involvement of foreign investors in the energy sector on the basis of PPP, including the modernization of Gas Transmission System (GTS) of Ukraine, energy generation and electrical systems.

A strong argument in favor of such expectations of managers of the state will be implemented as real project is the fact that the energy sector is a leader in the implementation of infrastructure projects through PPP in developing countries. 2981 projects were initiated by the government (as a result 47.2%) and recorded at 782.1 billion US dollars from 2009 to 2014. It's clear that the investment attractiveness of the energy sector taking into account growing demand for energy resources, high capital projects to create large generating capacity, strong financial position of the key players of the modern energy market and the fact that the realization of oil and gas projects provides a much greater rate of profit return than in other sectors. The Conception of public-

private partnership development in housing and communal services was approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine in 2009. It shows the total support of the State and the significant potential of economic development through PPP mechanisms under modern conditions. Lack of experience with the economic reform implementation caused a number of failures in the process of reforms in this area.

To restructure national economy the privatization of communal property was conducted and it didn't provide the expected local revenues and sufficient investment in modernization of privatized enterprises. The major part of the population lost their right for a percent of GDP and as a result it had a negative resonance in society and increased the level of distrust in the triad "government-business-society". To provide the implementation of PPP projects in the fields of Regional Development, Construction and Housing the Ministry of Regional Development, Construction and Housing and Communal Services of Ukraine established the Ukrainian PPP Development Support Center. One of the main tasks of the center is to create a single register of projects in these areas including projects financed by the state or local budgets and also private financing through institution of PPP. However, the serious practical changes in the sphere PPP have not happened. For five years since the Conception has been signed according to the Ministry only 50 PPP agreements were signed, 19 objects were put in concession, 22 objects were leased, 9 joint venture agreements were signed [Passport of housing and public utilities of Ukraine 2013].

Much attention of politicians and the public is dedicated to housing problems but the situation in this area is still complicated. Despite the fact that global utility monopolies are a profitable business, the housing and utility enterprises in Ukraine show a loss of millions every year. Thus, according to the sectoral report of 2013 [Passport of housing and public utilities of Ukraine 2013] the biggest losses have communal heating enterprises (71.5% of total loss) and water and sewer utilities (22.7%). Inefficient sector reforms led to the critical state of main assets of housing and utility sector. 0.1% of houses of the country are in critical condition and 23.1 thousand of people live in them. 0.5% houses are in bad condition and 95.5 thousand of people live there. The fixed assets of elevator system are extremely worn out and the situation is not going to be changed in the near future. 68.8 thousand kilometers or 38.2% of water supply systems are in poor or worn our condition, leakage and unaccounted losses of water in the water supply system are 30.9% of the supplied water given to the network. Also 18.7 thousand km or 36.4% sewerage systems are in poor and dilapidated condition. 5.9 thousand km (18.1%) of heating systems are in poor and dilapidated condition, heat losses in the engineering networks is 14.3% of the total heat energy; 5% is a share of waste dumping sites that are overloaded and 13% do not correspond to environmental safety. The imperfect soviet model of housing and utilities sector management as well as systems for regulating natural monopolies led to inefficient work of the companies involved in this sector in the market conditions and as a result they provide consumers with services of inappropriate quality. For example, 102 settlements in 17 regions of the country get fresh water on schedule; 261 settlements receive drinking water from local sources which have deviation from the accepted standards of physical and chemical parameters. Actually there are no market relations in the housing and utilities sector of Ukraine and the rate does not perform the function of the economic regulator. This leads to suboptimal behavior of society entities which involved in the heat, water and sewage sectors of the market. Rates for housing

and utilities services in most regions of Ukraine do not cover the cost of services, almost all rates does not have an investment component and it does not encourage business to be more efficient and to implement energy saving programs. It makes difficult for industries to plan modernization of equipment, pipeline systems and to implement new efficient equipment [Cherevykov 2010].

Thus, the improvement of the current situation in housing and utilities sector is not possible without the involvement of private partners who are naturally more efficient because they have higher mobility, flexibility, tendency to innovations and risk and make decisions easier. It allows to adapt changes in the environment and to use the business opportunities more efficient. Knowledge the details of the production process, experience in negotiating, drafting contracts and monitoring their performance, effective management and practical application of modern technologies of financial management make the private sector more effective project manager. In this case these private entities are able to invest in an industry which was previously unavailable to them, but they have different investment potential so not all of them can use these opportunities in full. PPP projects in housing and utilities sector because of their high cost and riskiness can be implemented only if they participate as partners and able to accumulate significant financial flows and spread risk not only among direct partners in the project and also to involve the international financial markets and institutions. That's why the international corporations start to play more significant role in this market. Thus, French international corporations "Suez" and "Veolia" own 70% of private contracts for water and wastewater systems throughout the world, and 7 of 10 major UK water companies are a part of 50 major Western international corporations, which makes 85% of the global market for environmental goods and services [Polujanov 2012]. Of course, the cooperation with such powerful players for Ukraine in the market of housing and utilities services seems to be interesting due to attract foreign investments and new technologies required by industry, but it has certain precaution: the State should control their activity carefully and provide the protection of national interests.

An important factor of socio-economic development of any country is the transport sector which provides connection between production and consumption. This sector is a catalyst of economic activity and circulation of market and product flows; it supports labor mobility and meets the needs of the population in traffic. Ukraine has a powerful transport potential but it must not only nominally define its place in international relations on the Eurasian continent, but also it should be implemented and promoted effectively in all related areas of the national economy. Taking into account the information mentioned above the dynamic and effective development of the transport system in Ukraine is one of the most important objectives of policy to emerge from the economic and financial crisis.

History shows that construction, reconstruction and repair of airports, highways, railways, monorail transport vehicles, tunnels and bridges are traditionally carried out through a combination of private and public funding as a result many examples has been collected of both successful and unsuccessful partnership in this area . One of the examples of such unsuccessful cooperation is the first project that was initiated on the basis of PPP in Ukraine - construction of the new highway Lviv - Krakovec (84.4 km). Its construction has been lasted for last 15 years and its readiness is only 2.1%. In general, the use of PPP mechanisms in transport sector in Ukraine does not become widespread, first of

all because of the lack of effective normative framework and appropriate guarantees of investor rights. Instead, the present state of the transport system of Ukraine shows the urgency of implementing PPP mechanisms in this area, because on the one hand, there is an urgent need to attract significant investment in transportation infrastructure development, and on the other, the financial capacity of the state is limited and own resources of transport enterprises are worn out. Thus, according to analytical calculations of the National Institute for Strategic Studies [The priority measures to overcome the crisis in the transport system of Ukraine 2014; The improvement of mechanisms of development of road sector in the context of public administration reform roads 2014] the annual demand in capital investment in the rail transport sector is over 33.6 billion US dollars including 23 billion hryvnia for modernization of rolling stock of railway. Port sector needs investments in hydraulic engineering, ground infrastructure, constructing artificial land and for this purpose at least 25 billion hryvnia is required in the midterm. Road Condition Index in Ukraine is one of the worst in the world. According to experts of the World Economic Forum who evaluated the quality of roads in 148 countries, in 2013 Ukraine was ranked at 144 place and lost 7 positions for one year. Ukraine doesn't have any highway of the European level, except Kyiv-Boryspil highway (16 km). Almost 169.5 thousand km of public road surface is required to be replaced and for this purpose the State needs to spend at least UAH 450 billion. Every year Ukrainian roads need about UAH 40 billion of capital investments. We believe that the main institutional barriers to the development of PPP in transport will be overcome through the implementation of reforms of transport infrastructure, corporate and state property management, judiciary reform, reforms in public procurement according to the Strategy for Sustainable Development "Ukraine – 2020" and Program of investment attraction.

Significant potential of PPP in Ukraine is realized in such important area of national interest as public services. Experience in implementing similar projects on the basis of the RFP indicates significant potential of the private sector in improving the quality of public services and optimizing budgetary funds including their provision [Zapatrina 2010]. However, not all public services fall under the framework of the Law of Ukraine "On public-private partnership". A detailed analysis of the fundamental principles of initiated reforms in the country gives the opportunity to define this economic package as PPP. Among them we can highlight the following: public procurement reform, land reform, civil service reform and optimization of public agencies, anti-corruption reform, decentralization and public administration reform, social security reform, health care reform, education reform, the reform of state policy in the field of science and research, reform of state policy in the sphere of culture, reform of state policy in the field of sport.

Providing affordable, comfortable high-quality public services is critical to citizens. Citizen's satisfaction is the indicator of level of confidence in government. Whereas, the trust in government institution is an important factor in stabilizing the socio-economic situation in the country and a catalyst for reforming. Instead, today the quality of public services is extremely low in Ukraine.

According to the poll [Assessment the quality of administrative services provided to the citizens 2013] conducted by the "Democratic Initiatives" Foundation and Kyiv International Sociology Institute in 2013 65% of Ukrainians are fully or partially unsatisfied with the quality of services provided by the local

authorities. At the same time the budgets of different levels funded UAH 28.5 billion (2% of GDP) [Statistical Publication Ministry of Finance of Ukraine "Budget of Ukraine-2013" 2014] on the implementation of national functions.

There are a lot of different often conflicting opinions of the current state of Ukrainian education. The state officials, the teaching staff and society recognize the fact that the quality of education in Ukraine is getting worse from year to year. The inefficient, centralized, outdated management and finance system leads to these problems. Thus, over 90% of public funding in education in Ukraine is aimed to maintain the current status (salaries, payment of utilities, catering etc.) and not to develop educational institution and to support their research.

The situation in the healthcare sector is also critical. Ukraine occupies the lowest rank in the sphere of healthcare in Europe. According to Bloomberg report "Most efficient healthcare 2014: Countries", Ukraine ranked 99 out of 145 countries. One of the key reasons for the low quality of medical care is unequal opportunities in an access to public health services, out of date and inefficient model of health systems financing and chronic healthcare sector deficits [Shekera 2013]. Thus, according to Ukrainian Budget Summary, 2014 the health expenditures were UAH 57.1 billion or 3.6% of GDP, while in the EU-15 health care budget financing was 6.7% of GDP [Zapatrina 2010; Statistical Publication Ministry of Finance of Ukraine "Budget of Ukraine- 2014" 2015]. As well as, there is a high level of cash payments for health care services in Ukraine. The Law of Ukraine "On Public Private Partnership" considers the health care system as one of the spheres of PPP implementation, but the potential of this partnership is still extremely limited.

Ukraine spends a lot on social security and social care especially compared to European countries [Zapatrina 2010]. According to Ukrainian Budget Summary, 2013 expenditures for social protection and social security were UAH 145.1 billion or 10.0% of GDP, and in 2014 - UAH 138.0 bln. or 8.8% of GDP [Statistical Publication Ministry of Finance of Ukraine "Budget of Ukraine- 2013" 2014; Statistical Publication Ministry of Finance of Ukraine "Budget of Ukraine-2014" 2015]. However, the level of poverty in this period has not changed, and it shows that there has been no progress in reforming the social security system in Ukraine and social programs have not provided us with the expected results.

As a result because of the out of date finance system and inefficient public services in Ukraine this sector is in poor condition now and requires implementing the mechanisms of PPP.

Having analyzed the level of development of PPP in Ukraine we can state that the potential of PPP implementation in industrial and social infrastructure in order to provide movement according to the vector is at poor level. The demand of involvement of the private sector in infrastructure projects in Ukraine is not satisfied. We think that the main reason of this situation existing in Ukraine is the lack of balance of interests between the government and private partners as parties of PPP. The interest of the government is to involve the private business into infrastructure modernization including less profitable and non-profit sectors. On the other hand the business, which main purpose is profit, is interested in developing only profitable projects and spheres where the interest of the private partner is more protected. To solve this problem we suggest expanding the sphere of joint interests of partners and their harmonization and creating the mechanism to protect the interests of parties of PPP. To solve the first task the advantages which partners received in partnership and advantages of projects in

comparison with other investment projects in PPP must be taken into account. We've mentioned the advantages of the state partners and we consider the potential benefits of the private partners as:

- Enhancement of investment opportunities. PPP extends the scope for free movement of capital; it allows the private sector to invest in the implementation of investment projects of state and municipal property. It gives the opportunity to businesses to implement projects that require large-scale investments, because such projects are almost always financed from the budget. It provides the free access to credit resources in the domestic and international financial markets.

- Access to new markets, penetration into previously inaccessible areas for private sector of economic activity and spread of its products by improving conditions for the production of innovative products; getting right for providing services in public / municipal property and services for the collection of utility bills for removal of solid wastes, road maintenance etc.

- Reduction of uncertainty in decision-making and facilitating the work of the authorities during obtaining permission documentation for the project. Due to develop partnerships with business, the government as an object of governance forms steel rules and provides their implementation with all members of PPP via creating a legal and institutional environment. The government as a part of an economic turnover keeps strictly within the law and their obligations of the private partner. The terms and conditions of a PPP are generally stable throughout its duration. They can be changed at the mutual agreement by the parties or through the courts in at any change of the circumstances guided by the partners of the contract.

- Increasing the overall profitability and capitalization growth of partner enterprises partnership. During the fixed terms according to the contract the private partner has legal rights to the profits and products obtained as a result of a proper site management of PPP.

If there is no state support and the realization of the project is impossible, the private partner may call for the state to guarantee income and cover expenses.

Compensation expenses of private investors are financed at the cost of operating revenue or payments from the budget. The private partner receives the guaranteed source of income and long-term cost savings on a scale of production to expand limits of its activity by using means of PPP. Cost reduction can be achieved through using tax preferences and others, reducing the cost of capital, which is involved in the financial market under the state guarantees and in the form of government expenditures, reducing transaction costs etc.

- Risk reduction. Any business activity is associated with risk that's why the private partner accepts risk naturally and its success is determined by the ability to assess risk adequately and take appropriate steps to minimize it. Nowadays a large number of risk sharing facilities of private sector among various financial markets have been developed by the theory and practice of risk management mechanisms. However, the implementation of socially important strategic projects is connected with extremely high risks which are more significant and have larger number of consequences. The total risk of the private sector is reduced through delegating part of responsibilities for such risks to public partner and as a result it makes this project more attractive.

- Favorable conditions for innovation. The private sector can be developed on the basis of state / municipal property, including educational, industrial and

technological infrastructure of its innovation activity through using the mechanisms of PPP. It also gives the access to the results of basic research and the unique equipment. They help to weaken administrative limits to enter to new high technology markets and extend their activities in the field of commercialization of scientific research conducted by public research institutions.

- The development of human capacity. The participation of the business sector in projects is usually connected with implementation of more efficient work methods, improvement of equipment and technology, development of new forms of production, creation of new enterprises [Brajlivsjkyj 2013], and therefore a growing need for highly skilled workers. To meet the needs of private companies in highly-skilled specialists the business establishes strong partnership with universities. This interaction makes possible to improve educational standards and curricula, educational activities of educational institutions (providing training and practice of students, creating training courses and laboratories, supporting student projects, competitions and occupational guidance for prospective students etc.), provide direct control for universities. As a result, business gets direct access to a highly skilled workforce.

- Implementation of the social strategy based on the principles of social responsibility. The implementation of mechanism for CSR creates both financial and non-financial benefits for the company in the long run and provides strengthening the company's market position, maintaining consumer base, image and many other benefits [Bajura 2012].

Each partner brings to the project their own "exclusive" feature to solve given objectives that's why PPP projects have several advantages compared to projects implemented by private and public partners. They are:

- Participation of the State based on equality, delegation of powers and responsibilities to the private sector raises the status of the project.

- High social value in the medium and long term perspective, higher technological efficiency for society.

- The only or the common objective of the state and business, taking into account their interests and influence on economic processes.

- Stable long-term relationship between the state and private partners without time restrictions to make one transaction, the absence of any partnership discrimination.

- The private partner is determined on the basis of open competitive tender.

- All partners takes into account all risks of the project on shared basis and its distribution between the state and private companies based on their ability to manage risks.

- Flexibility in optimizing investment decisions approved in the project; reducing the transaction costs connected with the uncertainty of the market environment and risks in contract and negotiation planning, monitoring their implementation.

- Ability to engage technical and financial support of international organizations.

- Reduced project cost and time spent on its implementation.

- Equitable share of commercial benefits from the project, encourage the use of innovative revenue sources.

The second task (developing the mechanism to protect the interests of parties of PPP) is the complicated poorly structured problem and it requires the deeper research which will be represented in our further research.

Conclusions. The research proves that the PPP implementation based on the best international experience can influence on the normalization of socio-economic situation in Ukraine according to the following vectors: increasing GDP rate and investment demand; improving the functioning of public finances and expanding fiscal space for social and economic development; reducing balance of payment deficit; growth in industrial production and construction; enhancing the innovative activity; reducing unemployment ; improving the quality of life of the people.

As the foregoing descriptions clearly illustrate, Ukraine has a significant potential PPP to be implemented in business practice but this potential is almost never used because of the narrowness of the state institutional frameworks of PPP; imbalance and vulnerability of interests of the parties in PPP.

To create conditions conducive to implementing PPP projects intended to stabilize the socio-economic situation in the country we offer to extend institutional frameworks for the implementation of PPP in Ukraine. We suggest amending the Law of Ukraine On the Principles of Domestic and Foreign Policy, Section 7, paragraph 1, by inserting the following sentence: "development of mechanisms for public-private partnerships" instead of "development of mechanisms for public-private partnerships to attract investment in the modernization of industrial and social infrastructure".

It gives the possibility to initiate more PPP projects thanks to projects which aim is not only to attract private investment for infrastructure modernization and also to expand spheres of implementation of PPP by means of the sectors that do not belong to the industrial and social infrastructure.

We also suggest considering PPP mechanisms as the part of implementation of such reforms and national development programs as: decentralization and public administration reform; deregulation and development of entrepreneurship; healthcare reform; energy independence. Their implementation will give the priority status to PPP mechanisms and attract the interest to the cooperation among various levels of hierarchy of management of the economy.

We propose to extend the sphere of joint interests of partners by including extra advantages which partners received in partnership and advantages of PPP projects into the area of interest.

It's also necessary to create the effective mechanism of protection of interests of different parties of PPP.

Thus further PPP development requires an active participation both private and public sectors in the preparation and implementation of PPP projects, especially at the local level. Moreover, the creation of institutional environment, improvement of its legal framework will encourage new projects to be developed under the public private partnership in Ukraine.

References

- Assessment the quality of administrative services provided to the citizens.* (2013). Retrieved from <http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/nnihihui.htm>.
- Bajura, D. O. (2012). Conceptual models of mechanism for developing corporate social responsibility in Ukraine. *Aktualjni problemy ekonomiky (Actual Problems of Economy)*, #9, 151-157.
- Boghdan, I. V. (2013) Advantages and risks of the participation of foreign partners in PPP projects. *Ekonomika i proghnozuvannja (Economy and*

- forecasting), #2, 43-54.
- Brajlivskij, I. A. (2013). Interests and advantages of private sector in PPP. *Biznes Inform (Business Inform)*, 8, 232-236.
- Cherevykov, Je.L. (2010). Preconditions of PPP development in the sphere of housing and public utilities of Ukraine. *Ekonomika ta proghnozuvannja (Economy and forecasting)*, #1, 99-110.
- Chukajeva, I. K. (2012). PPP in the implementation of the state project of energy supply infrastructure. *Ekonomika i proghnozuvannja (Economy and forecasting)*, #4, 46-53.
- Delmon, J. (2011). *Public-private partnership projects in infrastructure: an essential guide for policy makers*. Retrieved from <https://books.google.com.ua/books?id=6tphVAUIHQ0C&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>.
- Draxler, A. (2008). *New partnerships for EFA: Building on experience*. UNESCO-IIEP/World Economic Forum. - 113 p. Retrieved from unesdoc.unesco.org/images/0015/001567/156753e.pdf.
- Dźwigoł, H. (2013). *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach XXI wieku*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2010). *Podejście systemowe w procesie restrukturyzacji przedsiębiorstwa*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2009). Model restrukturyzacji organizacyjnej przedsiębiorstwa górniczego. *Organizacja i Zarządzanie: Kwartalnik Naukowy*, 2(6), 25-43. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2005). Projektowanie modelu organizacyjnego przedsiębiorstwa przyszłości. In J. Pyka (Ed.), *Nowoczesność przemysłu i usług. Współczesne koncepcje i metody zarządzania przedsiębiorstwami* (pp. 239-249). Katowice: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2004). Zmiana jako warunek restrukturyzacji przedsiębiorstwa. *Wiadomości Górnicze*, 4, 171-172.
- Fedulova, L. I. (2012). Financial aspects of PPP in Ukraine. *Finansy Ukrainy (Finance of Ukraine)*, #12, 79-92.
- Gholovinov, O. M. (2012). Implementing public-private partnership as the main component of the innovation development. *Visnyk ekonomichnoji nauky Ukrainy (Economic science annals of Ukraine)*, #1, 44-48.
- Information about the status of implementation of PPP*. (2015). Retrieved from <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=fc354c59-cb8f-4660-b7d5-1acdf35f0ab7&title=InformatsiiaSchodoStanuDziisnenniaDerzhavnoprivatnogPartnerstva>.
- Jastrebov, O. A. (2011). *Institutional infrastructure of PPP. Problems of the latest economy*. Retrieved from <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=3605>.
- Law of Ukraine "On Public-Private Partnership" on July 1, 2010 № 2404-VI*. (2010). Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.
- Law of Ukraine On the Principles of Domestic and Foreign Policy dated 1 July 2010*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.
- Maslyukivska, O., & Sohail, M. (2007). *European infrastructure procurement through PPP. Proceedings of ICE, Management, Procurement and Law*. Retrieved from <https://dspace.lboro.ac.uk/dspace-jspui/handle/2134/3882>.
- Passport of housing and public utilities of Ukraine*. (2013) Retrieved from <http://www.minregion.gov.ua/zhkh/reforma-zhitlovo-komunalnogo-gospodarstva/pasport-zhitlovo-komunalnogo-gospodarstva-ukrayini>

- stanom-na-01-01-2014-672745/.
- Pavljuk, K. V. (2011). Development of PPP in the sphere of health care. *Finansy Ukrainy (Finance of Ukraine)*, #2, 43-55.
- Polujanov, V. P. (2012). World practice of public-private partnerships in providing municipal services. *Ekonomika Ukrainy (Economy of Ukraine)*, #9, 78-88.
- Private Participation in Infrastructure Database*. (2015). Retrieved from <http://ppi.worldbank.org/data>.
- Shekera, O. Gh. (2013). The state of the health reforming in Ukraine (analytical review). *Zdorovj'e muzhchyny (Men's health)*, #3, 25-30.
- Statistical Publication Ministry of Finance of Ukraine "Budget of Ukraine- 2013" (according to the report of Department of the Treasury, 01.25.2014). (2014). Retrieved from http://minfin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=392172&cat_id=77440.
- Statistical Publication Ministry of Finance of Ukraine "Budget of Ukraine- 2014" (according to the report of Department of the Treasury, 03.11.2015). (2015). Retrieved from http://minfin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=407731&cat_id=77440.
- Strategy for Sustainable Development of Ukraine until 2020 dated 12th January 2015, № 5/2015* Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
- Ter-Minassian, T. (2004). *Public-Private Partnerships/International Monetary Fund*. Retrieved from http://www.imf.org/external/np/seminars/eng/2007/ppp/pdf/tt_p.pdf - 13k - PDF.
- The improvement of mechanisms of development of road sector in the context of public administration reform roads*. (2014). Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/1661/>.
- The priority measures to overcome the crisis in the transport system of Ukraine*. (2014). Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/1510/>.
- Varnavskyj, V. Gh. (2011). *Public private partnership: some questions of theory and practice*. Retrieved from ecsocman.hse.ru/data/2011/12/30/1270394323/GhChP.pdf.
- Zapatrina, I. V. (2010). PPP in Ukraine: prospects of implementation in order to do a project and to provide with the public services. *Ekonomika i prognozuvannja (Economy and forecasting)*, #4, 62-86.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 08.12.2015

Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 21.12.2015

Мельниченко О.В.

к.е.н.,
Consilium Sp. z o.o.,
Голова Правління
Варшава, Польща
o.melnychenko@clmconsulting.pl

ДО ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ ПРАЦІ

Анотація. У статті наведено бачення автора стосовно ефективності людської праці. Виділено особистісні, економічні та політико-правові мотиви, що впливають на прийняття рішення людиною про зміну місця чи виду діяльності. Досліджено та відображено порівняльну характеристику доходів та зусиль найманих працівників та самозайнятих осіб, підприємців. Проведено дослідження класичної та сучасної наукової літератури щодо підходів до сутності праці та чинники, що впливають на її виконання.

Ключові слова: праця, потреби, бізнес, оцінка, найманий працівник, підприємець

Формул: 0, рис.: 1, табл.: 0, бібл.: 22

Oleksandr Melnychenko

PhD (Economics),
CONSILIUM LLC,
Chairman of the Board
Warsaw, Poland
o.melnychenko@clmconsulting.pl

REGARDING THE PROBLEM OF WORK ESTEEM

Abstract. The present article reflects our investigations and studies regarding labor productivity of wage-workers at enterprises, personal, economic, political and legal reasons were underlined influencing to make the decision to change the place of work or type of activity. It was investigated and reflected the comparative analysis of income and efforts of wage-workers, freelance workers and businessmen. Modern and classic scientific literature were studied as for approaches to essence of labor and factors influencing its executing.

According to our obserbation the reduction of integrated index of wage-workers efforts sooner or later happens with everyone who works at the enterprise, institute or other organisation and is not a businessman. Such things take place by means of circumstances which were not the main idea of investigation in the present article and which are of no less importance to our mind. We also decided not to talk about reasonability of execution and development of business activity to avoid the complex of wage-worker or the opposite way which means the reasonability to be a wage-worker to preserve tranquility and steadiness in income or in its steady increase. The object of the present work was to analyse and to give our proper observation concerning the sequence of events in certain topic in economic active society. Everybody makes the decision by himself taking into consideration his own life circumstances.

Keywords: work, requirements, business, evaluation, employee, entrepreneur

Formulas: 0, fig.: 1, tabl.: 0, bibl.: 22

JEL Classification: J22, J23, M12, I22

Вступ. Проблема прийняття рішення щодо зміни місця праці чи виду діяльності час від часу постає перед практично кожною людиною протягом її професійної діяльності. Наймані працівники обмірковують зміну місця роботи, що є, за рекомендацією експертів, необхідною умовою для запобігання так званого вигорання на робочому місці, забезпечення впевненості у своїх силах, підвищення власного добробуту та професійної майстерності. Підприємці, змінюючи чи розширюючи ринки збуту, види товарів чи послуг, які вони реалізують, задовольняють власні інтереси, знаходячи нові ніші в бізнес-середовищі, отримуючи додаткові прибутки. Ще одним напрямом розвитку людини, особистості може бути зміна виду діяльності з найманого працівника на підприємця або навпаки. У цій статті ми представимо наш погляд на людську працю з позиції індивідуальних зусиль особистості та рівня її доходів.

Аналіз досліджень та постановка завдання. Дослідженнями питань праці займалися різні науковці в усьому світі від класиків економічної теорії до сучасних вчених.

Адам Сміт у своїй відомій праці «Дослідження про природу та причини багатства народів» [Smith 1776], пов'язував працю та винагороду за неї з потребами людини, з її прагненням добувати стільки продуктів своєї праці, щоб задовольнити себе, свою сім'ю та змогти обміняти надлишок продуктів своєї праці на продукти, вироблені іншою людиною. Разом з тим, зазначав науковець, людині властиво після виснажливої та складної праці мати потребу у відпочинку, що може бути реалізований як у вигляді простого відпочинку, так і у вигляді розваг, що також потребує коштів.

Звідси, отримуючи доходи від своєї праці, й сучасна людина також потребує відпочинку, що тягне за собою додаткові витрати. При цьому, враховуючи більш інтенсивне, швидке та насичене сучасне життя та професійне навантаження, можливо, навіть більшою мірою є необхідність у ньому [Мельниченко, Самородов 2014]. Тому важливо обрати таку професію чи зайнятість, яка б задовольняла потреби людини, або змінити існуючу на ту, що дійсно може їх задовольняти.

Ґрунтовний та якісний аналіз наукових робіт Д. Рикардо, Т. Мальтуса та Ж.Б. Сея, класиків політекономії стосовно оцінки та оплати праці, провів Н.А. Щепьоткін [Щепёткин 2008]. Автор об'єднав бачення науковців однією теорією: про формування заробітної плати на основі доктрини робочого фонду, за якої розмір заробітної плати визначається шляхом поділу всіх призначених для виплати коштів на кількість працівників. У такому випадку для підвищення оплати праці слід або збільшувати суму, призначену для виплат, а отже, збільшувати виробництво, або зменшувати кількість осіб, яким передбачена виплата, чи народжуваність в суспільстві.

Отже, класики економічної теорії зосереджуються на оплаті праці за виконану роботу, тобто праці найманій, а не підприємницькій діяльності, за якої розподіл винагороди здійснюється зовсім за іншими принципами і залежать безпосередньо від зовнішніх та внутрішніх факторів.

Багато сучасних науковців, експертів, практиків досліджують зміну кон'юнктури ринків праці через глобалізаційні події, впровадження сучасних інформаційних технологій в усі сфери життя людини, автоматизації багатьох процесів та стрімкий перехід суспільства у цифрову площину [Мельниченко 2014; Dźwigoł 2001; Dźwigoł 2002; Dźwigoł 2003a; Dźwigoł 2003b; Dźwigoł 2004; Dźwigoł 2013; Dźwigoł 2014; Kvilinskyi 2012]. Так, нещодавні дослідження відображають, що, наприклад, у США 47% всіх робіт

виконуються за допомогою автоматизації та комп'ютеризації [Frey, Osborne 2013]. Сьогоднішнє бюро – це ноутбук, а мережа – міст у світ, і робота є великою свободою [Schwemmler, Wedde 2012]. Такий вигляд має сучасне, прогресивне робоче середовище.

Німецькі дослідники Айххорст В. та Бульман Ф. (Eichhorst W., Buhlmann F.) виділяють наступні фактори, що впливають на майбутнє праці та зміни в підходах до її виконання в світі [Eichhorst, Buhlmann 2015]:

- технологічні зміни: цифрове середовище та об'єднання людей, машин, об'єктів, інформаційних та комунікаційних систем;

- глобалізація, що створює глобальний ринок праці, бізнесу технологій, в тому числі завдяки доступним транспортним витратам, змінюваним пропозиції та попиту на робочу силу через відносну відкритість кордонів тощо;

- демографічні зміни, що пов'язані зі старінням та зменшенням потенціалу всередині високорозвинених країн, зокрема, Європи. Так, зокрема в Німеччині за оцінкою Федерального агентства з праці до 2025 року через демографічні зміни бракуватиме близько шести мільйонів чоловік [Die „Blue Card“ für Experten];

- інституційні зміни, пов'язані насамперед з інтеграцією жінок, осіб старшого покоління та мігрантів у Європі, а також з реформами у трудовому законодавстві, що стосується робочого часу, структури заробітної плати, рівня податків тощо.

Все це свідчить про те, що така проблематика є надзвичайно актуальною та важливою на сьогоднішньому етапі розвитку світу.

Загалом можна стверджувати, що сучасні дослідження спрямовані більшою мірою на працю найману, виконувану роботу, розподіл праці, кадровий потенціал, а якщо й розглядаються питання підприємницької діяльності чи самозайнятості, то лише у окремих аспектах, з позиції відносин «роботодавець-працівник» і майже не приділено уваги в сучасній літературі підприємницькій діяльності як альтернативі найманій праці [Верба 2013; Отток интеллекта: почему талантливые специалисты покидают страну; Cedefop 2010]. Найбільший інтерес до розвитку самозайнятості, підприємництва серед населення спостерігається серед юристів, які досліджують проблеми регулювання такої діяльності з боку держави [Вишновецька 2015; Кравець 2013; Dźwigoł 2014; Dźwigoł 2015], що, безперечно, також є важливим та актуальним, однак, вважаємо, слід звертати увагу на зазначені питання також і з позиції економічної науки як на макро-, так і на мікрорівнях.

Отже, метою цієї статті є відображення результатів досліджень та спостережень стосовно вибору, який постає перед багатьма людьми: вибір між зайнятістю найманим працівником (на підприємствах, установах чи організаціях) та підприємницькою діяльністю. Не є метою цієї роботи дослідження та моделювання всіх можливих варіантів розвитку подій при обранні одного з видів зайнятості, оскільки для цього потрібно значно більше часу дослідження та обсягу самої наукової роботи. Але важливо привернути увагу до цієї проблеми, вирішувати яку багато людей намагається самотужки методом спроб та помилок. Особливої актуальності набуває ця тема в період необхідності розвитку малого та середнього бізнесу, коли лише за рахунок підприємницької діяльності існує можливість вивести суспільство з економічної кризи та забезпечити таким чином економічний підйом у країні, яка перебуває у стані депресії чи рецесії.

Результати дослідження. Проблема вибору зайнятості постає час від часу перед кожною людиною. Працює вона на підприємстві, виконуючи фізичну працю, в установі чи організації фахівцем або керівником, у навчальному закладі викладачем, чи сама є роботодавцем або самозайнятим підприємцем. Такий вибір пов'язаний, на нашу думку, з наступними аспектами:

1. Особистісними. До цієї групи мотивів можна віднести наступні:
 - пов'язані зі здоров'ям, що не дозволяють виконувати покладені обов'язки повною мірою або частково як за кількістю, так і за якістю;
 - психологічні, що пов'язані з прагненням кар'єрного, інтелектуального чи професійного розвитку;
 - пов'язані з оточенням на робочому місці, що викликані, наприклад, особливостями менеджменту в організації, мобінгом або іншими неформальними міжособистісними стосунками.
2. Економічними. Мотиви, викликані, зокрема, такими особливостями:
 - неможливістю виконувати працю через зміну кон'юнктури ринку, зникнення потреби у фахівцях відповідного профілю тощо;
 - необхідністю чи спонуканням до покращання соціально-економічних умов;
 - рівень оплати праці. Так, за приблизно однаковий обсяг роботи різні роботодавці можуть оплачувати працю по-різному.
3. Політико-правовими:
 - політична кон'юнктура в країні;
 - можливість здійснювати обрану діяльність в рамках чинного законодавства;
 - розширення сфери впливу та ринків збуту тощо.

Наведені мотиви, на нашу думку, впливають не лише на прагнення змінити місце або вид діяльності, а й на ефективність роботи. Пропонуємо змодельувати зусилля, що докладає людина у процесі своєї діяльності у вигляді інтегрального показника, складовими якого є:

- час ефективної праці, коли обов'язки виконуються з повною відповідальністю, оперативно, із застосуванням усіх вмінь та навичок;
- період неефективної праці, коли протягом робочого часу мають місце перекури, відволікання на особисті справи чи неформальні бесіди тощо;
- час для навчання та професійного розвитку, вивчення обов'язків суміжних підрозділів чи працівників в рамках, наприклад, одного проекту або постійно виконуваних обов'язків;
- дослідження передового досвіду інших підприємств, міжнародної практики, поглиблення знань у професійній предметній площині;
- удосконалення існуючих процесів та організації праці тощо.

Представимо наші міркування у вигляді графіків, відобразивши зусилля та ефективність роботи людини (рисунк 1).

Кожен з наведених на рис. 1 графіків відображає можливі сценарії зміни рівня доходів найманих працівників та підприємців протягом окремого періоду та їхніх зусиль у вигляді інтегрального показника зусиль для отримання певного рівня доходів у вигляді оплати праці чи прибутків від підприємницької діяльності.

Так, на рисунку 1А йдеться про те, що підприємець, ризикуючи власними коштами і несучи відповідальність за свої помилки чи недоопрацювання у вигляді можливих втрат інвестованих ресурсів, намагається якомога більше витратити зусиль, щоб досягти результату та не понести втрат, тому рівень інтегрального показника його зусиль на рівні близько 100% від умовно можливого рівня. При

цьому прибуток такого підприємця може коливатись від найнижчого рівня до більш високого. Така модель особливо притаманна новоствореним підприємствам, які лише на початку своєї діяльності. Разом з тим, на рис. 1А відображено лінійний розвиток подій для найманого працівника, який при меншій кількості зусиль (меншому рівні інтегрального показника його зусиль) отримує стабільно рівними частинами протягом певного часу свою заробітну плату, при цьому її рівень та його соціальне забезпечення у вигляді можливості отримання оплати під час, наприклад, тимчасової втрати працездатності, грошової компенсації при скороченні штату гарантовані законодавчо.

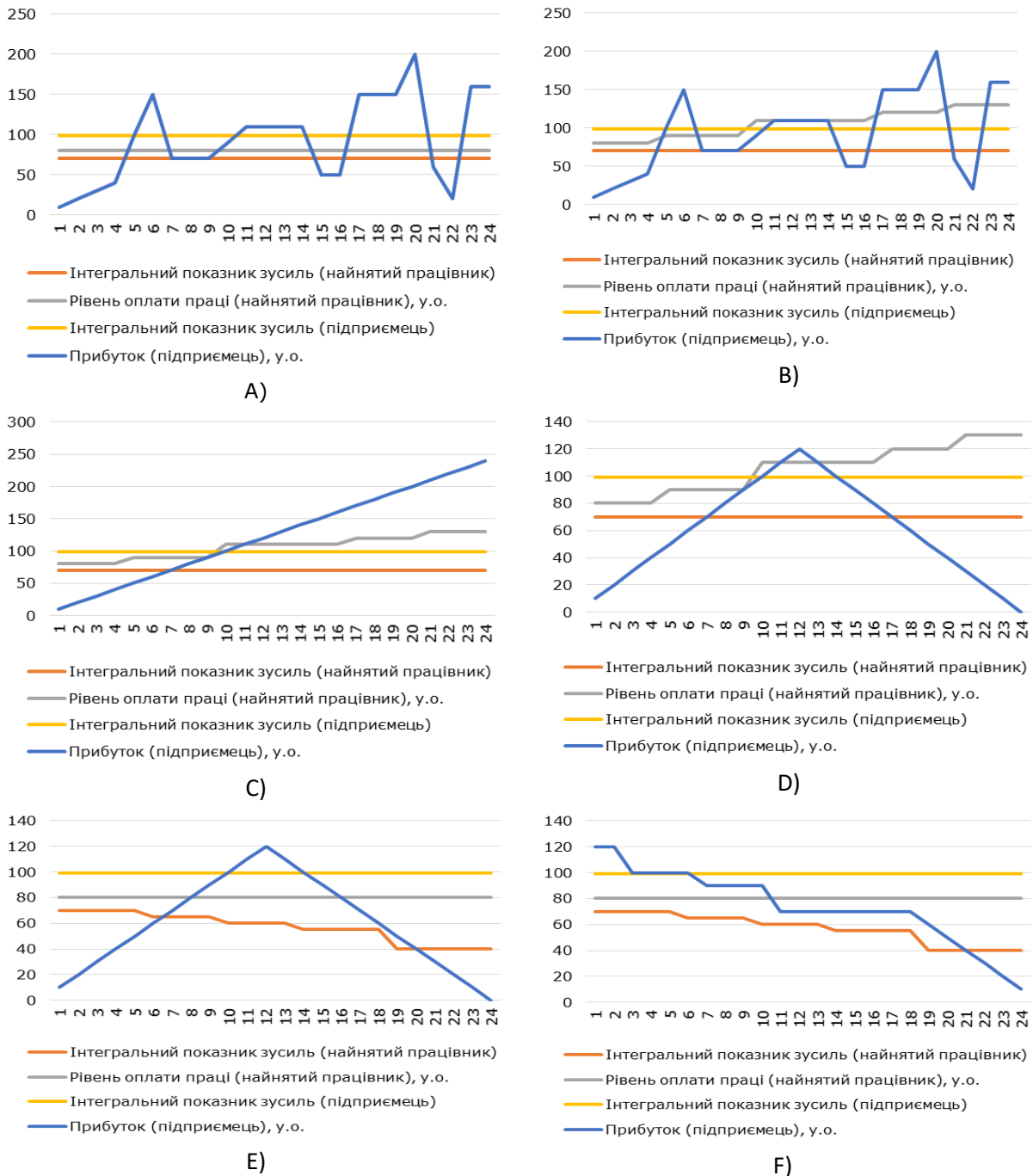

Рисунок 1 - Зусилля та ефективність роботи людини

Джерело: розроблено автором на основі власних досліджень та спостережень

За таких самих обставин, але з позитивним для найманого працівника збігом обставин (зміни ринкової кон'юнктури, здобуттям додаткового досвіду, змін у законодавстві) на тому самому проміжку часу за того самого рівня інтегрального показника його зусиль рівень оплати праці найманого працівника може зростати, а рівень прибутків підприємця буде так само нестабільним. Такий розвиток подій відображений на рис. 1B.

З іншого боку, так само за сприятливих для підприємця обставин, його доходи можуть зрости багаторазово, що може бути також пов'язано із впровадженням нових технологій, зміною організації праці найманих працівників, зміною ринкової чи політичної кон'юнктури тощо. Варто згадати зростання прибутків Генрі Форда із впровадження конвеєрного виробництва, Хуго Фердинанда Босса, який із дрібного підприємця з пошиву робочого та спортивного одягу, після отримання замовлення від правлячої партії в Німеччині, здобув замовлення для пошиву одягу фактично для всієї армії країни. Про це йдеться на рис. 1C.

На рисунку 1D зображено події, ризик настання для підприємця яких є також високим, коли за зміни ринкової кон'юнктури (наприклад, вихід на ринок потужного гравця) прибуток стрімко впаде до нуля через відсутність попиту на продукцію чи послуги даного продавця. При цьому найманий працівник продовжуватиме збільшувати свої доходи за описаними вище сценаріями.

Рисунки 1E та 1F показують аналогічні можливі розвитку подій для підприємця, однак іншого сценарію для найманого працівника. Так, за зниженням мотивації останнього, пов'язаної із описаними вище факторами (особистісними, економічними чи політико-правовими) рівень його інтегрального показника зусиль також знажуватиметься, а рівень оплати залишеться незмінним або навіть і зростатиме.

Висновки. Отже, у цій статті на основі власних досліджень та спостережень відображено наше бачення стосовно ефективності праці на підприємствах найманими працівниками, виділено особистісні, економічні та політико-правові мотиви, що впливають на прийняття рішення людиною про зміну місця чи виду діяльності. Досліджено та відображено порівняльну характеристику доходів та зусиль найманих працівників та самозайнятих осіб, підприємців. Проведено дослідження класичної та сучасної наукової літератури щодо підходів до сутності праці та чинники, що впливають на її виконання.

Зниження рівень інтегрального показника зусиль найманого працівника, за нашими спостереженнями, рано чи пізно відбувається у кожної людини, що працює на підприємстві, в установі чи організації і не є підприємцем. Це відбувається в силу низки обставин, які не були предметом дослідження у цій статті, але які, ми вважаємо, однозначно мають місце.

Ми також не стали говорити у цій роботі про більшу доцільність здійснення та розвитку підприємницької діяльності для уникнення комплексу найнятого працівника або навпаки про переваги у праці саме найманим працівником для збереження спокою та стабільності в доходах або в їх стабільному зростанні. Метою роботи було проаналізувати та викласти власні спостереження стосовно розвитку подій в окремій предметній площині в економічно активному суспільстві. Рішення стосовно вибору виду діяльності та зміни місця праці кожна людина приймає сама в залежності від своїх життєвих обставин.

Література

- Верба, Д. (2013). Теоретичні основи дослідження соціальної відповідальності роботодавця // *Україна: аспекти праці*, № 2, с. 33-40.
- Вишновецька, С. В. (2015). До питання про проблеми правового регулювання дистанційної зайнятості працівників // *Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право"*, №1(11). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15vsvdzp.pdf>.
- Кравець, В. Р. (2013). Дозвільна процедура щодо здійснення аутстафінгу в Україні // *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*, том 13, с. 385 – 391.
- Мельниченко, О., Самородов, Б. В. (2014). Бізнес орієнтація підготовки фахівців у вищих навчальних закладах. *Вісник Львівської комерційної академії*, 45, 38 – 45.
- Мельниченко О. (2014). Формування XBRL-звітності щодо обігу електронних грошей. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*, 4(70), 220 – 225.
- Отток интеллекта: почему талантливые специалисты покидают страну.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hh.ua/article/17944>.
- Щепёткин, Н. А. (2008). *Д. Рикардо, Т. Мальтус и Ж. Б. Сей – родоначальники теории заработной платы на базе доктрины рабочего фонда* // *Вестник РЭА*, № 4, с. 22 – 30.
- Cedefop (2010): *Jobs in Europe to Become More Knowledge- and Skills-intensive*. European Centre for the Development of Vocational Training, Thessaloniki.
- Die „Blue Card“ für Experten.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kiew.diplo.de/Vertretung/kiew/de/06/Meldungen__Ku__2012/blue_card.html.
- Dźwigoł, H. (2015). Założenia do budowy metodyki badawczej. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 78, 99-116.
- Dźwigoł, H. (2002). Zarządzanie projektami w górnictwie węgla kamiennego. *Przegląd Organizacji*, 1, 20-22.
- Dźwigoł, H. (2014). Menedżerowie przyszłości a zarządzanie strategiczne. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 70, 93-104. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2013). *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach XXI wieku*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2003a). Zarządzanie procesami marketingu i sprzedaży. *Organizacja rynku. Wiadomości Górnicze*, 5, 212-215.
- Dźwigoł, H. (2003b). Controlling jako instrument wspomagający zarządzanie przedsiębiorstwem w procesie zmian. *Wiadomości Górnicze*, 11, 488-495.
- Dźwigoł, H. (2004). Zmiana jako warunek restrukturyzacji przedsiębiorstwa. *Wiadomości Górnicze*, 4, 171-172.
- Dźwigoł, H. (2001). Nowoczesne podejście do zarządzania przedsiębiorstwem w warunkach koniecznej restrukturyzacji. *Wiadomości Górnicze*, 10, 395-399. [in Polish].
- Eichhorst, W., & Buhlmann, F. (2015). *Die Zukunft der Arbeit und der Wandel der Arbeitswelt*. Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit Institute for the Study of Labor, Bonn.
- Frey, C. B., & Osborne, M. A. (2013). *The future of employment: how susceptible are jobs to computerisation?* Oxford Martin School, University of Oxford.
- Kvilinskyi, O.S. (2012). Formuvannya dodatkovykh perevah funktsionuvannya ta rozvytku malykh pidpriemstv [Formation of Additional Benefits of Operation and Development of Small Enterprises]. *Economy of Industry*, 3-4(59-60), 140-147. [in Ukrainian].
- Schwemmler, M., & Wedde P. (2012). *Digitale Arbeit in Deutschland. Potenziale und Problemlagen*. Friedrich-Ebert-Stiftung, Politische Akademie, Medienpolitik, ISBN: 978-3-86498-214-9.
- Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* 1. London: W. Strahan, T.Cadell.

Reference

- Cedefop (2010): *Jobs in Europe to Become More Knowledge- and Skills-intensive*. European Centre for the Development of Vocational Training, Thessaloniki.
- Eichhorst, W., & Buhlmann, F. (2015). *Die Zukunft der Arbeit und der Wandel der Arbeitswelt*. Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit Institute for the Study of Labor, Bonn.
- Die „Blue Card“ für Experten. Retrieved from http://www.kiew.diplo.de/Vertretung/kiew/de/06/Meldungen__Ku__2012/blue__card.html.
- Dźwigoł, H. (2015). Założenia do budowy metodyki badawczej. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 78, 99-116.
- Dźwigoł, H. (2002). Zarządzanie projektami w górnictwie węgla kamiennego. *Przegląd Organizacji*, 1, 20-22.
- Dźwigoł, H. (2014). Menedżerowie przyszłości a zarządzanie strategiczne. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 70, 93-104. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2013). *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach XXI wieku*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2003a). Zarządzanie procesami marketingu i sprzedaży. *Organizacja rynku. Wiadomości Górnicze*, 5, 212-215.
- Dźwigoł, H. (2003b). Controlling jako instrument wspomagający zarządzanie przedsiębiorstwem w procesie zmian. *Wiadomości Górnicze*, 11, 488-495.
- Dźwigoł, H. (2004). Zmiana jako warunek restrukturyzacji przedsiębiorstwa. *Wiadomości Górnicze*, 4, 171-172.
- Dźwigoł, H. (2001). Nowoczesne podejście do zarządzania przedsiębiorstwem w warunkach koniecznej restrukturyzacji. *Wiadomości Górnicze*, 10, 395-399. [in Polish].
- Frey, C. B., & Osborne, M. A. (2013). *The future of employment: how susceptible are jobs to computerisation?* Oxford Martin School, University of Oxford.
- Kravets, V. R. (2013). Dozvilna protsedura shchodo zdiysnennya aut-stafinhu v Ukrayini // *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiya»*. Tom 13, s. 385 – 391.
- Kvilinskyi, O.S. (2012). Formuvannia dodatkovykh perevah funktsionuvannia ta rozvytku malykh pidpriemstv [Formation of Additional Benefits of Operation and Development of Small Enterprises]. *Economy of Industry*, 3-4(59-60), 140-147. [in Ukrainian].
- Melnychenko, O., Samorodov, B. V. (2014). Biznes orientaciia pidgotovky fahivciv u vyshchych navchalnyh zakladah. *Visnyk Lvivskoi komercijnoi akademii*, 45, 38 – 45.
- Melnychenko, O. (2014). Formuvannya XBRL-zvitnosti shchodo obigu elektronnyh groshej. *Visnik Zhytomyrskogo derzhavnogo tekhnologichnogo universytetu*, 4(70), 220-225.
- Ottok intelektu: pochemu talantlyvyje spetsyalisty pokidayut stranu*. Retrieved from <http://hh.ua/article/17944>.
- Shchepetkyn, N. A. (2008). D. Rykardo, T. Maltus i Zh. B. Sey – rodonachalnyky teoryy zarabotnoy platy na baze doktryny rabocheho fonda // *Vestnyk REA*, # 4, s. 22 – 30.
- Schwemmler, M., & Wedde P. (2012). *Digitale Arbeit in Deutschland. Potenziale und Problemlagen*. Friedrich-Ebert-Stiftung, Politische Akademie, Medienpolitik, ISBN: 978-3-86498-214-9.
- Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* 1. London: W. Strahan, T.Cadell.
- Verba D. (2013). Teoretychni osnovy doslidzhennya sotsialnoyi vidpovidalnosti robotodavtsya // *Ukrayina: aspekty pratsi*, # 2, c. 33-40.
- Vyshnovetska, S. V. (2015). Do pytannya pro problemy pravovoho rehulyuvannya dystantsiynoyi zaynyatosti pratsivnykiv // *Chasopys Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiya"*. Seriya "Pravo", #1(11). Retrieved from <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15vsdvp.pdf>.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 20.11.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 21.11.2015

Eelke Wielinga

PhD (Social Sciences),
LINK Consult,
Director
Driebergen, The Netherlands
e.wielinga@linkconsult.nl

THE PARTNERSHIP APPROACH FOR EXTENSION

Abstract. It is widely acknowledged that extension or advisory services play a crucial role in agricultural and rural development. But how could such a service be organised in a sustainable manner when the Government has insufficient funds and farmers are not ready to pay for advice? In this contribution I propose some ideas, based on my experiences in the Philippines, and many years of work in various positions within the agricultural knowledge and innovation system in The Netherlands and Europe.

The key idea is that a centre, providing advisory services to farmers, should have other sources of income than the government budget only. It could generate income from a training and demonstration farm, and services to commercial partners who have an interest in supporting the centre. The technicians working at the centre should develop expertise that is really worthwhile for its partners. But just as important is the role of such a centre as a trustworthy "Free Actor" in the network of stakeholders in the area. Let us call it "The Partnership Approach for Extension".

Keywords: extension, innovation support, public agencies

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 10

JEL Classification: F14, O31, O31

Introduction. It has been the experience in so many extension offices, operating as government structures in weak economies: the extension agents receive their modest salary, but sit there behind their desks, without proper means of transport for visiting farmers, or for travelling to update their knowledge. No wonder they spend their time in the grey economy wherever they find clients and business partners that value their know-how.

Many efforts have been done by foreign assisted projects to upgrade the technical level of the extension agents, to provide materials, computers and means for transport. But after the project funds have dried up, the brighter technicians look for better jobs, and those with less chances stay behind, as ornaments in the office buildings. The standard public extension service has a poor business model, as long as farmers are not able or not willing to pay for advice.

In this regard a study on how partnerships are receiving much attention presently when it comes to development and innovations in agriculture is of particular importance.

Literature review and the problem statement. Would privatisation of such government extension services be better? This debate is going on for many years already, but practically all countries in formerly communist Europe maintained their public services until present [Knierim et al. 2015]. Only few countries have fully privatised systems, and where this is the case, like in The Netherlands, it is hard for advisors to survive in the knowledge market where

lots of competitors are active, and little space is left for keeping updated or to engage in risky innovative adventures [Klerkx, Hall and Leeuwis 2009].

“To privatise or not to privatise?”: this is not the only question at stake here [Wielinga 2008]. Ideas about what such services should entail have changed. Extension is more than repackaging messages from researchers and delivering them at the doorstep of farmers. There is a growing recognition for the interactive aspect of innovations and the role of intermediate actors [Wielinga 2001, 2009, 2009; Koutsouris 2014] or knowledge brokers [Klerkx 2008; Klerkx, Hall and Leeuwis 2009].

Partnership has become the name of the game. For example, in 2014 the European Commission has launched the European Innovation Partnership programme (EIP), based on the idea that relevant innovations emerge from interaction between stakeholders, rather than from Transfer of Technology. [Oost 2012].

How could partnership be given shape under conditions where farmers are not ready to pay for support and governments have limited means to upgrade their extension services? In this article I explore some possibilities, based on previous experiences [Wielinga 2015].

Research results.

Features of a working business model for extension.

When extension activities are combined with a farm, the farm operations generate additional income for the centre. This combination offers a range of opportunities:

- Demonstration: Farmers can come and see how new technologies work out. This is more inspiring than advisors who only suggest that such practices are better.

- Training: The farm facilities are useful for providing hands-on training. Short training courses can be attractive for farmers, as well as for advisors and farm technicians in larger enterprises. This could be funded for example from the budget for education or rural development of local authorities. Some specialised courses might also be interesting enough for commercial farms to be offered for a fee.

- Applied research: Most often scientific knowledge needs to be adapted to local circumstances. Farmers might be experimenting too, or use practices which appear valuable although not commonly recognised as valid techniques. The farm facilities are useful for trials at farm scale.

- Development of various technology options: The conditions for farming are not the same for every farmer. Some have more opportunities than others. A farm for demonstration, training and applied research offers the possibility to show different farming models, attuned to the most important target groups in the area.

- Meeting place for professional farmer’s networks: A centre with such a multi-purpose farm and knowledgeable staff becomes a natural focus point where entrepreneurs in a certain sector like to come together, and build networks.

- Exhibition place: The centre is also interesting for other players in the supply chain, who wish to expose their products like machinery, feeds, seeds, products for plant protection, and other farm supplies.

- Innovations: New practices and solutions do not always come from research. Often they emerge from interaction between stakeholders who share an ambition for solving a problem or making use of new opportunities. Such

innovation networks can be stimulated by providing skilful facilitation. The facilitator should have a position that is accepted by the network partners.

Technicians from a knowledge centre as envisioned here could take such a role, since they have no other interests than assisting farmers.

Farming enterprises in a certain sector benefit from good relationships between the major partners in the value chain, combined with guidance from the knowledge institutions (research and education). Such partnerships require an intermediate actor which is appreciated by its partners, and able to do what is needed to make the partnership flourish. I call this the position of the "Free Actor" [Wielinga 2001, 2008].

The centre will only acquire such a position if the technical quality of the technicians, the facilities and the management is good. This is to be achieved through specialisation in a certain branch of activity, like for example poultry production, biological horticulture or agro-tourism. After a period of investment in training, improved facilities and building the initial network, such a centre can sustain with a basic budget from public authorities and the income generated by the farm, the training courses and the accommodations for meeting and exhibitions.

ITCPH in the Philippines: an example with 30 years of experience.

In June 2015, the International Training Centre on Pig Husbandry (ITCPH) in Lipa City, The Philippines, celebrated its 30^{est} anniversary. At the high of this event, more than 150 guests from all over the country were present, including the vice-minister of agriculture and captains of the swine industry. "Success through partnership" was the slogan of the celebration.

For me this was a most rewarding event. I was invited as a special guest, 22 years after I left the centre as the last Dutch consultant for the development project that had put it on its feet. When I arrived there, three years earlier, the present centre director, dr Ruth Miclat, had just been appointed as a young and unexperienced veterinarian. A good number of the crew I worked with so long ago was still working at the centre, and many other former colleagues had come back to join the party. It was also good to see that recently new young and enthusiastic technicians had been appointed, proud to start working at this centre with its excellent reputation. The centre had expanded its activities and developed a range of new approaches, such as an on-line course in pig keeping.

A few years ago Ruth sent me an e-mail, informing me that ITCPH had won the award for the best government agency in the country, with a ceremony at the presidential palace with the president herself. What more can you dream of as a development worker? Success is the result of the efforts of many, but it feels good having been part of this history.

ITCPH is part of the Agricultural Training Institute (ATI) under the Department of Agriculture (DA). ATI has training centres all over the country, providing support to public extension agents under the responsibility of regional authorities. ITCPH is the only specialised centre, with focus on pig husbandry. Recently, also some other activities have been added such as the production of chickens, goats and horticulture, merely to demonstrate integrated farming systems. The staff consists of around 40 persons, out of which 12 instructors.

A strange duck in the pond. The training centre started as a Dutch initiative. In The Netherlands, hands-on training facilities for agricultural schools and colleges are concentrated in specialised centres for hands-on training (IPC's): one for horticulture, one for dairy farming and one for pig and poultry production. Students in agriculture from all over the country spend several

weeks in these centres for practical training in farm facilities that are typical for commercial family farms in The Netherlands.

These training facilities are interesting for international technicians as well. In many developing countries such practical education is lacking. Over the years the international courses of Barneveld College (nowadays part of IPC), the practical training centre for pig and poultry production, attracted many participants from all over the world.

In the 80ies of the last century, the idea came up to organise such courses in the region: this would be cheaper, and more adapted to the regional conditions for farming. Barneveld College started outreach courses in Colombia, Indonesia and, in 1985, in The Philippines. International courses in pig husbandry were offered for the entire Asian region, from India to Fiji. Dutch scholarships for practical training, that otherwise would be spent in The Netherlands, were now available to receive participants in The Philippines.

In this country, such a centre did not fit into the existing structure. During the first five years, the Bureau of Animal Industry (BAI), the leading institute in research for the animal production sector, was the Philippine partner in the project. Selected researchers were sent to Barneveld in The Netherlands to be trained as instructors, and the first international courses were offered. However, there was a lot of struggle over the poor facilities and uncertainty for the staff. Only at the end of the first five years a good location was found for constructing a new centre. A second phase appeared to be necessary to give the centre a solid basis. However, the Dutch Ministry of Development Cooperation lingered to decide. BAI did not want to cooperate any longer, and staff that were willing to stay with ITCPH had to give up its permanent position as a government worker. Only five of the trained technical staff took the risk.

A breakthrough was reached when ATI offered to take over the responsibility from BAI, with permanent positions for the staff. When I arrived in 1990 as Chief Technical Adviser, the buildings had just been finished, and most of the staff was newly recruited, very young and insecure. Those from the first crew who had taken the risk, however, were highly motivated, including my counterpart, the centre director who had taken the lead in the second phase of the project. With this lady, dr Mary-Ann Sayoc, I developed an excellent relationship.

But also within ATI the international centre was a strange duck, much larger than the other centres, and thus also receiving a larger budget. This did not feel comfortable at the start. Apart from the international course, we offered national courses for extension agents, agricultural teachers and farm technicians. Furthermore, the centre started to offer assistance to the regional ATI centres for creating training and demonstration farm facilities. These "outreach centres" for which the centre trained the technicians, helped to improve the relationships between ITCPH and the other ATI centres.

Managing a farm as a business in a government centre. Running a farm as a Government centre was a major challenge. Following the rules for bookkeeping, any positive balance should be returned to the national treasury, while the budget for the next year usually was disbursed in April of May, with considerable cuts on what was requested. By that time the animals would have been dead, if we had not found another solution. We operated a revolving fund on a bank account of the foreign assisted project. For this account I was responsible as a foreigner, but I mandated my Philippine colleagues to use it for all farm operations, as well as for commercial courses we developed over time. It

became a by-pass for many necessary transactions that were difficult in the normal bureaucracy. Since we could set the rules for this revolving fund, we were not only able to buy feeds and sell animals, but also to build up a reserve for calamities and to create a providence fund for staff that ran into financial troubles for reasons beyond their control. This strengthened the feeling of being part of the ITCPH family: a very important feature in the Philippine culture. The Philippine staff appeared to manage the fund seriously and skilfully: they understood very well that if something would go wrong with this fund, the future of the centre would be at stake.

This procedure worked very well, but when the project ended, there was no legal way to turn over the revolving fund in Philippine hands. Since I had full confidence in my counterpart and her staff, we decided to keep the revolving fund running as it did, even though I was back in The Netherlands and did not bear any responsibility for the project anymore. This situation took one year. Then, there was a celebration for the opening of the additional buildings for which the construction had started during my stay. Many important people had been invited, and also the minister of agriculture came. He used to be a businessman. I flew back to The Philippines to join the party.

During the farm tour the minister could not believe his eyes. "Is this really a government centre?" he asked. "This is not possible". "You are right", we told him. "And we have to tell you a little secret. What we do is actually illegal. And if you want this centre to continue like this, you should allow a foundation." ITCPH got its foundation for the duration of 15 years. By the time this agreement ended, the law had changed which made it possible for government agencies to operate with revolving funds.

Becoming a nucleus for networks. Next to technical excellence, team building and sound financial management, we gave priority to building good relationships with partners who would find it interesting enough to keep on supporting the centre after the Dutch assistance had ended. My counterpart appeared to be an excellent networker. We offered assistance to the regional ATI centres, and we made contacts with NGO's assisting small farmers. These NGO workers were quite effective in community development, getting local people organised, but then they ran into the problem of how to generate more income. For doing so, appropriate technical knowledge was required, which ITCPH could offer.

Although the Dutch assistance was aimed for poverty alleviation, we also made contacts with the commercial sector, where pig farms usually were much bigger than the usual family farms in The Netherlands. These entrepreneurs were interested in good trainings for their farm technicians, and in technology for artificial insemination. ITCPH was offering this.

One could worry about the future orientation of ITCPH: would it leave the small farmers behind and orient itself to the far more profitable commercial enterprises, as soon as the Dutch had left? We organised a two-day conference, where commercial entrepreneurs and representatives of NGO's could meet. To my surprise, the conference ended in a general recognition of shared interests. The commercial sector would benefit from an expertise centre helping small farmers to produce in a more efficient and healthy way. Prevalence of contagious diseases like hog fever and foot and mouth disease inhibited exports of pig meat, and could only be eradicated if small farmers would improve hygiene. Years later the country did reach the status of being disease free indeed. Furthermore, small farmers were good clients of commercial farms for buying young piglets for

fattening, whereas the large farms concentrated on breeding and multiplication. Third, there was a shortage of corn at Luzon, the Northern island of The Philippines. Corn is a major feed ingredient. As long as small farmers were wasting too much feed through inefficient feeding practices, the price of feed would remain high for all.

Soon after the Dutch assistance had ended, the Philippine hog raisers associations asked ITCPH to host the national boar testing station, which was previously located at a university. They considered the management of ITCPH more reliable. Also companies for farm supplies, such as veterinary products, feeds and equipment found their way to expose products. One of the activities during the celebration last summer was a ground breaking ceremony with Cargill, a worldwide multinational, investing in an applied research facility at ITCPH to explore optimal feeding systems for smallholder conditions.

Sadly, in those years the policy of the Dutch development cooperation moved away from agriculture, especially livestock production, and a few years after I left, the support for the international courses came to an end. But ITCPH had found other ways to sustain without foreign support.

Five years after my return to The Netherlands I headed a team of Dutch experts, and negotiated with authorities in China and Vietnam about the creation of three practical training centres: one near Beijing for pig husbandry, one for horticulture under glass near Shanghai, and one for pigs and poultry in Binh Thang, near Ho Chi Minh City. The Dutch minister of agriculture had led a trade mission to these two countries, and he was advised to give away a present for improving the relationship. The authorities in both countries were most interested in technology transfer: not at the academic level, but hands-on. After my return from The Philippines I had resumed my position as officer at the ministry of agriculture in the Netherlands, and so I was asked to lead the mission. The projects were modelled after ITCPH, and all ran for five years, after which the centres continued independently from foreign assistance.

Inspiration for Eastern Europe? What lessons can be learned from the Philippine experience? Definitely, circumstances are not the same. Furthermore, the creation of ITCPH was a considerable investment, with eight years of foreign assistance including two resident Dutch experts. Nevertheless, some relevant elements can be taken along while designing new approaches for extension in partnership for Ukraine.

- When advisory services can be combined with activities that generate income, the extension centres can deliver quality without being fully dependent from public funds. A farm for demonstrations, hands-on training and applied research can be a source of additional income.

- Such a farm is a strong stimulus for the technical staff to apply up-to-date knowledge, and to adapt it to the local circumstances.

- Showing different options for farms with more and with less resources, makes the centre attractive for different target groups, and reminds the advisors of the fact that there is usually no one-size-fits-all technology which is good for all farmers.

- When such a centre is capable of attracting the attention from the most important players in a certain field of interest, it can develop a role as facilitator for networks of farmers who collaborate in finding new solutions for challenges in the area. The farm and the facilities for training can become a natural place to meet.

– Such a meeting place is also interesting for other players in the value chain, such as companies in farm supplies, willing to support the centre.

Probably there are many ways to put this approach into practice. There might already be experimental farms or agricultural schools with farm facilities that offer a good basis to start. Possibly former state farms can be converted. It requires creativity and the involvement of local stakeholders to find solutions that fit into the local conditions.

At least the following conditions are crucial for the success of such centres:

– The financial management should be based on a revolving fund, allowing to run the farm as a business, independently from the public budgeting procedures.

– The focus of the centre must be sufficiently specialised to build up valuable expertise.

– Apart from technical expertise, the staff should also have good communication skills for building and maintaining network relationships.

– The activities should not only focus on small family farms, but also on issues that interest commercial enterprises. The challenge is to find ways to engage both target groups in joint activities with a shared interest.

Conclusions. The first step for implementing the approach of extension in partnership is to create space for experiments. Find partners who are interested, and willing to support it. Also find organisations that might be doing it partly already. The best would be to initiate a programme with four to six pilots, that can learn together about the best way to implement and adjust the approach in Ukraine conditions.

Partnerships are receiving much attention presently when it comes to development and innovations in agriculture. The focus of the Dutch Development Cooperation has shifted from supporting NGO's in community development towards stimulating cooperation between enterprises, knowledge institutions and NGO's for creating working business models. Approaches for stimulating networks for innovation are seen as promising for bridging the gap between research and practice in agriculture. As an example, in 2014 the European Union has launched the EIP (European Innovation Partnership) programme, supporting initiatives from 'Operational Groups' including farmers, advisors, researchers and other stakeholders.

The underlying assumption is that sound technical knowledge alone is not enough to stimulate development at farm level. Farmers and other stakeholders should be involved in the creation of solutions that are fit for them. This has consequences for the role of experts. Their technical knowledge is still important, but not just to show the way, but for becoming a trustworthy partner who knows how to design the search and learn process from which new and appropriate solutions will emerge.

In this wide perspective, experiments at small scale could be an interesting contribution.

References

- Klerkx, L.W.A. (2008). *Matching demand and supply in the Dutch Agricultural knowledge infrastructure*. PhD thesis Wageningen University.
- Klerkx, L., Hall, A., & Leeuwis, C. (2009). Strengthening agricultural innovation capacity: are innovation brokers the answer? *Int. J. Agricultural Resources, Governance and Ecology*, Vol. 8, Nos. 5/6, p.409–438.
- Knierim et al. (2015). The AKIS concept and its relevance in selected EU member

- states. *Outlook on Agriculture* 44(1), p. 29-36.
- Koutsouris, A. (2014). Exploring the emerging 'intermediation' (facilitation and brokerage) roles in agricultural extension. In: Aenis, T. et al (2014): Farming Systems Facing Global Challenges: Capacities and Strategies. *Proceedings of the 11th European IFSA Conference in Berlin*. Berlin, Zalf.
- Oost, I. van (2012). European Innovation Partnership "Agricultural Productivity and Sustainability". *Introduction to the EIP programme of the European Union. Workshop on Operational Groups*, Sept. 2012 Brussels.
- Wielinga, E. (2015). *Dosvid rozvhtku doradnictva v krawnah svitu. Kurs lekcij. Pereklad z angl / E. Wielinga, T. Kal'na-Dubinjuk, L. Sokol, O. Lokutova, K. Rogoza.* – 52 s.
- Wielinga, H. E. (2001). *Netwerken als levend weefsel. Een studie naar kennis, leiderschap en de rol van de overheid in de Nederlandse landbouw sinds 1945. [Networks as Living Tissue. A Study on Knowledge, Leadership and the Role of Government in Dutch Agriculture since 1945]*, PhD Thesis Wageningen University. Uilenreef Publisher, 's Hertogenbosch.
- Wielinga, H. E. (2008). The Future of Extension Services in Market Driven Societies: European Experiences. *APEC workshop on Innovative Agricultural Technology Transfer and Extension System for Enhancing Productivity and Competitiveness in APEC Member Economies*. RDA, Seoul, South Korea.
- Wielinga, H. E., & Vrolijk, M. (2009). Language and Tools for Networkers. *The Journal of Agricultural Education and Extension* (15) 2, pp. 205-217.
- Wielinga, H. E., & Geerling-Eiff, F.G.E. (2009): Networks with Free Actors. In: Poppe, K.J., Termeer, C., Slingerland, M. (2009). *Transitions towards sustainable agriculture and food chains in peri-urban areas.* – p. 113-137. Wageningen: Wageningen Academic Publishers.

*Data przesłania artykułu do Redakcji: 18.12.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 19.12.2015*

Савойська С.В.

д.н. в галузі політології, професор,
Київський національний університет
будівництва і архітектури,
доцент кафедри політичних наук
Київ, Україна
savoyaska@gmail.com

Зазірна К.І.

Київський національний університет
будівництва і архітектури,
студентка
Київ, Україна
savoyaska@gmail.com

**ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО
ВРЕГУЛЮВАННЯ МОВНОГО ПИТАННЯ НА ПІДСТАВІ
АНАЛІЗУ ЗАКОНОПРОЕКТНИХ ІНІЦІАТИВ ПОЛЯРНИХ
ПОЛІТИЧНИХ СИЛ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ**

Анотація. З'ясовано напрямки політико-правового врегулювання мовного питання на підставі аналізу законопроектів полярних політичних сил у сучасній Україні. Одним із головних напрямків є міжлюдська, міжпартійна, міжполітична, міжкультурна, міжнародна і міждержавна комунікація. Комунікативний напрямок є основним: він об'єднує усі інші напрями та налагоджує контакти влади з регіонами, місцевою владою, полярними політичними силами і громадськістю.

Досліджувана проблема є актуальною, позаяк пов'язана із збереженням та розвитком політико-правової культури у сучасній Україні. Байдужість і замовчування зазначеної проблеми призвели українське суспільство до поляризації, протистояння і розколу.

Головною ідеєю статті є врегулювання мовного питання у сучасній Україні, що залежить від бажання влади і полярних політичних сил домовлятися та узгоджувати мовно-політичні проблеми та інші протиріччя.

Ключові слова: політико-правове врегулювання, мовне питання, законопроекти, полярні політичні сили, сучасна Україна

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 16

Svitlana Savoyska

Doctor of Science (Polytology), Professor,
Kyiv National University of Construction and Architecture,
Associate Professor at Department of Political Science
Kyiv, Ukraine
savoyaska@gmail.com

Kateryna Zazirna

student
Kyiv National University of Construction and Architecture
Kyiv, Ukraine
savoyaska@gmail.com

MAIN DIRECTIONS OF POLITICAL AND LEGAL SETTLEMENT OF THE LANGUAGE ISSUE ON THE BASIS OF THE ANALYSIS OF POLAR POLITICAL FORCES LEGISLATIVE INITIATIVES IN MODERN UKRAINE

Abstract. It is found areas of political and legal settlement language issue on the analysis of bills polar political forces in modern Ukraine. One of the main areas is interpersonal, inter, mizhpolitychna, intercultural, international and inter-state communication. Communicative direction is basic: it combines all other areas of government and initiating contacts with the regions, local authorities, polar political forces and public at large.

The study is an actual problem, as related to the preservation and development politoko legal culture in modern Ukraine. Indifference and silence of the problem led to the polarization of Ukrainian society, opposition and division. The confrontation between the right and left political forces in modern Ukraine occurred during the years of independence on ideological basis, based upon linguistic and political separatism pro-Russian political forces. To implement his own idea of further Russification of Ukrainian people and independent Ukraine's accession to the alliance with Russia, pro-Russian policy imposed Ukrainian community law "On ratification of the European Charter for Regional or Minority Languages" in an unacceptable manner which violated the procedure of voting with inappropriate content and idea that violate the laws and Constitution of Ukraine. To achieve the goal, the Communists and the Party of Regions Ukrainian community impose their own laws to raise the status of the Russian language, its protection and dissemination in Ukraine, which since 1997 accumulated in the Verkhovna Rada.

The main idea of the article is to adjust the language issue in contemporary Ukraine, which depends on the willingness of the authorities and polar political forces to negotiate and coordinate linguistic and political issues and other conflicts.

Keywords: political and legal settlement, language issues, bills, polar political forces in modern Ukraine

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 16

JEL Classification: K10, K33

Вступ. Політико-правовий вектор було повернуто із заходу на схід із приходом до влади колишнього Президента України Л. Кучми, який заявив про вільний розвиток і використання російської мови у незалежній Україні, але втілити у життя цю ідею не зміг, позаяк вона не була підтримана опозиційними політичними силами, які захищали українську мову як єдину державну, національну культуру, інтереси, соборність і незалежність держави. Його ініціативи були підтримані проросійськи налаштованими політиками і були викликані тим, щоб загальмувати українізацію в Україні, а також – розвиток і поширення української мови на Півдні і Сході країни. Щоб втілити у життя цю ідею, усі інституції, які займалися проблемами впровадження української мови в усі сфери і галузі суспільно-політичного життя країни, відкривалися, з часом змінювали свої назви, зміст, сутність і закривалися. Усі дискурси проросійськи налаштованих політиків були присвячені утисканню російської мови в Україні, її захисту та підвищенню її статусу до офіційної або другої державної [Ariel 1995].

Для цього вони створювали законопроекти – зміни до діючого закону «Про мови в Українській РСР», великою заслугою якого було надання українській мові статусу державної, що суттєво загальмувало поширення русифікації в Україні. Водночас у законі не було передбачено механізм контролю та відповідальності за його виконанням, що зробило його недостатньо ефективним. Закон втілює у життя один із основних напрямків – це гуманізація та гуманітаризація навчального процесу, який «формував у студентів високу професійну компетентність, моральну зрілість, естетичну грамотність, суспільну активність та політичну свідомість» [Величко 1991].

Не зважаючи на важливе значення цього закону, він містив елементи імперського характеру: у багатьох його статтях поряд із словосполученням «українською мовою» стоять слова «або російською», що зводить нанівець проголошений законом намір забезпечити українській мові статус державної. За цим законом, на думку Б. Білика, усі національні мови мають бути рівноправними, але об'єднавча державотворча роль повинна належати одній мові – українській, бо саме поняття «єдність» походить від слова «один». Як упевнений Б. Білик, не можуть об'єднувати незалежну унітарну державу дві мови, два гімни і два прапори [Білик 2006].

Подвійна політика цього закону була перенесена у ті законопроекти про мови, які почали з'являтися у комітетах Верховної Ради України, починаючи з кінця 90 - х рр. ХХ ст. У той же час цей закон фактично зрівняв українську мову із російською, надавши їй негласний статус мови міжнаціонального спілкування, що негативно позначилося на подальшому функціонуванні мов національних меншин і тих мов, які знаходяться на межі виживання; поширенні української мови на Півдні і Сході України та в АР Крим [Bilaniuk, Melnyk 2008]. Це дало можливість зберегти у цих регіонах статус-кво для російської мови, сформувало у їх мешканців проросійську свідомість, яка вступила у конфлікт з національною свідомістю, що і призвело до «Помаранчевої революції», Революції Гідності, анексії АР Крим та російської війни, яка продовжується на Сході сучасної України.

Аналіз досліджень та постановка завдання. Мета статті полягає у тому, щоб з'ясувати напрями політико-правового врегулювання мовного питання на підставі аналізу законопроектних ініціатив полярних політичних сил, визначити функції та спрогнозувати наслідки мовної політики в Україні [Adejimola Amuseghan Sunday 2009].

Окремі аспекти політико-правового врегулювання мовної проблеми досліджували такі учені, як О. Бабкіна, Д. Баркар, О. Биков, І. Бідзюра, А. Корж, В. Котигоренко, О. Кучеренко, У. Липпман, В. Стрілько та ін. Науковці вважають, що українській спільноті необхідний такий закон про мови, який би міг її об'єднати, відповідав новій геополітичній реальності та розв'язав би мовне питання. Державні інституції повинні зміцнювати єдність та шанобливе ставлення до національних цінностей, зокрема, української мови як єдиної державної, яка, як вважає Г. Гаврилович, втрачає статус єдиної державної мови на Півдні і Сході держави, тобто у тих областях, які запровадили російську мову у статусі регіональної, котра обслуговує усі сфери діяльності на тих самих засадах, що і державна мова [Гаврилович 2012].

Через це українська мова зазнала утисків від російської мови, яка, по суті, перебрала на себе усі функції української мови. Проти російської одномовності, яка є основним козирем проросійських законопроектів, виступають національно-демократичні політичні сили незалежної України. Перехід до одномовності методами тиску та обмеження поширення

української мови на Сході і Півдні держави не сприймає більшість вітчизняних науковців, які схиляються до такої «багатомовності, яка допоможе побачити безмежні обшири духовного як загального, а загальне – як духовно різноманітне» [Скубашевська 2005].

Результати дослідження. Відтак, усе це потребує різносторонньої дискусії та узгодженості дій. Тому будь-які політико-правові врегулювання мовного питання у сучасній Україні приречені на поразку у тому випадку, якщо вони не будуть підтримуватися усіма політичними силами, центральною і місцевою владами та українською спільнотою [Bever 2011]. Тобто політико-правове врегулювання мовного питання – це не питання однієї політичної сили, якою б вона не була, однієї влади чи певного регіону. Ця проблема є комплексною, тому і розв'язувати її повинні усі: і влада, яка має ухвалювати закони відкрито, враховуючи пропозиції від різних політичних сил, та опозиція, які мають порозумітися і спільно працювати на розбудову Української держави. Політико-правові врегулювання мовної проблеми доцільно здійснювати за такими основними напрямками, як комунікативний, інформаційний, конструктивний, гуманізаційно-гуманітаризаційний, євроінтеграційний тощо. Розвивати комунікативний напрям повинні мас-медіа, зокрема телебачення, радіо, преса тощо, які мають ефективно працювати на інтереси українського народу та держави, захищати національні цінності і пріоритети, брати активну участь у суспільно-політичних перетвореннях, формувати відкритий інформаційно-комунікаційний простір, узгоджувати протиріччя між полярними політиками та досягати консенсусу між владою та українською спільнотою у будь-яких нагальних питаннях. Не менш важливий конструктивний напрям, який бере відповідальність за діяльність усіх інших, які ефективно розвивають освітню, законодавчу, інформаційну та інші галузі. Цей напрямок відповідає за мовні, культурні та інші національні цінності; збереження незалежної, соборної та унітарної Української держави; успішне функціонування мов національних меншин і тих мов, що знаходяться на межі виживання; поширення української мови як єдиної державної в усіх галузях і регіонах держави; розвиток української полікультурної спільноти і держави у цілому; повагу і телорантне ставлення до опозиції; ефективне виконання рішень, постанов, указів, законів та функціонування програм, мовних законопроектів, які спрямовані на обговорення громадськості перед тим, як їх ухвалити у Верховній Раді України; пошук шляхів взаємодії і консенсусу між ідеологіями полярних політичних сил, індивідами, партіями, групами, організаціями, спільнотами та об'єднаннями; вироблення ефективного політико-правового механізму цивілізованого розв'язання мовно-політичних конфліктів; інтеграцію українського полікультурного суспільства на основі довіри, взаєморозуміння, партнерства, взаємодопомоги, солідарності тощо; контроль над органами влади з боку громадськості тощо. Інформаційно-комунікаційний напрямок проросійських законопроектів формують російськомовні газети, журнали, кіно, радіо та окремі телеканали, які, за словами О. Медведєва, ігнорують інтереси україномовних громадян. Останні намагаються привернути увагу громадськості до поступового зникнення української мови із приватних телеканалів, які користуються державним частотним ресурсом. Тому «ліквідувати потенційні джерела напруженості у відносинах між різними мовно-політичними групами суспільства, між східним і західним регіоном України, сформувати українську політичну націю, мовно-політичну культуру може, на слушну думку А. Корж, нове законодавство, за яким має бути

закріплена державна фінансова підтримка та конкретизовано статус, функції і консолідуюча роль української мови» [Корж 2004].

Усі напрямки політико-правового врегулювання мовного питання забезпечують такі функції, як організаційно-управлінська, яка відповідає за створення законопроектів про мови; комунікаційно-інформативна, котра роз'яснює, яка інформація закладена у законопроекті і яким чином вона працюватиме на суспільство та державу; консультативно-методична, що забезпечує наявність радника, який з'ясовує, чи потрібен такий законопроект; комунікативно-трансляційна, яка нагромаджує та передає інформацію про те, що даний законопроект існує; аналітико-прогностична передбачає, як відреагує суспільство і політикум на запровадження того чи іншого законопроекту про мови; комунікативна функція є основною, а також синтезом усіх вищезазначених функцій, бо налагоджує контакти влади із громадськістю у сфері управління. Усі ці функції можуть ефективно працювати у тій державі, де розвинені демократичні традиції. А в Україні, де демократія робить лише перші кроки, комунікативний аспект мовної політики перебуває у стані невизначеності та пошуку прийнятної моделі функціонування [Остапенко 2013].

Конструктивний напрям політико-правового врегулювання мовного питання розглядається у законопроектах представників національно-демократичних політичних сил. Ці законопроекти розроблені на правовій основі, без емоційних вкраплень на зразок «мовних уподобань». До цього напрямку (перша група законопроектів) варто зарахувати ті проекти законів, які послідовно відстоюють статус української мови як єдиної державної з урахуванням нових соціокультурних обставин, – це законопроекти за редакцією В. Юценка «Про розвиток і застосування мов в Україні» № 2235 – 4 від 30.06.2000; проект закону, поданий на розгляд Верховної Ради України від Кабінету Міністрів України «Про розвиток і застосування мов в Україні» № 1240 від 02.07.1997 р.; проект закону «Про мови» (нова редакція) № 3410 від 15.04.2003 р. П. Мовчана і К. Ситника; проекти законів «Про українську мову як державну мову України» від 06.04.2005, № 7300 та «Про розвиток і застосування мов в Україні» № 3410 – 3 від 11.07.2003 р. І. Юхновського; «Про державну мову» № 1167/1 від 21.07.1997 р. П. Мовчана, О. Пономарева, А. Погрібного і Ю. Гнаткевича; «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні» № 1233 від 10.01.2013 В. Яворівського, М. Матіос, І. Фаріон, В. Бондаренка, А. Ілленко та ін. Зокрема, у законопроекті, який було розроблено Кабінетом Міністрів «Про розвиток і застосування мов в Україні», передбачено механізм організації та контролю за виконанням закону, відповідальність за порушення законодавства України про мови, а також – захисту й утвердження української мови як державної в усіх галузях і сферах суспільно-політичного життя держави. У законопроекті було включено нові розділи: «Мова Збройних Сил України та інших військових формувань», «Організація виконання Закону» тощо та цілу низку інших нових статей. За проектом цього закону, державна мова в Україні – українська, яка є основним засобом спілкування в усіх сферах суспільно-політичного життя на усій території України [Кабінет Міністрів України 1997].

Законопроект «Про розвиток і застосування мов в Україні» за авторством третього Президента України В. Юценка пропонує забезпечити право громадян України здобувати освіту українською мовою, яка є мовою науки, навчання і виховання у середніх і вищих навчальних закладах. Автор

законопроекту вважає, що громадяни України, які вступають до вищих навчальних закладів, повинні скласти іспит з української мови, а для одержання документа державного зразка про вищу освіту вони мають скласти державний іспит з цієї ж мови за програмою, складеною спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі освіти і науки відповідно до вимог державного стандарту освіти. Щодо аспекту освіти національних меншин, то у проекті закону за редакцією В. Ющенка вони мають право навчатися рідною мовою (двомовне навчання) або вивчати її через національні культурні товариства. Він базується на ст. 10 Конституції України і передбачає реальне застосування української мови як основного засобу спілкування в усіх галузях суспільно-політичного життя на усій території України і водночас гарантує використання та захист мов національних меншин в Україні. У законопроекті зазначається, що результати науково-дослідних робіт і наукові видання повинні видаватися державною мовою, але стислий виклад основних положень наукових результатів може бути поданий іншими мовами і навпаки. Оформлення і захист наукових праць має відбуватися українською мовою [Ющенко 2000].

Відтак, цей законопроект, як і всі інші, так і не став законом. Його навіть не намагався подати третій Президент України В. Ющенко на обговорення та ухвалення у Верховній Раді України. Державницький напрямок політико-правового врегулювання мовного питання знайшов відображення у проекті закону «Про державну мову», який у середовищі проросійськи налаштованих політиків та учених викликав неоднозначну реакцію. Державна мова, за проектом закону В. Яворівського, М. Матіос та І. Фаріон «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні», є мовою громадянства та інструментом об'єднання українського суспільства, засобом зміцнення державної єдності, незалежності та національної безпеки України [Barrington 2002].

Цей законопроект гарантує вільний розвиток, використання і захист мов національних меншин, які повинні використовуватися у культурно-освітній та в інших сферах суспільно-політичного життя держави; дбає про розвиток і престиж державної мови, підвищення мовної культури громадян України, забезпечує розвиток матеріальної бази для функціонування державної мови; сприяє виданню наукових і популярних праць з української мови, створенню національної словникової бази, довідникової, навчально-методичної, наукової, художньої літератури; проводить заходи, спрямовані на розвиток української мови. За законопроектом, держава забезпечує підготовку фахівців для задоволення мовних і культурно-освітніх потреб національних меншин України. Проект закону застерігає, що заходи щодо розвитку і захисту мов національних меншин не повинні звужувати сферу застосування державної мови або зменшувати необхідність її вивчення. Посадові та службові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, працівники підприємств, установ та організацій зобов'язані володіти державною мовою і користуватися нею під час виконання службових обов'язків. Мовою навчання та виховання у вищих навчальних закладах є державна мова. Громадяни, які належать до національних меншин України, мають право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і приватних навчальних закладах або через національні культурні товариства. Громадяни України, які закінчують загальноосвітні та інші навчальні заклади і вступають до вищих навчальних закладів, повинні пройти державну атестацію, тобто, скласти іспит з української мови. Для

одержання документа державного зразка про неповну та базову вищу освіту громадяни України повинні скласти іспит з української мови за програмою, підготовленою спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі освіти і науки відповідно до вимог державного стандарту освіти [Яворівський 2013].

Враховуючи стурбованість громадськості тим, що держава не має закону про державну мову, а це дає привід для численних провокацій та ідеологічних спекуляцій, Конгрес захисту української мови розробив власний проект закону «Про державну мову», у якому указано, хто і в яких випадках несе відповідальність за дії, спрямовані проти державної (офіційної) мови, під якою варто розуміти таку мову, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільно-політичного життя. «Наша місія полягає у тому, за словами Є. Сверстюка, щоб іти у народ і підвищувати його свідомість». Він зазначив, що захищати українську мову як національну мову українського народу потрібно не словом, а ділом. Учасники конгресу вважають, що чинна влада знищила усі механізми, які захищали українську мову. У зв'язку із цим вони вважають, що під загрозою опинилися не лише мова, але й незалежність і цілісність України. На переконання учасників конгресу, захистити українську мову можна, виконуючи низку простих правил: говорити українською мовою у публічних місцях і ніколи не переходити на іншу мову, крім розмов з іноземцями; обрати українську мову в налаштуваннях електронної пошти, у соціальних мережах, мобільному телефоні, банкоматах, платіжних терміналах, на сайтах; завжди писати українською мовою паперові документи та електронні повідомлення; шукати українською мовою інформацію в Інтернеті; спілкуватися державною мовою із владою і різноманітними сервісними службами; купувати книги і пресу українською мовою, дивитися фільми, дубльовані українською мовою; купувати диски з українською музикою, відвідувати українські фестивалі, говорити з дітьми українською мовою, вимагати від педагогів у дитсадках і школах спілкуватися із дітьми і викладати навчальний матеріал українською мовою; робити щось від себе, щоб змінити ситуацію в інтересах української мови на роботі, вдома або у колі друзів; поширювати ці правила серед найбільшої кількості людей. За словами голови новоствореної організації Валентини Стрілько, до життя її покликав стан української мови, яка за роки незалежності України поступово втрачає статус державної, а на її місце стає російська мова [Марченко 2011].

Отже, ні громадськість, ні політичні інститути влади, ні політикум у цілому були ще не готові по-справжньому захищати національні інтереси і цінності, тому верх взяли проросійськи налаштовані політики. Вони загальмували розвиток української мови на Сході і Півдні держави, а разом із тим, – і державницький напрямок розвитку мовного питання у сучасній Україні. Цей напрямок було заблоковано учасниками "круглого столу", який організували Харківські регіональні партійні організації. Вони засудили ті проекти законів, які захищають українську мову як єдину державну в Україні, що, на їх думку, витісняє вживання російської мови з усіх сфер суспільних відносин і дискредитує державний розвиток у цілому. Тому велика кількість законопроектів (понад 40) була представлена від Комуністичної партії та Партії регіонів (частіше за усе за ред. В. Колесніченка і Н. Шуфрича). Усі ідеї авторів від цих політичних сил, а також сутність законопроектів, що були розроблені проросійськи налаштованими політиками, було сконцентровано в останньому із них «Про засади державної мовної політики», який було

ухвалено у Верховній Раді комуністами і депутатами від Партії регіонів 3 липня 2012 р. Цей закон було підписано тодішнім Президентом В. Януковичем у редакції С. Ківалова та В. Колесніченка, які замість того, щоб визнати інтегруючу роль за українською мовою як єдиною державною, проголосили російську мову регіональною, по суті, – державною на території восьми областей України. Закон «Про засади державної мовної політики» втілює у життя усі задуми і побажання проросійських політичних сил, які доклали немало зусиль, аби російська мова набула статусу регіональної в Україні. Він «створив» русинську мову, наділив її статусом регіональної, закріпив за російською мовою статус регіональної, розколов українську спільноту на східно-південну і центрально-західну частини, поглибив мовно-політичну кризу, поновив повно-політичні конфлікти, призвів до нових протистоянь у Верховній Раді України, голодувань, біля Українського дому, революційних подій на Майдані Незалежності та військового вторгнення російських військ в Україну. Про вільний вибір мови у наразі діючому законі «Про засади державної мовної політики» мовиться так: «кожен має право вільно визначати мову, яку вважає рідною, і вибирати мову спілкування, а також визнавати себе двомовним чи багатомовним і змінювати свої мовні уподобання. Кожен незалежно від етнічного походження, національно-культурної самоідентифікації, місця проживання, релігійних переконань має право вільно користуватися будь-якою мовою у суспільному та приватному житті, вивчати і підтримувати будь-яку мову» [Колесніченко 2013].

Отже, про яку політичну націю, національні інтереси, спільну ідею, соборність і єдність усього українського народу може йти мова після його ухвалення? Ґрунт було підготовлено для розколу суспільства за мовно-культурною ознакою. Наслідки також не забарилися: захоплення українських земель розпочалося саме із тих областей, які ухвалили російську мову як регіональну на місцевому рівні. Після скасування закону «Про засади державної мовної політики» у Донецьку, Луганську, Харкові, Одесі та в інших містах Півдня і Сходу держави під державними прапорами Росії розпочалися протистояння, які розхитували мовно-політичний конфлікт. Розпочалися проросійські мітинги, де організатори та учасники вимагали приєднати Крим, східні і південні області до Росії через те, що українська влада скасувала закон та заборонила розмовляти російською мовою. Саме так російські та окремі українські ЗМІ обґрунтовували «миротворчу» місію російського війська в АР Крим.

Висновки. Мовне питання може бути врегульоване на основі тих законопроектів, які не розколюють, а об'єднують українське суспільство на основі його стержня – української мови як єдиної державної, національної культури, національної ідеї та національних символів. У зв'язку із цим, доводиться зробити невтішні для українців та України висновки, якщо спрогнозувати, що аналіз, проведений у трикутнику трьох мов національних меншин, – російська – угорська – румунська, у недалекому майбутньому передбачає розкол України і перерозподіл її території за мовно-політичною ознакою між Угорщиною (Закарпаття), Румунією (Буковина) і Росією (Південь, Схід України, АР Крим). Не виключається у недалекому майбутньому захоплення усієї України Росією. Наш прогноз опирається на конкретні факти: угорська мова, за законом «Про засади державної мовної політики», має статус регіональної в окремих районах Закарпаття; румунська мова, крім цього регіону, – має цей статус ще й на Буковині, а російська має статус регіональної у південних і східних областях України та на території

анексованого Росією Кримського півострова. Крім цього, ці країни щедро нагороджують українців закордонними паспортами, формують їх свідомість через вивчення історії своєї держави, культури і мови цих країн.

На сучасному етапі комунікативна політика в Україні переживає період стагнації, яка, з одного боку, викликана російською війною, яка продовжує нарощувати свої сили на Сході України, з іншого, – небажанням влади проводити будь-які зміни у мовно-культурній царині. Саме у зв'язку з останнім мовно-політичні зміни – попереду, які не обіцяють українському народу нічого доброго, крім боротьби за збереження національних цінностей, культури, соборності та Української незалежної держави, чому будуть присвячені нові наукові розробки.

Література

- Білик, Б. (2006). *Ідея введення другої державної мови в Україні – згубна для інших її нацменшин, корінної нації*. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», Т.IX. – С.154-160.
- Величко, Т. (1991). *Про стан та чергові завдання впровадження Закону України «Про мови в Українській РСР» у системі Мінвузу України* / Т. Величко. – К.: УМК ВО, . – 261 с.
- Гаврилович, І. *Державна мовна політика чи державна зрада? – 7 липня 2012* / І. Гаврилович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.galychyna.if.ua/index.php?id>.
- Закон України № 1240 від 02. 07. 1997 р. «Про розвиток і застосування мов в Україні»*. Архів Верховної Ради України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Од. зб. 2677. – Арк. 65, 66.
- Закон України № 1233 від 10 січня 2013 «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45410.
- Закон України «Про засади державної мовної політики»* (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 23, ст.218) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>.
- Корж, А. (2004). *Мовний чинник суспільної трансформації в Україні: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23. 00. 02 / Чернівецький національний у – т імені Ю. Федьковича*. – Чернівці, 20 с.
- Марченко, Н. (2011). *Рідна мова як один із головних чинників збереження української спільноти* / Н. Марченко // *Українознавчий альманах*. – Київ, Вип.5. – С.30-33.
- Остапенко, М. (2013). *Політичний плюралізм: нестабільність демократії та пошуки соціальної рівноваги: монографія* / М. Остапенко; Нац. пед. ун. – т імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 350 с.
- Скубашевська, Т. (2005). *Мовні стратегії у формуванні міжкультурного діалогу у європейському просторі (соціально-філософський аналіз): Автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.10 / Інститут вищої освіти Академії педагогічних наук України*. – Київ, 19 с.
- Ющенко, В. *Проект закону 2235-4 від 30.06.2000 Про розвиток і застосування мов в Україні* / В. Ющенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=8703.
- Adejimola Amuseghan Sunday. (2009). *Language and communication in conflict resolution. Journal of Law and Conflict Resolution, vol. 1, 1, 1-9.*

- Ariel, D. (1995). Language politics in independent Ukraine: Towards one or two state Languages? *Post-Soviet Affairs*, vol. 23, 3, 597-622.
- Barrington, L. (2002). Region, Language and Nationality: Rethinking Support in Ukraine for Maintaining Distance from Russia in Dilemmas of State-Led Nation-Building in Ukraine, ed. by T. Kuzio, P. D'Anieri. *Westport, CT: Praeger*.
- Bever, O. (2011). Multilingualism and Language Policy in post-Soviet Ukraine: English, Ukrainian and Russian in Linguistic Landscapes. *The University of Arizona Research Country Ukraine*.
- Bilaniuk, L. & Melnyk, S. (2008). Tense and Shifting Balance: Bilingualism and Education in Ukraine. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, vol. 11, 3. 340-372.

References

- Adejimola Amuseghan Sunday. (2009). Language and communication in conflict resolution. *Journal of Law and Conflict Resolution*, vol. 1, 1, 1-9.
- Ariel, D. (1995). Language politics in independent Ukraine: Towards one or two state Languages? *Post-Soviet Affairs*, vol. 23, 3, 597-622.
- Barrington, L. (2002). Region, Language and Nationality: Rethinking Support in Ukraine for Maintaining Distance from Russia in Dilemmas of State-Led Nation-Building in Ukraine, ed. by T. Kuzio, P. D'Anieri. *Westport, CT: Praeger*.
- Bever, O. (2011). Multilingualism and Language Policy in post-Soviet Ukraine: English, Ukrainian and Russian in Linguistic Landscapes. *The University of Arizona Research Country Ukraine*.
- Bilaniuk, L. & Melnyk, S. (2008). Tense and Shifting Balance: Bilingualism and Education in Ukraine. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, vol. 11, 3. 340-372.
- Bilik, B. (2006). Ideya vvedennya druhoi derzhavnoi movi v Ukraini – zhubna dlia inshih ii natsmenschin, korinnoi natsii. *Kyiv: Polihrafichnyi tsestr «Foliant»*.
- Havrilovich, I. (2012). Derzhavna movna politika chi derzhavna zrada? Retrieved from <http://www.galychyna.if.ua/index.php?id>
- Korzha, A. (2004). Movniy chinnik suspilnoi transformatsii v Ukraini. Avtoref. dis. ... kand. polit. nauk: 23.00.02. *Chernivtsi: Chernivetskiy natsionalniy u-t imeni Yu. Fedkovicha*.
- Marchenko, N. (2011). Ridna mova yak odin iz holovnih chinnikov zberezhenia ukrainskoi spilnoti. *Ukrainoznavchii almanax*, 5, 30-33.
- Ostapenko, M. (2013). Politichniy pliuralizm: nestabilnist demokratii ta poshuki sotsialnoi rivnovagi. *Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova*.
- Skubashevskaya, T. (2005). Movni stratehii u formuvanni mizhkulturnoho dialohu u yevropeiskomu prostori (sotsialno-filosofskiy analiz). Avtoref. dis. ... kand. filosof. nauk: 09.00.10. *Kyiv: Institut vishchoi osviti Akademii pedahohichnix nauk Ukraini*.
- Velichko, T. (1991). *Pro stan ta chervovi zavdannya vprovadzhennya Zakonu Ukraini «Pro movi v Ukrainiskiy RSR» u sistemi Minvuzu Ukraini*. Kyiv: UMK VO.
- Yushchenko, V. *Proekt zakonu 2235-4 vid 30.06.2000 «Pro rozvitok i zastosuvannya mov v Ukraini*. – Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=8703
- Zakon Ukraini № 1240 vid 02.07.1997 «Pro rozvitok i zastosuvannya mov v Ukraini»*. Kyiv: Verhovna Rada Ukraini.

Zakon Ukraini № 1233 vid 10.01.2013 «Pro funktsionuvannya ukrainskoi movi yak derzhavnoi ta poryadok zastosuvannya inshih mov v Ukraini». Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45410

Zakon Ukraini «Pro zasadi derzhavnoi movnoi politiki» (Vidomosti Verxovnoi Radi (VVR), 2013, № 23, st.218). Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>

*Data przesłania artykułu do Redakcji: 25.11.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 01.12.2015*

Коваль О.М.

к.ю.н.,

Київський національний університет технології та дизайну,

доцент

Київ, Україна

olga.o.koval@gmail.com

**ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВА ОСОБИ НА
ВИПРАВДАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЗАРУБІЖНИХ
ДЕРЖАВ**

Анотація. В статті на прикладі норм загального права розкрита процесуальна сутність виправдання та способи його реалізації і захисту. Приділено увагу умовам забезпечення дієвості механізму захисту права на виправдання в законодавстві деяких західних країн світу. Підкреслено важливість виправдання як унікального інституту, що діє на зламі матеріального і процесуального права.

Ключеві слова: виправдання, виправдувальні підстави, підстави для вибачення, вибачення, право особи на виправдання, виправдувальний вирок
Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, библи.: 19

Olga Koval

PhD (Law),

Kyiv National University of Technology and Design,

Associate Professor

Kyiv, Ukraine

olga.o.koval@gmail.com

**SOME CHARACTERISTICS OF HUMAN RIGHT OF
JUSTIFICATION IN THE CRIMINAL PROCESS OF FOREIGN
COUNTRIES**

Abstract. The article deals with general theoretical questions of justification and the stability of the acquittal.

Justification as a legal category and the institution of criminal procedure law or criminal law known to many countries of the world. It is enshrined in law and is an important issue not only theoretical, but also practical.

The justification exists and operates in different stages of criminal procedure and also sometimes in civil law.

In the common law justification is seen as declaration of innocence of the accused and as the defendant's right to use all procedural means (including making statements of innocence) for recognition and the proclamation of his innocence in court.

In the legal doctrine justification is regarded not only as acquittal, but also in other procedural decisions that ascertain innocent of person.

The justification seen as a defense strategy in response to the charge that is different from procedural in civil law (procedure of rehabilitating).

Keywords: justification, grounds for excuse, grounds for justification, excuse, right of justification, acquittal

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 19

Вступ. Виправдання як юридична категорія та інститут кримінального процесуального і кримінального (матеріального) права відоме багатьом країнам світу. Воно закріплене законодавчо і є важливим питанням не лише практичного, а й теоретичного характеру.

Значну увагу праву на виправдання присвячено у теоретичних розробках та практиці дослідників загального права, зокрема американських та англійських. Так, в англо-американському праві виправдання – це самостійний інститут, що існує на зламі кримінального права та кримінального процесуального права.

Тому теоретичну основу статті становлять праці зарубіжних вчених, зокрема, Дж. К. Томас (G. C. Thomas) (США); М. Г. Арі (M. G. Arye) (Канада); Пітера Дж. П. Тека (Peter J. P. Tak) (Нідерланди) та інших.

Аналіз досліджень і постановка завдання. Не зважаючи на значну увагу, присвячену виправданню, як важливій частині процесуального законодавства, багато питань пов'язаних з виправданням залишаються дискусійними та потребують наукового вирішення.

Для кращого розуміння термінології, яку використовують англійські та американські дослідники, надалі ми будемо перекладати та розглядати поняття «excuse» як «вибачення», а «justification» – як «виправдання». Термін «виправданий» зазвичай вживають щодо особи, що скоїла злочин, однак скоїла його за наявності так званих виправдувальних підстав.

Виправдувальні підстави є передумовою для виникнення у обвинуваченого права на виправдання. Виправдання можливе за обставин, що виходять із властивостей або характеру дій, а вибачення можливе за обставин, що виходять із властивостей або характеру особи [Baron 2005].

Виправдання та вибачення у вигляді підстав зустрічаються не лише в загальному праві, а й у праві країн романо-германської сім'ї.

Поняття «justification defenses», тобто підстави для виправдання, в англо-американському праві аналогічні до наших обставин, що виключають злочинність діяння і відповідальність за них (ст. 36-43 КК України).

Все різноманіття виправдувальних підстав, визнаних загальним правом, вкладається у межі єдиної виправдувальної підстави, передбаченої КПК України – «встановлена відсутність у діянні складу кримінального правопорушення» (п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України).

Перші праці з теорії виправдання та вибачення були опубліковані у 1986 році [Gur 1992], однак ці поняття відомі в англійському праві ще з XIII століття. Зокрема, в Глоустерському статуті 1278 року було закріплено «виправдане вбивство» при самозахисті [Horowitz 1986].

Міріам Гур-Арі (Miriam Gur Arye), стверджуючи про відмінність між виправдувальними підставами і підставами для вибачення злочину, доводить наслідування англо-американською системою теоретичних розробок та положень права романо-германської сім'ї [Gur 1992].

Зокрема, у Кримінальному кодексі Голландії 1886 р. (далі КК Голландії) виділено такі підстави для ухвалення виправдувального вироку (в кодексі вони характеризуються як обставини, що виключають злочинність діяння): 1) законні підстави для виправдання: необхідність, самозахист, публічний обов'язок, виконання наказу (ст. 40-42 КК Голландії); 2) законні підстави для вибачення: неосудність, примус, перевищення меж самооборони та виконання наказу, отриманого від неуповноваженої особи (ст. 39, 40, 41(2), 43(2) КК Голландії [Tak 2003].

У юридичній науці країн загального права виправдування також

розглядають як стратегію захисту у відповідь на обвинувачення, що відрізняється від процесуального виправдання в континентальній системі права (ухвалення виправдувального вироку чи рішення про закриття провадження за реабілітуючими підставами).

Існують дві моделі захисту, що використовуються в англо-американських судах під час судового провадження: модель виправдувальна та вибачальна. Виправдування (виправдувальна модель захисту) заперечує протиправність діяння, воно можливе за наявності таких виправдувальних підстав, як діяльність правоохоронних органів, самозахист і менше зло [Horowitz 1986]. Вибачення, в свою чергу, лише заперечує провину діяча (обвинуваченого) за наявності особливих умов (вибачальних підстав), наприклад, якщо діяння було вчинено під фізичним або психічним тиском [Gur 1992 Horowitz 1986 Baron 2005].

Особливістю доктрини виправдання у загальному праві є широкий підхід до виправдання, зокрема Г. Коннер Томас (G. Conner Thomas) [Conner 1998] розглядають виправдання широко, як засвідчення невинуватості обвинуваченого (підозрюваного) не лише виправдувальним вироком суду, а й в інших процесуальних рішеннях, що констатують невинуватість особи.

У традиції загального права виправдання в значенні «acquittal» є процесуальним поняттям, воно офіційно засвідчує невинуватість обвинуваченого і звільняє особу від обвинувачення. Існує виправдання у формі виправдувального вироку судді, вердикту суду присяжних, рішення судді про закриття провадження, якщо відсутня подія злочину («no case to answer»), а також рішення прокурора про закриття провадження («stopping the case» / «nolle prosequi»).

В Англії провадження закриває Коронна Служба Прокуратури (Crown Prosecution Service) [The Code 2013] після того, як поліція проведе попереднє розслідування. Провадження щодо підозрюваного («suspect») закривають, якщо поліція збрала недостатньо доказів для обвинувачення особи, якщо діяння не є суспільно небезпечним (тобто не порушує публічного інтересу, а отже, не підлягає публічному обвинуваченню) [The Code 2013].

У США функція державного обвинувачення покладається на аторнея – федерального обвинувача (пункт «б» правила 1 Федеральних правил кримінального процесу 2010 р.), саме він уповноважений одноособово закривати кримінальне провадження [Miheenko 1993 Federal rules 2010]. Окрім того, провадження може закривати своїм рішенням суддя магістратського суду під час досудового слухання, що є частиною досудового розслідування. Якщо недостатньо підстав для притягнення особи в якості обвинуваченого (відсутня подія злочину, не доведено, що злочин вчинено обвинуваченим), суддя постановляє зняти з особи обвинувачення («discharging the defendant») і закрити провадження (пункт «ф» правила 5.1 Федеральних правил кримінального процесу 2010 р.) [Miheenko 1993].

Закриття провадження суддею Вілліам Дж. Чамблісс (William J. Chambliss) визначає як складову частину виправдання [Chambliss 2011].

Виправдання особи на стадії досудового розслідування закріплено законодавством держав континентального права. Зокрема, у Франції після закінчення досудового розслідування, слідчий суддя виносить постанову, в якій окрім іншого зазначаються мотиви, на підставі яких обвинувачення визнається необґрунтованим [Miheenko 1993].

У Німеччині прокурор може за згодою суду відмовитися від пред'явлення публічного обвинувачення (ч. 1 § 153b КПК Німеччини), а якщо

обвинувачення було пред'явлено, суд може закрити провадження до початку судового розгляду за згодою прокурора і обвинуваченого (ч. 2 § 153b КПК Німеччини) [Golenkov 2012].

Таким чином право особи на виправдання виникає вже на стадії досудового розслідування та існує у формі рішення органу досудового розслідування про закриття кримінального провадження.

Вплив виправдувального вироку на кримінальне провадження не залежить від того, чи є він вердиктом присяжних, чи результатом роботи судового органу. Проте для виправдання має значення вид виправдувального вироку, якщо законом передбачено декілька формул.

Так, у кримінальному процесі Шотландії передбачено два види виправдувальних вироків: «не винен» і «не доведено» [Bray 2005]. Вердикт «не винен» ухвалюють у разі, якщо обвинуваченого визнано невинуватим, «не доведено» – у випадку непереконливих доказів вини. Один вердикт проголошує офіційну невинуватість, інший – недостатність доказів.

В Італії з 1989 р. прийнято «п'ятирівневу» схему з п'ятьма можливими виправданнями [Bray 2005].

Самуель Брей (Samuel Bray) запропонував запровадити схожу систему в американському правосудді, що буде діяти у випадках, якщо у присяжних залишаються сумніви щодо вини обвинуваченого. Нині виправдувальний вирок покриває сіру зону між впевненістю у невинуватості обвинуваченого та вимогою доведення винуватості поза розумними сумнівами [Bray 2005].

Актуальність та доцільність впровадження такого «третього вироку» в систему українського судочинства видається досить сумнівними. Адже вирок, ухвалений в результаті наявності у судді відповідних сумнівів, будуть суперечити презумпції невинуватості, залишаючи виправданого під підозрою навіть після його офіційного виправдання.

Особливості та взагалі можливість оскарження в судових органах вищої інстанції виправдувального вироку є ще одним питанням, що характеризує виправдання як процесуальне явище. Специфіка оскарження виправдувального рішення у країнах англо-американського та континентального права різна.

Право на апеляцію (право на перегляд рішення) розглядається як «активне» право обвинуваченого, що не може бути обмеженим [Delmas-Marty 2002].

Апеляція у Великій Британії залежить від того, у якій формі було провадження – у сумарній чи за обвинувальним актом. Магістратські суди наділено обмеженою юрисдикцією, в основному вони займаються розглядом кримінальних справ у сумарному порядку, тобто без присяжних, в середньому розглядаючи близько 2 млн. справ на рік, що становить 95% усіх кримінальних справ [Aparova 1996]. У 1993 році кількість виправдувальних вироків у Суді Корони становила 58% [Aparova 1996].

Апеляцію можна подавати на остаточне рішення суду першої інстанції. Якщо провадження проходило в сумарному порядку, сторона захисту має автоматичне право подавати апеляцію на обвинувальне рішення магістрату до Суду Корони разом із клопотанням про виправдання («not guilty»). Якщо апеляційний суд задовольнить апеляційну скаргу на обвинувальне рішення, він має публічно визнати допущену судом першої інстанції помилку. Однак, якщо суд першої інстанції ухвалив виправдувальний вирок в результаті помилки, виправдання навіть після апеляційного провадження залишається в силі [Delmas-Marty 2002].

Апеляційний вирок Суду Корони можна оскаржити в Апеляційному Відділенні Королівської лави Високого Суду, але тільки з питань правової основи вироку (з питань права) [Miheenko 1993], а звідти справа може бути передана до Верховного суду (Верховний суд Великобританії почав діяти з 1 жовтня 2009 р., повністю замінивши Апеляційний комітет Палати лордів, його засновано на підставі статті 3 Закону про конституційну реформу 2005 р.).

Апеляційну скаргу на вердикт присяжних, якщо справу розглядали в Суді Корони, направляють до кримінального відділення Апеляційного суду (відомого як Апеляційний суд Її Величності). За результатом розгляду апеляційної скарги Апеляційний суд приймає одне з наступних рішень: 1) відхилити апеляцію; 2) винести альтернативний вердикт, тобто замість вердикту про винуватість в одному злочині визнати достатніми наявні докази винуватості в іншому злочині; 3) видати наказ про новий розгляд справи, якщо були отримані нові докази; 4) видати наказ про повторний розгляд справи, якщо судом першої інстанції під час провадження були допущені серйозні помилки; 5) анулювати вердикт про винуватість та винести так званий спеціальний вердикт про виправдання через недієздатність і видати наказ про переведення підсудного до лікарні.

Генеральний прокурор (attorney-general) може у певних випадках оскаржити в Апеляційному суді рішення, яке він вважає неналежним вироком (inadequate sentence) За скаргою головного прокурора Апеляційний суд може скасувати рішення попередньої інстанції або ж збільшити покарання. Однак, зазвичай, апеляційний суд публічно викриває помилку суду першої інстанції, але виправдання, що стало її результатом, залишається в силі.

Зауважимо, що лише Апеляційний суд має право перегляду справи у порядку оскарження справи «de novo». Таке повноваження надано суду для виправлення помилок першої інстанції.

У Сполучених Штатах Америки виправдання не може бути оскаржене стороною обвинувачення відповідно до конституційної заборони «повторного ризику». Право на подання апеляції має лише засуджений та його захисник, а також обвинувач, що брав участь у провадженні, причому обвинувач має право подавати апеляцію лише у випадках, коли обвинувачений визнав себе винуватим [Golovko 2002].

Сучасна французька доктрина пропонує декілька варіантів класифікації способів оскарження і перегляду вироку. По-перше, їх поділяють на ординарні [Golovko 2002], коли справа переглядається з будь-яких підстав (як фактичних, так і правових), і екстраординарні (виняткові), які можливі лише після того, як вичерпані ординарні способи оскарження, і можуть мати місце лише з підстав, прямо перелічених у законі. По-друге, існують ретракційні способи (de retraction), коли справу переглядає той самий суд, котрий ухвалив рішення [Golovko 2002].

Апеляція – ординарний ретракційний спосіб. За результатом розгляду апеляційної скарги апеляційний суд залишає виправдувальний вирок в силі або скасовує його та ухвалює обвинувальний. Апеляційний суд уповноважений ухвалити власне виправдувальне рішення, адже має право збирати та досліджувати нові докази в ході судового слідства [Golovko 2002].

Окрім апеляції, у загальному і континентальному праві існують ще два види перегляду судового рішення – касація та ревізія. Ревізія (pourvoi en revision) – це останній спосіб перегляду виправдувальних вироків, що набрали законної сили.

Зокрема, в Англії прохання про ревізійний перегляд є винятком з

правила *res judicata*. Ревізійний перегляд можливий у випадку, якщо з'явилися нові докази на підтвердження невинуватості обвинуваченого, якщо свідка обвинувачено у неправдивому свідченні та якщо у рішенні наявні різні висновки, що базуються на одних доказах [Delmas-Marty 2002].

У Франції касаційне оскарження вироку регулюється ст. 567-67 КПК Франції 1958 р. та є екстраординарним способом оскарження рішень, що ще не набрали законної сили. У кримінальному процесі Франції розрізняють два види касації: в інтересах сторін та в інтересах закону. Закон виключає касаційне оскарження виправдувального вироку суду асизів (ст. 572 КПК Франції) [Code 2000]. Касаційний суд зв'язаний касаційною скаргою, однак, якщо під час касаційного перегляду будуть виявлені порушення закону, що стосуються громадського порядку (*ordre public*), то Касаційний суд має право скасувати вирок за власною ініціативою.

У касаційному порядку переглядають рішення та виправляють помилки лише тоді, коли вони пов'язані з неправильним застосуванням матеріального і процесуального законів (помилки в праві). Тому існує ще один екстраординарний спосіб перегляду вироку (його також вважають видом апеляції [Delmas-Marty 2002]) – ревізія (ст. 622-626 КПК Франції) [Code 2000]. Проте кримінальний процес Франції допускає ревізію лише на користь засудженого (*in favorem*), тобто перегляд виправдувального вироку в такому порядку (через помилку у факті) не допускається. Цей інститут дуже схожий за своїм значенням на перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами у кримінальному процесі України (Глава 34 КПК України).

Якщо звернутися до кримінального процесу Німеччини, тут ревізія допускається у випадку ухвалення вироку незаконним складом суду, порушення підсудності, розгляду справи за відсутності осіб, участь яких є обов'язковою, порушення гласності, обмеження права на захист. Ревізійна скарга подається як на обвинувальний, так і виправдувальний вирок впродовж тижня з моменту проголошення вироку до суду, вирок якого оскаржується [Golovko 2002]. Результатом ревізійного розгляду справи може стати виправдувальний вирок чи закриття справи.

Отже, незважаючи на виключну стабільність та особливе положення виправдувальних вироків, це не означає, що такі процесуальні рішення не можуть бути переглянуті, а провадження повернуті на додаткове розслідування.

На жаль, тривалий час законодавчу можливість повернення справи українські суди використовували для уникнення ухвалення виправдувального вироку, що доведено статистичними даними.

Нові зміни у Кримінальному процесуальному кодексі унеможливили повернення провадження на додаткове розслідування, що в перспективі має збільшити кількість ухвалених судом виправдувальних вироків чи постановлення ухвал про закриття провадження.

Погоджуємося із зауваженням Н. М. Ахтирської, що доки існує суд, повинні виноситися як обвинувальні, так і виправдувальні вирокі, адже виправдувальний вирок є законною та закономірною функцією судочинства [Ahturskaia 2006].

Гарантувати стабільність виправдувального вироку можливо не лише шляхом встановлення обмеженого терміну для оскарження, але й шляхом встановлення чітко визначеного переліку злочинів, щодо яких рішення може бути оскаржено, наприклад, у справах про вбивство та цілий ряд тяжких та особливо тяжких злочинів (ч. 5 ст. 12 КК України).

Після ухвалення виправдального рішення виправданий набуває права на відшкодування завданої йому під час кримінального провадження шкоди.

Право на гарантоване відшкодування шкоди жертвам судових помилок існує майже в усіх країнах світу. Наприклад, в Англії Законом про кримінальне правосуддя 1988 р. введено право, що встановлюється урядом в усіх випадках, в той час як у Франції вирішенням питань про відшкодування завданої шкоди займається спеціальна комісія, а в Італії це питання вирішує кримінальний суд, що уповноважений встановлювати розмір шкоди [Delmas-Marty 2002].

Реабілітація у загальному праві відрізняється від реабілітації, відомої у більшості європейських країн. В Англії ст. 133 Закону про кримінальне правосуддя 1988 р. право на відшкодування шкоди передбачено для особи, спершу визнаної винуватою, а потім у результаті перегляду обвинувачення звільненої від відповідальності (буквально «вибаченої») у разі виявлення нових доказів, що свідчать про допущену помилку. Результатом виправдання є публічне відновлення доброго імені виправданої особи [Delmas-Marty 2002].

У Сполучених Штатах Америки засуджений має право подавати клопотання про поновлення його у правах, у яких його було обмежено засудженням. У разі задоволення цього клопотання судом штату він отримує «Сертифікат про реабілітацію», затверджений губернатором штату.

За статистичними даними в США наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. після довгого ув'язнення за тяжкі злочини було реабілітовано більше 300 засуджених [Churilov 2012]. Таким чином, процент виправданих (та реабілітованих невинуватих після засудження) становить там 17,0–25,0%; в Європі цей процент становить 25,0–50,0%; в Японії – менш ніж 1,0% [Churilov 2012].

У Франції на вимогу особи виправдальні постанови чи вирок, ухвалені в результаті ревізійного перегляду провадження, розміщуються в місті, де виправданого було засуджено, в комуні, де було скоєно злочин, чи в останньому місці його проживання (якщо виправданий помер). Ці документи можуть бути опубліковані в журналі «Журналь офісель» та повністю чи частково розміщені в п'яти газетах на вибір того судового органу, який ухвалив відповідне рішення.

У Німеччині на вимогу заявника рішення про скасування вироку має бути опубліковано у Федеральному віснику, а також опубліковано в іншій адекватній формі за рішенням суду.

В Японії після ухвалення виправдального вироку (у разі виправдання після засудження, а також після відбуття особою покарання за обвинувальним вироком), прокурор подає прохання щодо ревокації до району, сім'ї або ж до суду, чия юрисдикція поширюється на території місця проживання виправданого, або ж місця, куди особа була направлена для відбування покарання (ч. 1 ст. 349 КПК Японії 1948 р.).

У Китайській Народній Республіці (далі – КНР) право на відшкодування шкоди та порядок відшкодування закріплено окремим законодавчим актом. Законом КНР «Про державну компенсацію» 1994 року (далі – Закон 1994 р.) визначено, що після закриття провадження та визнання особи судом невинуватою вона має право на компенсацію. Відповідальним за компенсацію є орган, що прийняв рішення про арешт (ст. 21 Закону 1994 р.) або ж орган, що ухвалив обвинувальне рішення у випадку його перегляду.

Після компенсації шкоди відповідальний орган має стягнути суму компенсації частково чи повністю з функціонерів, причетних до спричинення шкоди. Можливість регресу держави до фактичних винуватців завданої обвинуваченому шкоди є питанням цікавим, проте дискусійним, адже важко визначити, коли саме і на якій стадії провадження була допущена помилка.

Так, Н. Я. Шило погодилась із зауваженнями В. М. Савицького і наголосила на необхідності законодавчого запровадження регресу держави в особі місцевих фінансових органів до фактичних винуватців шкоди, спричиненої обвинуваченому незаконними чи необґрунтованими процесуальними діями (зокрема необґрунтованим притягненням до кримінальної відповідальності) [Shilo 1981], хоча важко визначитися із тим, хто саме винен у допущеній помилці, а покладення відповідальності на державу полегшує для громадян порядок компенсації [Shilo 1981].

Можна зробити наступні висновки. У державах загального права існує цілий механізм законодавчо закріплених заборон і принципів, покликаних гарантувати стабільність ухваленого судом виправдувального рішення, що є невід'ємною частиною права особи на виправдання. Прикладом такої гарантії є заборона «повторного ризику» (в англо-американському праві він відомий, як «double jeopardy», а в державах континентального права – як «ne bis in idem»), принцип остаточності судового рішення («рес юдіката»), який безпосередньо та логічно пов'язаний з принципом остаточності виправдувального рішення, за яким процес повністю завершується у разі виправдання особи. Остаточність виправдувального рішення безпосередньо пов'язана з презумпцією невинуватості та принципом правої визначеності, адже гарантує захист особи від повторного обвинувачення і повторного притягнення до відповідальності.

Окрім принципу «non bis in idem» та «рес юдіката» на захист виправдувальних вироків, що набрали законної сили, у загальному праві існує ціла система, що складається з наступних доктринальних положень: неприпустимість заперечень з уже вирішеного питання (issue estoppel), правило Сембезівем (the rule in Sambasivam), правило проти повторного оскарження (the rule against collateral attack) та обов'язок судді перешкоджати несправедливості щодо обвинуваченого (the court's duty to prevent unfairness to the defendant). Ці положення розглядаються як складова частина принципу «res judicata» [Acquittal 2000].

Література

- Апарова, Т. В. (1996). *Суды и судебный процесс Великобритании. Англия, Уэльс, Шотландия* / Т. В. Апарова. – М. : Институт международного права и экономики. Издательство «Триада, Лтд», 157 с.
- Ахтирська, Н. М. (2006). Виправдувальний вирок та справедлива сатисфакція (процесуальні аспекти національного законодавства та міжнародна практика) // *Судоустрій і судочинство в Україні, №1–2*. – С.48–59.
- Голенков, П., Спица, Н. (2012). *Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германии - Strafprozessordnung (StPO)* : науч.-практ. комментарий и перевод текста закона. [Електроний ресурс] / Павел Голенков, Наталья Спица. – Potsdam : Universitätsverlag Potsdam, 404 с. – Режим доступу: <http://opus.kobv.de/ubp/volltexte/2012/6177/pdf/sdrs02.pdf>.
- Головко, Л. В. (2002). *Уголовный процесс западных государств : учеб. пособие для юрид. вузов* / Л. В. Головко, К. Ф. Гуценко, Б. А.

- Филимонов ; под ред. К. Ф. Гуценко. – [2-е изд., доп. и испр.]. – М. : Зерцало-М, 528 с.
- Михеєнко, М. М. (1993). *Порівняльне судове право : підруч.* / М. М. Михеєнко, Р. В. Молдован, Л. К. Радзівівська. – К. : Либідь, 328 с.
- Чурилов, Ю. Ю. (2012). *Всемирная история неправосудия* / Ю. Ю. Чурилов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 186 с.
- Шило, Н. Я. (1981). *Проблемы реабилитации на предварительном следствии* / Н. Я. Шило; [ответ. ред. Б. Сарыев]. – Ашхабад : Ылым, 200 с.
- Acquittal Following Perversion Of The Course Of Justice : A Response to R v Moore [Electronic resource] // Preliminary Paper [A discussion paper]. – New Zealand : Law Commission Wellington, 2000. – 34 p. – Available from: <http://www.austlii.edu.au/nz/other/lawreform/NZLCPP/2000/42.pdf>.
- Baron, M. (2005). Marcia Baron Justifications and Excuses / Marcia Baron // *Ohio state journal of criminal law*. – Vol. 2 :387, 406 p.
- Bray, S. (2005). Not Proven : Introducing a Third Verdict / Bray S. // *University of Chicago Law Review*, No. 72 (4). – P. 1299–1329.
- Code of Criminal Procedure of the French Republic inserted by Law No. 2000-516 of 15 June 2000* [Electronic resource]. – Available from: <http://legislationline.org/download/action/download/id/1674/file/848f4569851e2ea7eabfb2ffcd70.htm/preview>.
- Delmas-Marty, M., Spencer, J. R. (2002). *European Criminal Procedures Cambridge Studies in International and Comparative Law* / M. Delmas-Marty, J. R. Spencer. – UK : Cambridge University Press, 775 p.
- Donald, L. (1986). Horowitz Justification and excuse in the program of the criminal law / L. Donald // *Law and Contemporary Problems*, Vol. 49, No. 3. – P. 109–126.
- Federal rules of criminal procedure* [Electronic resource] – U.S. Government printing office Washington, 2010. – XVI + 67, [1] p. – Available from: <http://www.uscourts.gov/uscourts/RulesAndPolicies/rules/2010%20Rules/Criminal%20Procedure.pdf>.
- Gur Arye, M. (1992). Should a criminal code distinguish between justification and excuse? // *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*. – No. 2. – P. 215–235.
- Peter, J. P. (2003). *Tak The Dutch criminal justice system : Organization and operation (Onderzoek En Beleid)* / Tak J. P. Peter. – Second revised edition. – UK : Eleven International Publishing, 128 p.
- The Code for Crown Prosecutors* [Electronic resource]. – 7th Edition. – London, 2013. – Available from: http://www.cps.gov.uk/publications/docs/code2013english_v2.pdf.
- Thomas, G. C. (1998). *Double Jeopardy: The History, the Law* / George Conner Thomas. – NYU: Press, 349 p.
- William, J. Ch. (2011). *Courts, law, and justice : key issues in crime and punishment* / [editor William J. Chambliss]. – London : SAGE,. – 317 p.

References

- Acquittal Following Perversion Of The Course Of Justice : A Response to R v Moore [Electronic resource] // Preliminary Paper [A discussion paper]. – New Zealand : Law Commission Wellington, 2000. – 34 p. Retrieved from <http://www.austlii.edu.au/nz/other/lawreform/NZLCPP/2000/42.pdf>.
- Ahtirska, N. M. (2006). Vypravduvalnij vyrok ta spravedyva satysfakcija (procesualni aspekty nacionalnogo zakonodavstva ta mizhnarodna

- praktyka) // *Sudoustrij i sudochinstvo v Ukraïni, №1-2.* – S.48–59.
- Aparova, T. V. (1996). *Sudy i sudebnyj process Velikobritanii. Anglija, Ujel's, Šotlandija* / T. V. Aparova. – Moskva: Institut mezhdunarodnogo prava i jekonomiki. Izdatelstvo «Triada, Ltd», 157 s.
- Baron, M. (2005). Marcia Baron Justifications and Excuses / Marcia Baron // *Ohio state journal of criminal law.* – Vol. 2 :387, 406 p.
- Bray, S. (2005). Not Proven : Introducing a Third Verdict / Bray S. // *University of Chicago Law Review, No. 72 (4).* – P. 1299–1329.
- Code of Criminal Procedure of the French Republic inserted by Law No. 2000-516 of 15 June 2000.* Retrieved from <http://legislationline.org/download/action/download/id/1674/file/848f4569851e2ea7eabfb2ffcd70.htm/preview>.
- Churilov, Ju. Ju. (2012). *Vsemirnaja istorija nepravosudija* / Ju. Ju. Churilov. – Rostov-na-Donu : Feniks, 186 s.
- Delmas-Marty, M., Spencer, J. R. (2002). *European Criminal Procedures Cambridge Studies in International and Comparative Law* / M. Delmas-Marty, J. R. Spencer. – UK : Cambridge University Press, 775 p.
- Donald, L. (1986). Horowitz Justification and excuse in the program of the criminal law / L. Donald // *Law and Contemporary Problems, Vol. 49, No. 3.* – P. 109–126.
- Federal rules of criminal procedure* – U.S. Government printing office Washington, 2010. – XVI + 67, [1] p. Retrieved from <http://www.uscourts.gov/uscourts/RulesAndPolicies/rules/2010%20Rules/Criminal%20Procedure.pdf>.
- Golenkov, P., & Spica, N. (2012). *Ugolovno-processualnyj kodeks Federativnoj Respubliki Germanii - Strafprozessordnung (StPO)* : nauch.-prakt. kommentarij i perevod teksta zakona. / Pavel Golenkov, Natal'ja Spica. – Potsdam : Universitätsverlag Potsdam, 404 s. Retrieved from <http://opus.kobv.de/ubp/volltexte/2012/6177/pdf/sdrs02.pdf>.
- Golovko, L. V. (2002). *Ugolovnyj process zapadnyh gosudarstv : uceb. posobie dlja jurid. vuzov* / L. V. Golovko, K. F. Gucenko, B. A. Filimonov ; pod red. K. F. Gucenko. – [2-e izd., dop. i ispr.]. – Moskva : Zercalo-M, 528 s.
- Gur Arye, M. (1992). Should a criminal code distinguish between justification and excuse? // *Canadian Journal of Law and Jurisprudence.* – No. 2. – P. 215–235.
- Miheenko, M. M. (1993). *Poryvnyjalne sudove pravo : pidruch.* / M. M. Miheenko, R. V. Moldovan, L. K. Radzinivska. – Kyiv : Libid, 328 s.
- Peter, J. P. (2003). *Tak The Dutch criminal justice system : Organization and operation (Onderzoek En Beleid)* / Tak J. P. Peter. – Second revised edition. – UK : Eleven International Publishing, 128 p.
- Shilo, N. Ja. (1981). *Problemy reabilitacii na predvaritelnom sledstvii* / N. Ja. Shilo; [otvet. red. B. Saryev]. – Ashhabad : Ylym, 200 s.
- The Code for Crown Prosecutors.* – 7th Edition. – London, 2013. Retrieved from http://www.cps.gov.uk/publications/docs/code2013english_v2.pdf.
- Thomas, G. C. (1998). *Double Jeopardy: The History, the Law* / George Conner Thomas. – NYU: Press, 349 p.
- William, J. Ch. (2011). *Courts, law, and justice : key issues in crime and punishment* / [editor William J. Chambliss]. – London : SAGE, 317 p.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 18.12.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 19.12.2015

Кальна-Дубінюк Т.П.

д.е.н., професор,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
завідувач кафедри аграрного консалтингу та сервісу
Київ, Україна
tatiankd@yahoo.com

Кальной С.П.

Інститут телекомунікацій та глобального інформаційного
простору НАН України,
старший науковий співробітник
Київ, Україна
13rom@ukr.net

КОМУНІКАЦІЇ ТА ІНТЕРАКТИВНІ НАВЧАЛЬНІ СИСТЕМИ В КОНСАЛТИНГУ

Анотація. Стаття розкриває теоретичні аспекти комунікації та організаційно-методичні положення щодо розробки комунікаційних інтерактивних навчально-консультаційних систем. Описуються підхід та принципи формування баз знань та е-сценаріїв навчання в інтерактивній е-мережі навчальної взаємодії. Розглянуто антологічні аспекти побудови баз знань і е-сценаріїв навчання. Надаються рекомендації та приклади формування баз знань та е-сценаріїв в інтерактивній навчально-консультаційній е-мережі навчальної взаємодії.

Формул: 0, рис.: 2, табл.: 4, бібл.: 14

Ключові слова: комунікації, база знань, е-сценарії, інтерактивні навчально-консультаційні системи, е-мережа

Tetyana Kalna-Dubinyuk

Doctor of Science (Economics), Professor,
National University of Life and
Environmental Sciences of Ukraine,
Head of Extension Department
Kyiv, Ukraine
tatiankd@yahoo.com

Sergey Kalnoy

Institute of Telecommunications
and Global Information Space
of NAS of Ukraine,
Senior researcher
Kyiv, Ukraine
13rom@ukr.net

COMMUNICATION AND INTERACTIVE EDUCATION SYSTEM IN EXTENSION

Abstract. The article reveals the theoretical aspects of communication, organizational and methodological provisions for developing interactive learning

and communication systems in extension. It describes the approaches and principles of interactive knowledge bases and e-learning scenarios in e-learning Networks of interaction. Considered anthological aspects of building knowledge bases and e-learning scenarios. Provides guidelines and examples of interactive formation of knowledge bases and e-learning scenarios in e-learning Networks of interaction.

The main purpose of the article is to reveal the role of communication in consulting activities; develop organizational and methodological provisions for the use of interactive communication training and consulting systems and promising directions.

Keywords: knowledge base, e-learning scenarios, Networks, interactive, education

Formulas: 0, fig.: 2, tabl.: 4, bibl.: 14

Вступ. У ході спільної діяльності люди обмінюються різними ідеями, уявленнями, поглядами, пропозиціями, знаннями, установками. Все це можна розглядати як інформацію, а сам процес комунікації представити як процес обміну інформацією. Саме тому, що без обміну інформацією сьогодні не обходиться жодна організація, комунікації можна назвати зв'язуючими процесу.

У даному процесі багато що залежить від здатності передавати інформацію таким чином, щоб досягалось найбільш адекватне сприйняття даної інформації тими, кому вона призначена. Якщо комунікації налагоджені погано, рішення можуть бути помилковими, люди можуть невірно розуміти чого ж хоче від них керівництво, або від цього можуть страждати міжособистісні відносини. Тому від добре організованої комунікації залежить якість рішень і те, як вони насправді будуть реалізовані.

У інформаційно-консультаційній діяльності необхідно вміти раціонально створювати систему обміну інформаційних потоків і теоретично обґрунтовано вибудовувати структуру сформованої рекомендації. Якісно надана послуга підвищує прибутковість в кілька разів.

На сучасному етапі розвитку інформаційних технологій в світі, формується тенденція переносу сфери організації комунікаційного процесу в інтерактивну систему навчально-консультаційного середовища е-мережі. Важливу роль в функціонуванні такої системи являє собою принцип організації навчально-консультаційних ресурсів щодо формування бази знань, та використання її в процесі навчальної взаємодії.

Аналіз досліджень та постановка завдання. Вагомий внесок у дослідження щодо розробки комунікаційних процесів зробили іноземні [Майерс 2002; Тейлор 2004; Pietila 2005] та українські науковці [Кузнецова 2005; Квіт 2007; Кібанов 2008]. Проте на сьогоднішній день стають актуальними питання розробки комунікаційних інтерактивних навчально-консультаційних систем в е-середовищі.

Існуючі системи організації навчальної взаємодії в е-мережі мають широку теоретичну та практичну базу досліджень та використання [Кальна-Дубінюк, Кальной 2015; Стрижак 2011, 2013; Попова 2012; Dźwigoł 2014; Dźwigoł 2015; Karbownik, Dźwigoł, Wodarski 2012]. Останні теоретичні дослідження та практичні результати в цій сфері спираються на побудову антологічних моделей баз знань, та створених на їх основі віртуальних систем навчальної взаємодії, без урахування можливості інтеграції операціонального функціоналу навчальної взаємодії з базою знань. На цій

платформі побудовано цілий ряд інформаційно-програмних комплексів, таких як: «Граф-едітор»; «Лінгвістичний корпус»; «Сервер підтримки навчальної взаємодії», Exalead та ін.

Метою дослідження є визначення нового принципу комунікації в формі організації навчально-консультаційної взаємодії в е-мережі, що будується на інтегрованій платформі е-сценарію навчання та інтерактивної бази знань.

Для поставленої мети необхідно розкрити роль комунікації в консалтинговій діяльності; розробити організаційно-методичні положення щодо застосування комунікаційних інтерактивних навчально-консультаційних систем та їх перспективні напрями.

Результати дослідження. Комунікація - це процес передачі інформації від однієї людини іншій чи іншим людям. Однією з найпростіших форм цього процесу можна вважати розмову двох людей, що знаходяться поруч. Складні форми комунікації являють собою безліч прямих і непрямих шляхів доведення інформації до тисяч чи мільйонів людей у виді складних процесів. Незалежно від складності комунікаційного процесу його схема складається з чотирьох елементів: перший – *джерело* - це людина чи група людей, що формулюють ідею, думку і т.п. і бажають передати їх іншій людині чи іншим людям; другий - це саме *повідомлення*, що передається від джерела іншій людині чи іншим людям; третій - *канал* - це середовище, через яке передається повідомлення; четвертий – *приймач* - людина чи група людей, що приймають повідомлення.

Інформаційно-консультаційна діяльність – це постійні комунікаційні зв'язки, спрямовані на вирішення проблем товаровиробників, підвищення ефективності господарювання через впровадження інновацій. Чим тісніші такі зв'язки, тим кращі успіхи в спільній роботі. Ефективність діяльності будь-якого консалтингового формування залежить від комунікабельності його спеціалістів-консультантів.

Нерозуміння консультантом важливості тонкощів комунікаційних процесів може значно погіршувати рівень його роботи з клієнтами та підлеглими, що є дуже важливим для ефективних стосунків в організації. Оскільки консультанти постійно контактують з керівниками, трудовими колективами підприємств, громадами – вміння налагодити комунікаційний процес для них є запорукою успішної консультаційної діяльності.

Процес консультування проходить наступні стадії: 1) *виявлення проблем* товаровиробника; 2) *розробка* консультантом варіантів рішень, остаточний вибір з яких робить сам клієнт; 3) прийняття варіанту рішення 4) *визначення дій і 5) одержання результату*. Результат може бути найрізноманітнішим (від чудового до найгіршого); Яким би він не був – 6) *аналіз результату*. У ході аналізу можуть бути виявлені які-небудь нові проблеми, недоліки, недоробки і т.п. 7) виявлення проблем, що вимагають втручання консалтингової організації, чи (при позитивних результатах) матеріали аналізу можуть бути корисні при консультуванні інших товаровиробників чи цього ж клієнта через деякий час.

В сучасних умовах, з появою сучасних інформаційних технологій, актуальним стає застосування комунікаційних інтерактивних навчально-консультаційних систем з формуванням баз знань та е-сценаріїв в інтерактивній е-мережі навчальної взаємодії на основі системи антологічно-структурованих гіперпосилань на означені навчальні ресурси. На базі наданої системи створюються різноманітні інтерактивні форми навчальної взаємодії,

такі як віртуальні тренінги, семінари, вебінари, навчальні тести тощо.

Антологічна граф-структура інтерактивної бази знань в е-мережі навчальної взаємодії представлена на рис. 1.

Рисунок 1 - Антологічна граф-структура інтерактивної бази знань в е-мережі навчальної взаємодії

Джерело: розроблено автором - Кальним С.П.

Функціональна характеристика бази знань, що представлена на рис.1 має наступні показники:

1. *Область навчання*. Призначена для формалізації структури навчання. Включає в себе наступні показники, у порядку їх ієрархії:

- спеціальність (або інший показник в ієрархії структури навчання);
- спеціалізація (або інший показник в ієрархії структури навчання);
- програма навчання (включає в себе назву програми навчання по наданій спеціальності та спеціалізації, та гіперпосилання на файл з її презентацією);
- тема навчання (включає в себе назву теми навчання, яка входить до програми навчання, та гіперпосилання на файл з описом методології, щодо вивчення навчального матеріалу по наданій темі).

2. *Навчальний матеріал*. Призначено для визначення характеристики

навчального матеріалу у відповідності до області навчання та його функціонального призначення. Включає в себе гіперпосилання на джерела навчального матеріалу. Має наступну характеристику:

- назва навчального матеріалу;
- автор навчального матеріалу;
- тип навчального матеріалу (лекції, вебіари, тести, контрольні завдання, лабораторні роботи, відеоматеріал, аудеоматеріал тощо);
- джерело з навчальним матеріалом, різноманітних електронних форматів (форум, файл, web-сторінка).

Прикладом практичної реалізації описаної антологічної граф-структури інтерактивної бази знань в е-мережі навчальної взаємодії, є таблична форма її конвертації (на прикладі електронної площадки медичного навчального закладу, зареєстрованої в е-мережі навчальної взаємодії).

Приклад антологічно-структурованої інтерактивної бази знань, що конвертована в форматі таблиці наведений у табл. 1.

Таблиця 1 – Антологічно-структурована інтерактивна база знань

№ п/п	Дата_рею	Спеціальніст	Спеціалізація	Програма	Автор	Назва теми навчання	Назва навчального матер	Тип навчання	Джерело
1	12.11.2015	Хірургія	Судинна хірургія	<i>Судинна діагностика</i>	<i>d-1110027x100</i>	Магнітно-резонансная	<i>Методичні рекомендації</i>	Методичні матеріали	<i>Файл</i>
2	12.11.2015	Хірургія	Судинна хірургія	<i>Судинна діагностика</i>	<i>d-1110027x100</i>	Ендоскопічні дослідження	<i>Методичні рекомендації</i>	Методичні матеріали	<i>Файл</i>
3	12.11.2015	Хірургія	Судинна хірургія	<i>Судинна діагностика</i>	<i>d-1110027x100</i>	Доплер судин (УЗІ)	<i>Методичні рекомендації</i>	Методичні матеріали	<i>Файл</i>
4	12.11.2015	Хірургія	Судинна хірургія	<i>Судинна діагностика</i>	<i>d-1110027x100</i>	Рентгенівська ангиография	<i>Методичні рекомендації</i>	Методичні матеріали	<i>Файл</i>
5	12.11.2015	Хірургія	Судинна хірургія	<i>Судинна діагностика</i>	<i>d-1110027x100</i>	Магнітно-резонансная томография	<i>Основы и клиническое применение магнитно-резонансной томографии</i>	Теоретична підготовка	<i>Гіперпосилання</i>
6	12.11.2015	Хірургія	Судинна хірургія	<i>Судинна діагностика</i>	<i>k-1110027x100</i>	Рентгенівська ангиография	<i>Основы и клиническое применение рентгенологического метода диагностики</i>	Теоретична підготовка	<i>Гіперпосилання</i>
7	12.11.2015	Хірургія	Судинна хірургія	<i>Судинна діагностика</i>	<i>k-1110027x100</i>	Доплер судин (УЗІ)	<i>Основы и клиническое применение ультразвукового метода диагностики</i>	Теоретична підготовка	<i>Гіперпосилання</i>
8	12.11.2015	Хірургія	Судинна хірургія	<i>Судинна діагностика</i>	<i>k-1110027x100</i>	Магнітно-резонансная томография	<i>Диагностика сердца</i>	Лабораторна робота	<i>Файл</i>
9	12.11.2015	Хірургія	Судинна хірургія	<i>Судинна діагностика</i>	<i>k-1110027x100</i>	Магнітно-резонансная томография	<i>Диагностика сердца</i>	Методичні матеріали	<i>Файл</i>
10	12.11.2015	Хірургія	Судинна хірургія	<i>Судинна діагностика</i>	<i>k-1110027x100</i>	Магнітно-резонансная томография	<i>МЕТОДИКИ МАГНІТНО-РЕЗОНАНСНОГО ТОМОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ</i>	Теоретична підготовка	<i>Файл</i>
11	12.11.2015	Хірургія	Судинна хірургія	<i>Судинна діагностика</i>	<i>k-1110027x100</i>	Магнітно-резонансная томография	<i>Навчальні консультації</i>	Форум	<i>Гіперпосилання</i>
12	12.11.2015	Хірургія	Судинна хірургія	<i>Судинна діагностика</i>	<i>k-1110027x100</i>	Магнітно-резонансная томография	<i>Тестове завдання</i>	Тест	<i>Гіперпосилання</i>

Джерело: розроблено автором - Кальним С.П.

Всі атрибути табл. 1, що мають синій колір, містять гіперпосилання на відповідний інформаційний ресурс.

Для формування функціональної взаємодії інтерактивної бази даних з процесом організації навчальної взаємодії в е-мережі, необхідно створити відповідну операціональну структуру. Однією із форм організації такої структури є е-сценарій навчання.

Е-сценарій навчання це інтерактивна, покрокова, операціональна структура організації навчальної взаємодії в е-мережі, що інтегрується з інтерактивною базою знань з урахуванням календарного терміну і оцінки результатів по кожному кроку, та для кожного учасника навчального процесу.

Ґрунтуючись на вище зазначеному, антологічна граф-структура е-сценарію навчання має наступний вид (рис. 2):

Рисунок 2 – Антологічна граф-структура е-сценарію навчання

Джерело: розроблено автором - Кальним С.П.

Як видно з антологічної граф-структури е-сценарію навчання (рис.1), вона інтегрується з антологічною граф-структурою інтерактивної бази знань (рис.2) шляхом додавання операціонального блоку, функціональна структура якого має наступну характеристику:

1. *Номер кроку.* Визначає порядковий номер маршруту навчання за яким буду сформовано процедуру проведення навчальної взаємодії;

2. *Що зробити.* Формує процедуру навчальної взаємодії шляхом ідентифікації наступних джерел інформації:

– навчальний матеріал (гіперпосилання на джерело навчального матеріалу в базі знаній);

– назва навчального завдання (формується автоматично у відповідності до джерела навчального матеріалу);

– методичні рекомендації, щодо виконання навчального завдання

(гіперпосилання на джерело навчального матеріалу в базі знаній);

- контрольна дата виконання завдання (формується викладачем/консультантом);

- викладач/логін (гіперпосилання на реєстраційний паспорт викладача. Формується автоматично).

3. *Що зроблено.* Формує процедуру навчальної взаємодії шляхом ідентифікації оцінки виконаних завдань:

- оцінка результату (гіперпосилання на базу даних БД) виконаних завдань).

4. База даних виконаних завдань. Призначена для зберігання результатів виконаних завдань та інформації стосовно:

- ідентифікація слухача/клієнта (гіперпосилання на реєстраційний паспорт слухача/клієнта);

- виконане завдання (гіперпосилання на джерело виконаного завдання);

- оцінка/дата за виконане завдання (генерується викладачем, або автоматично при оцінки тестових завдань);

- викладач/логін (гіперпосилання на реєстраційний паспорт викладача. Формується автоматично).

Прикладом є практична реалізація описаної антологічної граф-структури електронної площадки медичного навчального закладу (zareєстрованої в е-мережі навчальної взаємодії). При цьому надана таблична форма має три варіанти конвертації. Перший та другий варіанти відбуваються з позиції викладача /консультанта, а третій – з позиції слухача/клієнта.

Приклад антологічно-структурованої форми е-сценарію навчання, що конвертована в форматі таблиці (з позиції викладача /консультанта «Що зробити») представлено в табл.2.

Таблиця 2 – Антологічно-структурована форма е-сценарію навчання

№ кроку	Спеціальність	Спеціалізація	Тема навчання	Що зробити	Методичні рекомендації	Дата/час виконання	Викладач	Оцінка результату
Крок №_1	Хірургія	Судинна хірургія	Магнитно-резонансная томография	Теоретична підготовка (Основи и клиническое применение магнитно-резонансной томографии)	Методичні рекомендації	20.11.2015	k-1110027x10001	Оцінка результату
Крок №_2	Хірургія	Судинна хірургія	Магнитно-резонансная томография	Теоретична підготовка (МЕТОДИКИ МАГНІТНО-РЕЗОНАНСНОГО ТОМОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)	x	25.11.2015	k-1110027x10001	Оцінка результату
Крок №_3	Хірургія	Судинна хірургія	Магнитно-резонансная томография	Лабораторна робота (Диагностика сердца)	Методичні рекомендації	30.11.2015	k-1110027x10001	Оцінка результату
Крок №_4	Хірургія	Судинна хірургія	Магнитно-резонансная томография	Форум (Навчальні консультації)	x	01.12.2015/ 12-00	k-1110027x10001	Оцінка результату
Крок №_5	Хірургія	Судинна хірургія	Магнитно-резонансная томография	Тест (Тестове завдання)	x	02.12.2015	k-1110027x10001	Оцінка результату

Джерело: розроблено автором - Кальним С.П.

В табл. 2 представлено конвертовану форму е-сценарію навчання з позиції викладача / консультанта – «Що зробити». Всі атрибути наданої таблиці, що мають синій колір, містять гіперпосилання на відповідний

інформаційний ресурс. При активізації атрибуту «Оцінка результату», що міститься в останній колонці таблиці, Е-сценарій перейде до табл. 3, де розміщені результати «Що зроблено», по обраному кроку маршруту навчання.

Приклад антологічно-структурованої форми е-сценарію навчання, що конвертована в форматі таблиці (з позиції викладача/консультанта «Що зроблено») представлено в табл.3.

Таблиця 3 – Антологічно-структурована форма е-сценарію навчання

№ п/п	Слухач	Логін	Статус	Тема навчання	Що зробити	Методичні рекомендації	Контрольна дата виконання	Що зроблено	Оцінка результату	Викладач
1	Ковтун А.А.	s-1110027x10001	Активна	Магнитно-резонансная томография	Теоретична підготовка (Основы и клиническое применение магнитно-резонансной томографии)	Методичні рекомендації	20.11.2015	12.11.2015	12	k-1110027x10001
2	Петренко В.В.	s-1110027x10002	Активна	Магнитно-резонансная томография	Теоретична підготовка (Основы и клиническое применение магнитно-резонансной томографии)	Методичні рекомендації	20.11.2015	Додати виконане завдання		k-1110027x10001

Джерело: розроблено автором - Кальним С.П.

В табл. 3 представлено результати виконання слухачами/клієнтами 3-го кроку маршруту навчання. Всі атрибути наданої таблиці, що мають синій колір, містять гіперпосилання на відповідний інформаційний ресурс. Поля в колонці «Оцінка результату» є активними і призначені для встановлення викладачем /консультантом оцінки по результату виконаного завдання /рекомендації, гіперпосилання на котре знаходиться в полях колонки «Що зроблено».

Приклад антологічно-структурованої форми е-сценарію навчання, що конвертована в форматі таблиці (з позиції слухача/клієнта «Що зробити» та «Що зроблено») представлено в табл.4.

Таблиця 4 – Антологічно-структурована форма е-сценарію навчання

№ п/п	Тема навчання	Що зробити	Методичні рекомендації	Контрольна дата виконання	Що зроблено	Оцінка результату	Викладач
1	Магнитно-резонансная томография	Теоретична підготовка (Основы и клиническое применение магнитно-резонансной томографии)	Методичні рекомендації	20.11.2015	12.11.2015	12	k-1110027x10001
2	Магнитно-резонансная томография	Теоретична підготовка (МЕТОДИКИ МАГНІТНО-РЕЗОНАНСНОГО ТОМОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)	x	25.11.2015	12.11.2015 Змінити виконане завдання		k-1110027x10001
3	Магнитно-резонансная томография	Лабораторна робота (Диагностика сердца)	Методичні рекомендації	30.11.2015	Додати виконане завдання		k-1110027x10001
4	Магнитно-резонансная томография	Форум (Навчальні консультації)	x	01.12.2015/ 12-00	Додати виконане завдання		k-1110027x10001
5	Магнитно-резонансная томография	Тест (Тестове завдання)	x	02.12.2015	Додати виконане завдання		k-1110027x10001

Джерело: розроблено автором - Кальним С.П.

В табл.4 представлено результати виконання слухачем/клієнтом е-сценарію по всім крокам маршруту навчання. Всі атрибути наданої таблиці, що мають синій колір, містять гіперпосилання на відповідний інформаційний ресурс. В колонці під назвою «Що зроблено», знаходяться інтерактивні посилання трьох типів. Перший тип визначається датою, він має гіперпосилання на виконане завдання/рекомендацію по якому була виставлена оцінка (в рядку поруч). Другий тип визначається записом «Змінити виконане завдання». Цей запис відображається тільки тоді, коли виконане завдання ще не було оцінено викладачем/консультантом. При його активізації відбувається зміна виконаного завдання/рекомендації. Третій тип визначається записом «Додати виконане завдання». Цей запис відображається тільки тоді, коли виконане завдання/рекомендацію потрібно внести до е-сценарію навчання. При його активізації виконане завдання/рекомендація додається до Е-сценарію навчання.

Висновки. В умовах динамічних змін ринкового середовища, розвитку інформаційних технологій актуальним питанням стає формування комунікаційного процесу в інтерактивних системах навчально-консультаційного середовища е-мережі. Важливу роль в цьому набуває формування бази знань, та використання її в процесі навчальної взаємодії.

Представлена система організації підтримки навчальної взаємодії в е-мережі, що заснована на платформі інтеграції операціонального функціоналу навчальної взаємодії з інтерактивною базою знань (е-сценарій), є перспективним засобом організації навчального-консультаційного процесу в дистанційній формі. Описані підходи та принципи побудови е-сценарію навчання, дозволяють операціонально формалізувати, як процес підготовки інтерактивних баз знань, так і процес навчально-консультаційної взаємодії.

Література

- Кальна-Дубінюк, Т. П. (2015). Методологічні основи організації консалтингової дистанційно-операціональної навчальної системи / Т. П. Кальна-Дубінюк, С. П. Кальной // *Економіка і менеджмент культури*. – № 1, с. 50-58.
- Квіт, С. М. (2007). Філософська герменевтика і соціальні науки з погляду однієї дискусії / Сергій Квіт. // *Той, хто відродив Могилянку : зб. до 60-ліття В'ячеслава Брюховецького* / [упоряд. : В. Моренець, В. Панченко, Т. Ярошенко]. - К. : [Києво-Могилянська академія], с. 468-474.
- Кибанов, А. Я. (2008). *Управление персоналом* / А.Я. Кибанов. - М.: КНОРУС.– 220 с.
- Кузнецова, О. Д. (2005). Засоби масової комунікації: Посібник: Вид. 2-ге, перероблене і доповнене. – Львів: ПАІС, 200 с.
- Майерс, Д. (2002). *Социальная психология* / Майерс Дэвид - СПб., Прайм-Еврознак, 512 с.
- Попова, М. А. (2012). Методика побудови онтолого-керованих інформаційних ресурсів як елементу комп'ютерних ділових ігор для навчання фахівців в галузі екологічної безпеки. - Екологічна безпека та природокористування // *Зб. наук. праць*.— К.: Ін-т телекомунікацій і глобал. інформ. простору.- Вип. 10. – 258 с.
- Тейлор, С. (2004). *Социальная психология* / С. Тейлор. - СПб.: Питер. - С. 24.
- Стрижак, А. Е. (2011). Технологические платформы формирования систем интерактивного консалтинга / С.П. Кальной, А.Е. Стрижак // *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес»*. – К.: ВЦ НУБіП України. – Вип.168, ч. 3, с. 254-257.
- Стрижак, О. Є. (2013). Засоби онтологічної інтеграції і супроводу розподілених просторових та семантичних інформаційних ресурсів. - Екологічна безпека та природокористування // *Зб. наук. праць*. — К.: Ін-т телекомунікацій і глобал. інформ. простору.— Вип. 12. —198 с.

- Федотова, А. (2004). *Социология массовой коммуникации: Учебник для вузов / Л. Н.Федотова.* — СПб.: Питер, 2003. — 400 с.
- Dźwigoł, H. (2015). Założenia do budowy metodyki badawczej. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 78, 99-116
- Dźwigoł, H. (2014). Menedżerowie przyszłości a zarządzanie strategiczne. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 70, 93-104. [in Polish].
- Karbownik, A., Dźwigoł, H., & Wodarski, K. (2012). System zarządzania ryzykiem w uczelni wyższej. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 60, 125-139.
- Pietila, V. (2005). *On Highway of Mass Communication Studies.* - Hampton Press, New Jersey, 399 p.

References

- Dźwigoł, H. (2015). Założenia do budowy metodyki badawczej. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 78, 99-116
- Dźwigoł, H. (2014). Menedżerowie przyszłości a zarządzanie strategiczne. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 70, 93-104. [in Polish].
- Fedotova, A. (2004). *Sociologija masovoj komunikacii: Uchebnik dlja vuzov / L. N.Fedotova.* — SPb.: Piter, 2003. — 400 s.
- Kalna-Dubinyuk, T. P. (2015). The methodological basis of organization consulting on operational remote-learning system / T.P. Kalna-Dubinyuk, S.P. Kalnoy // *Economy and management culture.* - Number 1, p. 50-58.
- Karbownik, A., Dźwigoł, H., & Wodarski, K. (2012). System zarządzania ryzykiem w uczelni wyższej. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 60, 125-139.
- Kuznecova, O. D. (2005). *Zasobi masovoï komunikacii: Posibnik: Vid. 2-ge, pereroblene i dopovnene.* – Lviv: PAIS, 200 s.
- Kvit, C. M. (2007). *Filosofska germenetika i socialni nauki z pogljadu odniei diskusii / Sergij Kvit. // Toj, hto vidrodiv Mogiljanku : zb. do 60-littja Vjacheslava Brjuhoveckogo / [uporjad. : V. Morenec, V. Panchenko, T. Jaroshenko].* - Kyiv : [Kijevo-Mogiljanska akademija], s. 468-474.
- Kybanov, A.J. (2008). *Personnel Management / A.J. Kybanov.* - Moskva: KNORUS.- 220 p.
- Majers, D. (2002). *Socialnaja psihologija / Majers Djevid* - SPb., Prajm-Evroznak, 512 s.
- Pietila, V. (2005). *On Highway of Mass Communication Studies.* - Hampton Press, New Jersey, 399 p.
- Popov, M. A. (2012). Method of constructing ontologo-controlled information resources as part of business computer games for training professionals in the field of environmental safety. - *Environmental safety and Nature // Coll. Science. Kyiv: Institute of Telecommunications and Global. Inform. Vol. 10.* – 258 p.
- Taylor, S. (2004). *Social Psychology / S. Taylor.* - SPb. : Peter. - P. 24.
- Stryzhak, A. E. (2011). Technological platforms of the formative interaktyvnoho consulting / S.P. Kalnoy, A.E. Stryzhak // *Scientific bulletin of National Agricultural University of Ukraine. Series "Economics, agricultural management, business"* - Kyiv: VC NUBiP Ukraine. - Vyp.168, P. 3, p. 254-257.
- Stryzhak, O. E. (2013). Means ontological integration and maintenance of distributed spatial and semantic information resources. - *Environmental safety and Nature // Coll. Science. Works.* - Kyiv: Institute of Telecommunications and Global. inform. Prostoru.- Vol. 12 -198 p.

*Data przesłania artykułu do Redakcji: 21.12.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 21.12.2015*

Portable leafy functional diagnostics laboratory «PF-014»

The principle of operation of the device:

- The device is designed for measuring of the spectral coefficient of aqueous solutions directional transmission to determine the causes of lack of nutrition in the plant and develop recommendations for its feeding.
- On the ground of the measurements done recommendations for fertilizing a soil substrate on which crops are grown are made.
- The measuring effect of the device is based on the change of optical density of physical solutions under the light influence combined with chemicals (N, P, K, S, Ca, Mg, Cu, B, Zn, Mn, Fe, Mo, Co, J).
- The level of training is not essential for analysis.
- The duration of the research is 30-40 min. in place of growing crops without visiting specialized laboratories.

The portable laboratory allows:

- to determine the actual contents of elements in plants;
- to compare data of the contents of the plant with needs and allows to conclude about the excess or shortage of each element.

The principle of operation of the portable laboratory is based on:

- Chemical Law – Robert Hill Reaction – the photochemical reaction of chloroplasts extracted from plant during lighting reflects specularly the reaction of chloroplasts in natural photosynthesis;
- Physical Law – Beer–Lambert–Bouguer law – increasing of photochemical activity of chloroplasts is characterized by increased allocation of free oxygen. Its color dye chemical change causes the optical density of the solution to be measured.

Contacts on purchase of a portable laboratory:

+48-720-874-159

agro@clmconsulting.pl

Przenośne laboratorium liściowej funkcjonalnej diagnostyki «PF-014»

Zasada działania urządzenia:

- Urządzenie przeznaczone jest do pomiaru współczynnika spektralnego kierunkowej transmisji wodnych roztworów w celu określenia przyczyn braku energii rośliny i opracowania zaleceń dotyczących jej żywienia.
- Na podstawie pomiarów dostaje się zalecenia dotyczące nawożenia substratu glebowego, na którym rosną rośliny.
- Efekt pomiarowy urządzenia opiera się na zmianie gęstości optycznej roztworów fizycznych pod wpływem światła w połączeniu z substancjami chemicznymi (N, P, K, S, Ca, Mg, Cu, B, Zn, Mn, Fe, Mo, Co, J).
- Poziom szkolenia specjalista nie jest konieczny do analizy.
- Czas trwania badania - 30-40 minut na miejscu uprawy roślin bez konieczności odwiedzania specjalistycznych laboratoriów.

Przenośne laboratorium pozwala:

- określić rzeczywistą zawartość elementów w roślinie;
- porównać dane zawartości elementów w roślinie z jej potrzebami i pozwala stwierdzić o nadwyżce lub deficyt każdego elementu.

Zasada działania laboratorium przenośnego opiera się na:

- Prawo chemiczne – Reakcja Roberta Hilla - reakcja fotochemiczna wydzielonych z rośliny chloroplastów przy oświetleniu odzwierciedla reakcję chloroplastów w naturalnej fotosyntezy;
- Prawo fizyczne - prawo Beera-Lamberta-Bouguera zwiększona fotochemiczna aktywność chloroplastów charakteryzuje się zwiększeniem wydzielania wolnego tlenu. Jego zmiana koloru przy dodanie barwników chemicznych powoduje zmianę optycznej gęstości mierzonego roztworu.

Kontakt w sprawie zakupu przenośnego laboratorium:

+48-720-874-159

agro@clmconsulting.pl

**LISTA RECENZENTÓW
za 2015 rok**

Tetiana Girchenko
Oleksandr Melnychenko
Oleksandr Petruk
Ruslan Kostyrko
Xia Yang
Pavlo Berzin
Vyacheslav Vilkov
Roman Piskunov
Anna Vlasova
Liliya Korchevska
Sergii Legenchuk
Tatiana Bochulya
Oleksandr Dowgan
Shalva Gogiashvili
Franz Peter Lang
Kazimierz Lejda
Borys Samorodov
Vadym Samorodov
Tomasz Scheffler
Dmytro Zubov